LULA

A munkástól az elnöki palotáig

HÁTTÉRGYÁR

LULA

A munkástól az elnöki palotáig

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító mesterséges intelligencia felhasználásával készült.

HÁTTÉRGYÁR

Tartalom

1. fejezet – A választás éjszakája 3

2. fejezet – A sertão gyermeke 12

3. fejezet – A gyár kapujában 22

4. fejezet – Sztrájkok a diktatúrában 33

5. fejezet – Egy új baloldal születése 45

6. fejezet – Három vereség és egy fordulat 57

7. fejezet – Az első elnöki évek 73

8. fejezet – Éhség, munka, felemelkedés 89

9. fejezet – A mensalão árnyékában 104

10. fejezet – Újraválasztás és világgazdasági válság 119

11. fejezet – Brazília helyet kér a világban 133

12. fejezet – Az utód és a búcsú 149

13. fejezet – A fellendülés vége 164

14. fejezet – A győzelem árnyéka 180

15. fejezet – Az elnökség bukása 194

16. fejezet – Út a börtönbe 207

17. fejezet – A visszatérés 220

18. fejezet – A harmadik elnökség 234

19. fejezet – A negyedik győzelem 249

20. fejezet – Egy korszak öröksége 266

Függelék 285

HÁTTÉRGYÁR

1. fejezet – A választás éjszakája

Amikor 2026. október 25-én Brazíliában lezárult az elnökválasztás második fordulója, Luiz Inácio Lula da Silva már nyolcvanéves volt. A politikai pályafutásának végéről évtizedek óta újra meg újra beszéltek, ő azonban ismét az ország élére került. A brazil legfelsőbb választási bíróság, a Tribunal Superior Eleitoral adatai szerint 64 256 232 választó szavazott rá, ami az érvényes voksok 51,79 százalékát jelentette. Ellenfele, Flávio Bolsonaro 59 826 041 szavazatot, azaz 48,21 százalékot kapott. Több mint négymillió szavazat döntött kettőjük között egy olyan országban, ahol a politikai táborok szembenállása hosszú ideje áthatja a családi beszélgetéseket, a televíziós vitákat, a vallási közösségeket és a közösségi médiát. A szoros eredmény az idős elnök kitartását igazolta, egyúttal világossá tette, hogy a győzelem után sem vár rá nyugodt politikai korszak.

A számok önmagukban is történelmi jelentőségűek. Lula 2002-ben először, 2006-ban másodszor, majd tizenhat évvel később, 2022-ben harmadszor nyert elnökválasztást; most a negyedik siker következett. Az egymástól különálló mandátumok közé személyes veszteségek, pártpolitikai válságok, büntetőeljárások és börtönben töltött hónapok ékelődtek. A története ezért aligha írható le töretlen

HÁTTÉRGYÁR

előrehaladásként. A brazil demokrácia különböző korszakai szinte egymásra rétegződnek az életében: a katonai diktatúra utolsó éveinek sztrájkjai, az új köztársaság bizonytalan kezdetének választásai, az ezredforduló szociális reményei, a korrupciós botrányok miatti kiábrándulás és a Bolsonaro-családdal folytatott küzdelem. Ugyanannak az embernek jutott szerep valamennyiben, de közben maga a politikus is változott.

A 2026-os kampány egyik különössége az volt, hogy a második fordulóban Lula Jair Bolsonaro fiával találta szemben magát. Flávio Bolsonaro indulása a családi név politikai erejét és a brazil jobboldal szerkezetét egyaránt jelezte. A választás a két jelölt személyén túl arról is szólt, mennyire elfogadható az ország számára az a kormányzási modell, amely a szegénység csökkentését, az állam gazdasági szerepét és a társadalmi kompromisszumot helyezi előtérbe, s mekkora támogatást élvez ezzel szemben a rend, a konzervatív értékek és az erőteljes elnöki fellépés ígérete. Mindkét politikai tábor sokféle választót fogott össze. A brazil társadalom megosztottságát ezért félrevezető volna egyetlen kulturális vagy vagyoni törésvonalra visszavezetni.

A győzelem értelmezéséhez érdemes a választás első fordulójára is visszatekinteni. A hivatalos parlamenti összefoglaló szerint akkor Flávio Bolsonaro 47,03, Lula

pedig 45,16 százalékot szerzett. A második forduló eredménye tehát valódi fordítást hozott. Az elnök támogatói számára ez a mozgósítás és a politikai szervezőképesség bizonyítéka volt; ellenfelei viszont a választás lebonyolításának körülményeit bírálták. Az esőzések és közlekedési fennakadások miatt egyes szavazóhelyiségekben a rendes zárás után is folytatódott a voksolás. A választási eljárás körüli vitát és a tényleges szavazatszámlálást azonban világosan el kell különíteni: az eredményt a választási hatóság hivatalosan kihirdette, a két jelölt közötti különbség több mint 4,4 millió érvényes szavazat volt.

A választás estéjén érdemes elképzelnünk azt a fiatalembert is, aki hat évtizeddel korábban munkába indult São Paulo egyik ipari peremkerületében. Akkoriban kevesen jósolhatták volna, hogy egyszer Brazília legfontosabb politikai személyiségei között tartják számon. Lula nem egy régi politikai dinasztia örököseként, nem katonatisztként vagy jogi végzettségű nagyvárosi értelmiségiként lépett a közéletbe. A fémiparból érkezett, és politikai nyelvét sokáig a gyári műszakok, az üzemi étkezdék, a béralkuk és a munkásgyűlések formálták. Későbbi ellenfelei éppen ezt a hátteret igyekeztek alkalmatlanságának bizonyítékaként feltüntetni, hívei pedig a társadalmi hitelesség forrását látták benne. A vita mögött a brazil társadalom egyik régi kérdése húzódott

HÁTTÉRGYÁR

meg: kiknek van természetes helyük az ország vezetésében, és kiknek kell előbb bizonyítaniuk, hogy egyáltalán beléphetnek oda?

A „Lula” név maga is külön történet. A Luiz Inácio Lula da Silva név középső eleme becenévként kezdte pályafutását, később hivatalos névvé vált. A közéleti ismertséghez hozzátartozik, hogy Brazíliában sok politikust keresztnéven vagy ragadványnéven ismernek, de Lula esetében ez a közvetlenség a politikai karakter meghatározó részévé nőtt. A név könnyen megjegyezhető, a hangzása barátságos, és a sokmilliós ország legkülönbözőbb régióiban ugyanarra az emberre utal. A közelség érzetét persze a nyelv önmagában nem teremti meg. Lula évtizedeken át személyes találkozások, munkásgyűlések, választási körutak és televíziós szereplések során gyakorolta, hogyan beszéljen azokhoz, akik közül származott, és azokhoz is, akik a társadalom egészen más világában éltek.

Ebből a képességből épített politikai erőt az 1970-es évek végén. John D. French történész Lula pályáját vizsgálva a tárgyalási érzéket, a helyzetek felismerését és a különböző nyelvet beszélő társadalmi csoportok közötti közvetítést emeli ki. A munkásvezetőnek meg kellett értenie a gyárigazgatók számításait, a szakszervezeti tagság türelmetlenségét, a rendőri és katonai hatalom

fenyegetéseit, valamint a demokratikus ellenzék törekvéseit. Nem mindig a legélesebb jelszó bizonyult számára a leghasznosabbnak; olykor a megfelelő pillanatban kimondott kompromisszum többet ért. Ez a politikai gyakorlat később a kormányzásban is megjelent, amikor Lula olyan üzleti és pártpolitikai szereplőkkel kötött alkukat, akiket korábban a brazil baloldal sok képviselője bizalmatlanul szemlélt.

Az első két elnöki ciklust követő években a Lula körüli történet sötétebb fordulatot vett. A Munkáspárt hatalomgyakorlását korrupciós botrányok terhelték, Dilma Rousseff kormányzása súlyos gazdasági és politikai válságba sodródott, majd az egykori elnök maga is a Lava Jato néven ismert vizsgálatsorozat középpontjába került. 2018-ban börtönbe vonult, és egy időre megszűnt a lehetősége, hogy elnökjelöltként induljon. A 2021-es legfelsőbb bírósági döntések később megsemmisítették az ellene hozott érintett ítéleteket; az egyik ügyben Sérgio Moro volt bíró elfogultságát is megállapították. A jogi fejlemények jelentőségét nem lehet puszta pártpolitikai igazolásként kezelni. Az eljárási hibák, a bírói pártatlanság és az egyes korrupciós vádak bizonyítottsága különböző kérdések, amelyekről a könyvben a dokumentumok alapján kell számot adni.

HÁTTÉRGYÁR

Lula 2022-es visszatérése után sem ugyanabba a Brazíliába érkezett meg, amelyet 2010 végén maga mögött hagyott. A gazdaság szerkezete, a politikai kommunikáció és a nemzetközi környezet átalakult. A korábbi növekedési periódus kedvező nyersanyagpiaci feltételei már nem kínáltak egyszerű megoldást a társadalmi különbségekre, a közösségi hálózatok pedig gyorsabbá és kíméletlenebbé tették a politikai vitát. A Bolsonaro-évek után különösen élesen vetődött fel, miként lehet megőrizni a demokratikus intézmények működőképességét. Lula közben saját pártjának korlátaitól sem függetleníthette magát: a Munkáspárt nagy történelmi múltú szervezet maradt, ám választási sikereihez szélesebb, sokszor egymással vitában álló szövetségesek támogatására volt szüksége.

Az elnök személyes életének változásai szintén hozzátartoznak a politikai portréhoz. A fiatalon átélt családi tragédiák, majd Marisa Letícia halála, később Rosângela da Silvával kötött házassága olyan időszakokhoz kapcsolódnak, amelyekben Lula magánélete országos nyilvánosság előtt zajlott. E történetek megírásakor különös óvatosság szükséges. A családról szóló visszaemlékezések olykor eltérnek egymástól, a politikai életrajzok pedig hajlamosak a korai eseményekben a későbbi vezető egyéniségének előjeleit felfedezni. A gyermekkori nyomor nem magyaráz meg automatikusan minden későbbi döntést, ahogy a későbbi választási

HÁTTÉRGYÁR

győzelmek sem tesznek szükségszerűvé egyetlen korábbi életfordulatot sem.

Brazília társadalmi fejlődésének értékelése ugyancsak megkívánja a pontos mérlegelést. Lula első kormányai idején milliók életszínvonala emelkedett, bővültek a jövedelemtámogatási programok, és a szegénység visszaszorítása a kormányzati politika egyik központi céljává vált. Ugyanebben az időszakban kedvező külső gazdasági feltételek is segítették a növekedést, és az ország történelmi egyenlőtlenségei fennmaradtak. A sikeres intézkedések és a tartós szerkezeti problémák együtt alkotják a korszak képét. A könyv ezért külön választja majd a politikai ígéreteket, a statisztikailag kimutatható változásokat és a társadalmi csoportok személyes tapasztalatait. Mindhárom fontos, de nem ugyanazt mondják el.

A külpolitikai Lula újabb ellentmondásokat hordoz. Az elnök kezdettől olyan Brazíliáról beszélt, amely gazdasági súlyának megfelelő helyet követel a világban, és a nyugati nagyhatalmakkal folytatott tárgyalásokon a fejlődő országok érdekeit is képviselni kívánja. Celso Amorim diplomáciája, a dél-amerikai integráció, az afrikai kapcsolatok bővítése és a BRICS együttműködése mind ehhez a törekvéshez kapcsolódott. Ugyanakkor Lula nemzetközi megszólalásai gyakran vitákat váltottak ki,

különösen akkor, amikor az emberi jogok, a szuverenitás és a geopolitikai egyensúly szempontjai ütköztek egymással. A szereplők saját szavait a konkrét diplomáciai lépésekkel és azok következményeivel kell majd összevetni, hogy a politikai önkép ne lépjen a történeti elemzés helyébe.

A 2026-os újraválasztás ezért többet árul el Lula személyes népszerűségéről egy szokványos választási eredménynél. Nyolc évtizedes élete során többféle Brazília szavazóival találkozott. A katonai uralom alatt szerveződő ipari munkások követelései egészen más társadalmi tapasztalatból születtek, mint a közösségi médián politizáló fiatalok, a vallási konzervatívok vagy az északkeleti vidéki települések mai választóinak döntései. Lula mindegyik korszakban újrafogalmazta önmagát, miközben ragaszkodott néhány könnyen felismerhető elemhez: munkásszármazásához, beszédmódjához és ahhoz az ígérethez, hogy a szegényebb braziloknak is beleszólásuk lehet az ország sorsába. E folytonosság mögött jelentős politikai alkalmazkodás húzódik meg.

A negyedik győzelem története azonban még nem azonos a negyedik elnökség mérlegével. A választás napján a következő évek döntései nem ismerhetők, és az idős elnök politikai örökségét sem lehet végleg lezárni. A megszerzett szavazatok felhatalmazást adnak a

kormányzásra, de nem oldják fel a társadalmi bizalmatlanságot, az államháztartási gondokat vagy a demokratikus intézmények körüli vitákat. Hogy a Lula nevével összeforrt politikai modell mennyire éli túl magát a vezetőt, az a brazil baloldal egyik legfontosabb megválaszolatlan kérdése maradt. A választási eredmény után tehát nem a történet végét, hanem egy újabb fordulópontját látjuk.

A történet megértéséhez most vissza kell térnünk arra a földre, ahonnan Lula származott. Pernambuco belső vidékein a huszadik század közepén a szárazság, a földbirtokviszonyok és a szűkös munkalehetőségek családok sokaságát készteték vándorlásra. A São Paulo felé induló északkeleti szegények közül kevesen jutottak el a politikai hatalom közelébe, de milliók munkája formálta át Brazília ipari és városi társadalmát. Lula családjának útja egy nagyobb népmozgás része volt. Abban a világban, amelyben a kis Luiz Inácio felnőtt, az állam távoli tekintélynek tűnt, a mindennapokban pedig a munka, az élelem, az egészség és a család együttmaradása jelentette a legközvetlenebb kérdéseket. Innen vezet az út a gyárak, a szakszervezetek és végül az elnöki palota felé.

HÁTTÉRGYÁR

2. fejezet – A sertão gyermeke

Luiz Inácio da Silva 1945. október 27-én született a Pernambuco állambeli Garanhunsban, Brazília északkeleti részén. Az ország ekkor már évtizedek óta a modernizáció ígéretében élt, ám az ilyen falusi térségekben a fejlődés jelei csak ritkán jutottak el a mindennapokig. A család számára a föld termékenysége, az eső mennyisége és az eladható termés határozta meg, mire jut élelem, ruházat vagy egy váratlan betegség kezelésére. A világpolitika és a nagyvárosi kormányok döntései távoli eseményeknek tűnhettek. A vidék társadalmi rendjét a földtulajdon egyenlőtlen eloszlása, az alacsony iskolázottság és a rokonsági kapcsolatokra épülő túlélési stratégiák formálták. Ebben a környezetben született az a fiú, akit később az ország egyszerűen Lulaként ismert meg.

A Pernambuco partvidékétől a száraz belső tájak felé haladva fokozatosan megváltozik a táj. A nedvesebb, évszázadok óta ültetvényes gazdálkodásra használt területeket átmeneti övezet, az agreste követi, majd a jóval szárazabb sertão vidéke kezdődik. Caetés környezete e két utóbbi világ határán feküdt. A sertão a brazil irodalomban és politikai emlékezetben külön jelentést kapott: az aszályok, a vándorlás, a vallási mozgalmak és a hatalommal szemben kiszolgáltatott közösségek földje lett. A valóság azonban változatosabb volt az utólag kialakult

HÁTTÉRGYÁR

képnél. A kedvezőbb években a kisebb gazdaságok megtermelték a szükséges élelmet, a csapadék elmaradása viszont gyorsan lerombolhatta a családok törékeny biztonságát. A mezőgazdasági munka és az élelmiszer beszerzése a gyermekek életét is korán meghatározta.

Lula édesanyja Eurídice Ferreira de Melo volt, akit a család és később az ország Dona Linduként ismert. Az apa, Aristides Inácio da Silva földműveléssel és különféle alkalmi munkákkal tartotta fenn a háztartást. A szülők 1935-ben házasodtak össze, és a következő években népes családjuk született. A gyermekek között több olyan testvér is volt, akinek később fontos szerepe lett Lula emlékeinek és pályakezdésének megértésében: Jaime, Genival, akit Vavának neveztek, valamint José, a későbbi Frei Chico. A csecsemőhalandóság a térségben magas volt, a család két kisgyermekét is elveszítette. A halál és a betegség közelsége akkoriban társadalmi tapasztalat volt, nem különleges családi kivétel. A szülésznői segítséggel, otthon világra jött Lula születését később részletgazdagon idézték fel, ám az egyes mozzanatokat elsősorban a visszaemlékezések őrzik.

Dona Lindu alakja szinte minden életrajzban kitüntetett helyet kap. Ez érthető: az apától sokáig távol élő család működtetésében az anya döntései és mindennapi munkája vált meghatározóvá. Az ilyen történeteket mégis óvatosan

kell olvasni. Amikor egy későbbi elnök gyermekkoráról beszélnek, a családtagok egykori cselekedetei könnyen erkölcsi tanulsággá alakulnak. Az anya kitartása a későbbi politikai felelősség előképévé, a szegénység a társadalmi küldetés magyarázatává válik. A valódi családtörténet ennél összetettebb. Lindu kemény helyzetekben hozott gyakorlati döntéseket, gondoskodott a gyerekekről, és olyan körülmények között őrizte a család összetartozását, amelyekben már egy rossz termés vagy egy elhúzódó betegség is komoly veszteséget okozhatott.

A ház, amelyben a család élt, szerény méretű volt, néhány helyiséggel, egyszerű bútorokkal és földből kialakított padlóval. A gyermekek fekvőhelye gyakran függőágy volt, a főzéshez fát használtak, az ivóvizet pedig nem a házban megnyitott csapból nyerték. A közeli vízforrásokhoz vezető út időt és erőt követelt, a víz tisztítása pedig a háztartás állandó gondjai közé tartozott. A napi étrend alapját manióka, bab, édesburgonya és más, helyben beszerezhető termények adták. A hús ritkább ételnek számított, bizonyos élelmiszerekhez főleg ünnepnapokon jutottak hozzá. Richard Lapper és Denise Paraná családi elbeszélésekből dolgozó fejezetei érzékeltetik, hogy a nélkülözés itt a lakhatástól a táplálkozáson át az egészségügyi ellátásig a mindennapi élet egészét áthatotta.

HÁTTÉRGYÁR

A szegénységnek az iskoláztatásban is ára volt. Brazília északkeleti térségeiben a huszadik század közepén magas volt az írástudatlanság; Lula szülei maguk sem tudtak olvasni. Egy falusi iskola elérhetősége még nem jelentette, hogy minden gyerek éveken át tanulhatott. A tanulást a házi és föld körüli munka megszakíthatta, a család idősebb gyermekei pedig korán részt vettek a megélhetés biztosításában. A korabeli oktatási módszerek gyakran a magolásra és a testi fenyítésre épültek. A tudásnak mégis különös tekintélye lehetett azokban a házakban, ahol egy levél elolvasása vagy egy egyszerű hivatalos irat megértése mások segítségét igényelte. Lula későbbi iskolai pályája ezért a család társadalmi helyzetéből és a nagyvárosba költözésből együtt érthető meg.

Lula születése előtt nem sokkal Aristides dél felé indult munkát keresni. Az északkeleti lakosság nagy vándorlása ekkor már megkezdődött: São Paulo és kikötővárosa, Santos ipari és szolgáltató munkája sokakat vonzott. A hátramaradó családok gyakran abban bíztak, hogy a távol dolgozó férfiak pénzt küldenek, majd egy nap magukhoz veszik feleségüket és gyermekeiket. A valóságban az elválás évekig tarthatott, a kapcsolatot a gyenge közlekedési és kommunikációs lehetőségek is nehezítették. Aristides élete időközben új kapcsolattal és másik családi kötelékekkel bonyolódott. Lula későbbi visszaemlékezéseiben az apa távolsága, majd a vele való

HÁTTÉRGYÁR

együttélés nehézségei állandó feszültségforrásként jelentek meg. Az apa alakját azonban nem célszerű egyetlen jellemvonással vagy az utókor ítéletével leírni: az ő vándorlása is a kor gazdasági kényszereinek része volt.

Az 1952-es év döntő fordulatot hozott. Dona Lindu úgy határozott, hogy gyermekeivel útnak indul az ország déli része felé, hogy Santos környékén csatlakozzon Aristideshez. A családnak el kellett adnia megmaradt javai egy részét, az utazást pedig a korszak jellegzetes, egyszerű teherautós személyszállításával vállalták. A pau de arara elnevezés a járművek kezdetleges, fából ácsolt ülőhelyeire utalt. Ezek a teherautók sok utast vittek, kevés kényelmet nyújtottak, és többnyire nehéz állapotú utakon haladtak. A család útja körülbelül tizenhárom napig tartott. A hétéves Lula számára ez volt az első nagy találkozás azzal a Brazíliával, amely a saját faluján és környékén túl terült el.

Az ország belsején át vezető hosszú útban a gyermekek és a felnőttek mást élhettek át. A kicsik előtt új járművek, tájak és települések jelentek meg, s a mozgás különleges kalandnak tűnhetett. Az idősebbeknek ugyanaz a tizenhárom nap a kimerültségről, az élelem beosztásáról, a tisztálkodás hiányáról és a következő megállóig tartó bizonytalanságról szólt. A járművek sokszor csak a puszta talajon vagy az út mentén kínáltak éjszakai pihenőhelyet. A vándorlás emlékezetét Lapper egy későbbi interjú alapján,

French pedig a társadalomtörténeti adatok tükrében mutatja be; a részletek között lehetnek eltérések, de a lényeg egyértelmű. Egy anya több gyermekével elhagyta addigi otthonát, mert a dél felé vezető út, minden veszélyével együtt, több esélyt ígért a helyben maradásnál.

A pau de arara a későbbi évtizedekben a nordestino, vagyis északkelet-brazíliai vándormunkás egyik legerősebb jelképévé vált. A szóhoz a nagyvárosokban olykor lenézés társult: a szegény, akcentussal beszélő, iskolázatlan érkezőt sokan a modern városi társadalomtól idegen embernek tekintették. Mások a kitartás és az újrakezdés történetét látták benne. Lula pályájának későbbi szakaszaiban ezt a származást nem próbálta eltüntetni. Az északkeleti kötődést, beszédmódjának jellegzetességeit és a család vándorlását a nyilvános önbemutatás részévé tette. Ebből azonban még nem következik, hogy politikai programja egyenesen a teherautó platóján született volna meg. A gyermekkor élményei sokféle irányba vezethették volna; az, hogy Lula később munkásvezető lett, további társadalmi és személyes fordulatok következménye.

A család költözése az egész brazil gazdaság átalakulásával esett egybe. A második világháború és az azt követő évtizedek iparosodása mind több munkást igényelt az ország déli és délkeleti térségeiben. A belső migráció egyik iránya az északkeleti falvakból São Paulo

gyárai és Santos kikötője felé vezetett. John D. French adatai szerint 1950 és 1980 között a brazil népesség gyorsan növekedett, a városi lakosság aránya emelkedett, a mezőgazdaság pedig fokozatosan veszített részesedéséből a foglalkoztatásban. A növekedés ugyanakkor egyenlőtlenül oszlott meg: miközben bizonyos városi csoportok egyre több modern fogyasztási cikkhez jutottak, a peremkerületek új lakói gyakran zsúfolt lakásokban, bizonytalan munkahelyeken és elégtelen közszolgáltatások mellett éltek. A család sorsa ilyen értelemben egy nagyobb társadalomtörténeti változás része volt.

Santos és környéke a gyermek szemében különös világ lehetett. A kikötő, az ipar, a forgalom, az idegen hangok és a víz közelsége éles ellentétben állt a Pernambuco belső területein megismert élettel. A megérkezés azonban nem jelentett azonnali felemelkedést. Az apa mellett kialakuló családi együttélés sok feszültséggel járt, és a szűkös lehetőségek továbbra is kijelölték a mindennapokat. A délre költözés nem szüntette meg egy csapásra a nélkülözést; inkább új formákat adott neki. A vidéki házban a terméstől és az időjárástól függött a megélhetés, a városban a munkabértől, a lakbértől és az állandó alkalmazás esélyétől. Egy család számára a városi élet több lehetőséget tartogatott, de nagyobb készpénzigényt és új társadalmi alkalmazkodást is követelt.

HÁTTÉRGYÁR

A családtörténetben fontos szerepet játszott Dona Lindu és Aristides kapcsolatának későbbi megromlása. Az életrajzok eltérő hangsúlyokkal beszélik el a konfliktusokat, a családi élet nehézségeit és a különválás útját. A visszaemlékezések alapján az anya a gyermekek biztonságát tartotta szem előtt, miközben az apa fegyelmezési módszereit és viselkedését több családtag is bírálta. A későbbi politikus apjáról alkotott képe így aligha lehetett egyszerű. A tekintély, az engedelmesség és az önállósodás kérdései valós tapasztalatként jelentek meg előtte. Azt azonban nem lehet bizonyítani, hogy Lula későbbi politikai kompromisszumkészsége vagy vezetői magatartása kizárólag e családi viszonyokból eredt volna. Az ilyen közvetlen lélektani magyarázatok csábítók, de a történész számára többnyire túl messzire mennek.

A nagyvárosi környezetben a gyermekek előtt fokozatosan más életpályák nyíltak meg. A rendszeres iskola, az alkalmi kereset, a kiskereskedelmi munka és végül a szakmai képzés lehetőségei új elvárásokat teremtettek. Az északkeleti faluból érkezett családtagoknak meg kellett tanulniuk eligazodni az új társadalmi rendben, amelyben a munkaadók, a hivatalok és a szomszédság intézményei egészen más módon működtek. Lula először itt találkozhatott közvetlenül a modern ipari város munkamegosztásával, amely később az életének keretét adta. Nem született munkásmozgalmi

hagyományokat ápoló családba; a szakszervezeti politizálás világa csak jóval később nyílt meg előtte. A korszak legfontosabb változása egyelőre az volt, hogy az iskolába járó, munkát kereső gyerek számára a családi gazdaságon kívüli jövő elképzelhetővé vált.

Lula gyermekkorának elbeszélése azért is nehéz, mert a későbbi országos ismertség visszafelé alakította a róla szóló történeteket. Denise Paraná a családtagokkal folytatott beszélgetésekből különösen gazdag képet rajzolt a korai évekről, Fernando Morais pedig riporteri eszközökkel, eleven jelenetekben elevenítette fel a fordulatokat. Richard Lapper egyes állításokat további tanúkkal és társadalomtörténeti összefüggésekkel vetett össze; John D. French pedig kifejezetten figyelmeztetett az életrajzi legendák veszélyére. Ez a könyv úgy használja fel e munkákat, hogy nem választ ki egyetlen, kész hőstörténetet. Az emlékezet értékes, de nem tévedhetetlen; a családtagok eltérő látószögei éppen akkor beszédesek, amikor ugyanarról az eseményről más részleteket őriztek meg.

Dona Lindu döntése, hogy 1952-ben útnak indult gyermekeivel, minden későbbi értelmezéstől függetlenül sorsfordító volt. Ha a család Pernambucóban marad, Lula élete egészen más pályán haladhatott volna. Ám a költözés önmagában még nem vezetett az elnöki palotához: a nehéz

városi évek, az iskolázás, a szakmatanulás, a fémipari munkavégzés és a brazil politikai rendszer válságai együtt teremtették meg a továbblépés feltételeit. A sertão gyermekének történetében ezért a legfontosabb talán nem az utólag könnyen megrajzolható felemelkedési ív, hanem az a mindennapi alkalmazkodás, amellyel a család egyik bizonytalan helyzetből a másikba jutott. A következő években Luiz Inácio már nem a föld és az eső kiszámíthatatlanságával, hanem a gyárak fegyelmével és az ipari munka veszélyeivel találkozott.

HÁTTÉRGYÁR

3. fejezet – A gyár kapujában

Az 1950-es évek São Paulója egyszerre ígért munkát és követelt alkalmazkodást. Az ország más részeiből érkezők számára az ipari város peremén az első feladat a lakhatás, az állandó kereset és a gyerekek iskoláztatásának megszervezése volt. Lula családja Santos közeléből később a főváros déli ipari negyedeibe költözött. A változás az addigi falusi világ után hatalmas lehetőségeket nyitott meg, ám a vándorlásból származó szegénységet nem tüntette el. A keskeny utcák, a gyakori elöntések, a zsúfolt lakások és a kiszámíthatatlan munkából élő szomszédok világa a fiú számára éppúgy valóság volt, mint a korszak plakátjain és újságjaiban megjelenő modern autók és új gyárépületek. A gazdasági csoda látványos jelképei mögött százezrek próbáltak lépést tartani az iparosodással.

Az apa, Aristides és Dona Lindu viszonya egyre nehezebbé vált. A külön háztartások, a gyakori konfliktusok és a szigorú apai fegyelmezés a gyermekek mindennapjait is megterhelték. Az életrajzok szerint Dona Lindu végül különvált férjétől, és São Paulo Vila Carioca nevű munkásnegyedében kezdett új életet gyermekeivel. A családtagok emlékei eltérő részleteket hangsúlyoznak, de egy irányba mutatnak: az anya számára az együttmaradás és a rendszeresebb élet feltételeinek megteremtése vált elsődlegessé. A költözéssel Lula olyan környezetbe került,

HÁTTÉRGYÁR

ahol a gyári műszak és az iskolai órarend már a hétköznapok ritmusát adta. A folytonos anyagi szorítás ellenére a család számára az is elképzelhetővé vált, hogy egyik gyermeke idővel képzett szakmunkás legyen.

Az iskolai előmenetel a munkásnegyedben sem számított magától értetődőnek. Sok család gyermekei már kora tizenévesen kereset után néztek, és nem jutottak el az alapfokú tanulmányok végéig. Lula 1958-ban elvégezte az elemi iskola negyedik osztályát, ami az akkori brazil társadalmi körülmények között figyelemre méltó eredmény volt. Dona Lindu, akit gyermekei életútjának megértéséhez aligha lehet megkerülni, különösen fontosnak tartotta, hogy a fiú szakmát szerezzen. A családi visszaemlékezések az anya kitartó közbenjárását hangsúlyozzák a szakmai képzés intézményeinél. Bizonyára nem politikai vezetőt képzelt el a fiából. A szakmatanulás egy kiszámíthatóbb bér, jobb munkakörülmények és több önállóság ígéretét hordozta; egy munkáscsaládban már ez is jelentős előrelépés volt.

A város ipari övezetében ekkor egymást érték a beruházások. Juscelino Kubitschek elnök kormányzása a gyors fejlesztést és a közlekedési infrastruktúra kiépítését állította középpontba. A São Paulótól délre fekvő Santo André, São Bernardo do Campo és São Caetano do Sul városok nevéből képzett ABC-régió az autógyártás egyik

központjává fejlődött. A Volkswagen, a Mercedes-Benz és más vállalatok beszállítókkal, alkatrészgyártókkal és műhelyekkel együtt teremtettek új munkalehetőségeket. A nagyüzemekhez kapcsolódó munka keresettebbé vált a bizonytalan napszámos vagy utcai keresetnél. Ugyanakkor az ipari növekedés új hierarchiát hozott létre a munkások között: a betanított munkát végzők, a különféle szakmunkások és a művezetők fizetése, megbecsülése és alkupozíciója jelentősen eltérhetett.

A képzett fémipari munkás státusa különösen vonzó volt. Lula a Serviço Nacional de Aprendizagem Industrial, vagyis a SENAI képzésében látta meg az utat a továbblépéshez. Az intézmény a brazil iparosodás fontos eszköze volt: a vállalatoknak szakképzett munkaerőt biztosított, a fiataloknak pedig olyan gyakorlati tudást kínált, amely közvetlenül felhasználható volt a gyárakban. Lula 1960 körül, tizenöt évesen kezdett a Parafusos Marte nevű kisebb csavargyártó vállalatnál dolgozni, miközben szakmai tanulmányokat folytatott. A tanműhely és a munkahely együtt alakította a készségeit. A gépek pontos kezelése, a műszaki rajz megértése és a fém megmunkálásának szabályai olyan világot nyitottak meg előtte, amelyben a szorgalom mellett a tanulásnak is kézzelfogható gazdasági értéke volt.

HÁTTÉRGYÁR

1963-ban gépi forgácsoló, esztergályos szakmunkásként végzett. A torneiro mecânico elnevezést később is büszkén használta, és politikai pályája során többször emlékeztetett arra, hogy ez volt az első valódi szakmai identitása. John D. French történész különösen fontosnak tartja ezt a mozzanatot. A szakmunkásság Lula esetében nem jelentett pusztán kemény fizikai munkát: tudást, önálló döntéseket, a megmunkálás pontosságáért vállalt felelősséget és a szakma képviselőinek külön társadalmi önérzetét is jelentette. Egy jó esztergályosnak értenie kellett a rajzokat, megfelelő sorrendben kellett elvégeznie a műveleteket, és fel kellett ismernie, hogy a rossz beállítás anyagveszteséget vagy balesetet okozhat. A felelősségnek ezt a formáját Lula később gyakran a politikai munkával is kapcsolatba hozta.

Az ipari munkahely a család számára anyagi és erkölcsi változást jelentett. A rendszeres bérből a közös háztartás biztonságosabban működhetett, miközben a képzett szakembert a szomszédok és a rokonok is másként ítélték meg. Az ipari munkaruhának, a foglalkoztatási igazolványnak és a munkából való hazatérés kiszámítható ritmusának külön jelentősége volt egy korábban földművelésből, alkalmi munkákból élő családban. Lula azonban korántsem került azonnal a legjobb munkahelyek egyikére. Több kisebb üzemben dolgozott, és megtapasztalta a munkáltatók közötti különbségeket. A

nagyvárosi iparban egy szakma megszerzése fontos előnyt jelenthetett, de nem biztosított védelmet minden elbocsátással vagy a gazdaság ingadozásaival szemben.

A gyári élet veszélyei nem maradtak elméletiek. A Metalúrgica Independência nevű üzemben, éjszakai munka idején Lula balesetet szenvedett, és elveszítette bal kezének kisujja egy részét. Az eset a később országosan ismert politikus megjelenésének is felismerhető részévé vált, de a jelentősége elsősorban a munkásélet felől érthető. A forgó és nehéz gépekkel végzett munka állandó figyelmet követelt, a fáradtság, a műszakbeosztás és a munkahelyi biztonság hiányosságai pedig súlyos következményekkel járhattak. Lula személyes tapasztalatból ismerte meg, mennyire törékeny a dolgozó testi épsége, és milyen kiszolgáltatott helyzetbe kerülhet egy család, ha a kereső munkaképessége megsérül. A balesetet évtizedekkel később sokszor emlegették, ám nem szabad úgy tekintenünk rá, mint amely önmagában a szakszervezeti elköteleződést kiváltotta volna.

A hatvanas évek közepén a gazdasági élet korántsem haladt egyenletesen. Az 1964-es katonai hatalomátvétel után a stabilizációs politika, az ipari átszerveződés és a munkavállalók számára bizonytalan környezet sok gyárban elbocsátásokat hozott. Lula a Fris Moldes Car vállalatnál is megfordult, majd hónapokra állás nélkül maradt. A

szakmai végzettség hirtelen kevésnek bizonyult ahhoz, hogy az egyik nagyüzem azonnal alkalmazza. Az álláskeresés a város különböző üzemkapui előtt eltöltött órákat és a visszautasítások sorát jelenthette. A fiatalembernek ekkor még nem volt számottevő politikai tapasztalata, és a katonai diktatúra természetét sem látta át. Saját későbbi emlékei szerint a korabeli hivatalos propaganda számos állítását elfogadta, s a hatalomátvétel eleinte nem tűnt számára olyan világos történelmi törésnek, mint amilyennek utólag látjuk.

Ez fontos különbség a később kialakult Lula-képhez képest. A szakszervezeti ellenállás és a demokratikus mozgalom ismert vezetőjeként gyakran egyenes vonalú politikai fejlődést tulajdonítottak neki, pedig a kezdetek jóval ellentmondásosabbak voltak. A korabeli munkásság egésze sem egységes politikai nézeteket vallott. Voltak közöttük kommunisták, katolikus konzervatívok, a Vargas-korszak munkáspárti hagyományait követők, katonai beavatkozást támogató dolgozók és olyanok is, akiket szinte kizárólag a bérük, a munkarend és a családi megélhetés érdekelt. Lula ifjúkori világa az utóbbiakhoz állhatott közelebb. A politikai ébredés fokozatosan, munkahelyi és személyes kapcsolatokon keresztül ment végbe; később a szakszervezetben saját tapasztalatait más dolgozók panaszaival kapcsolta össze.

HÁTTÉRGYÁR

A fordulat egyik anyagi feltétele 1966 januárjában teremtődött meg, amikor Lula az Indústrias Villares alkalmazásába került. A nagyobb és szervezettebb iparvállalat São Bernardo do Campo térségében működő üzeme motorokhoz, szállító- és emelőberendezésekhez, valamint más nehézipari termékekhez gyártott alkatrészeket. A korábbi kisebb üzemekhez képest itt átláthatóbb munkaszervezetet, jobb kereseti lehetőséget és szakmai előrelépést talált. A gyár több száz embert foglalkoztatott, és az üzemi hierarchia már világosabban elkülönítette a különböző munkaköröket. Lula idővel megbecsült szakmunkássá, majd kisebb vezetői felelősséggel rendelkező dolgozóvá vált. A Villaresnél eltöltött évek különösen sokat számítottak későbbi szakszervezeti kapcsolatrendszerének kiépülésében.

A gyárnak saját társadalmi élete volt. A munkások egymástól tanultak, tréfálkoztak, versengtek, vitatkoztak a bérükről és a feladatok elosztásáról. Az újonnan érkezőknek gyakran ragadványnevet adtak, ami egyszerre jelezte a közösséghez tartozást és a beilleszkedés nehézségét. Lulát a Villaresnél Taturana névvel is illették, aminek eredetét az életrajzok a szemének jellegzetes vörösségével hozzák kapcsolatba. A munkahelyi humor és a férfiak közötti versengés olykor durva volt, de a kapcsolatok az üzemi hierarchián túlnyúló bizalmi hálót is létrehoztak. Ebben a közegben egy fiatalembernek meg

kellett tanulnia, hogyan álljon ki magáért, mikor engedjen a társainak, és miként találjon közös hangot egymástól különböző vérmérsékletű emberekkel.

Lula szabadidejének fontos része volt a labdarúgás. A Corinthians iránti rajongása, a barátokkal töltött hétvégék és a táncos összejövetelek az ipari munkásság városi kultúrájához kapcsolták. Az akkori életét kevés jel utalta arra, hogy a későbbi politikai vezető megszületése küszöbön áll. A szakmai karrier és az önálló családalapítás kézzelfoghatóbb cél volt számára, mint egy új párt vagy a katonai rendszer megdöntése. Az üzemi kereset bizonyos mozgásteret adott a szórakozásnak, a lakáskeresésnek és a kapcsolatok ápolásának, de a munkahelyi biztonságot továbbra is a gazdaság állapota és a vállalati döntések határozták meg. A mindennapi életnek ez a rendje a hatvanas évek végén még sokkal közvetlenebbül befolyásolta őt, mint az országos politikai viták.

Egy baráti társaságon keresztül ismerte meg Maria de Lourdes da Silvát, akit később feleségül vett. A fiatal pár 1969-ben házasodott össze, és közös otthon kialakításába fogott. Az időszak sok szempontból a munkáscsalád felemelkedésének klasszikus története lehetett volna: biztosabb ipari állás, szakmai elismerés, házasság, saját lakás reménye, majd gyermekvállalás. A személyes élet azonban tragikus fordulatot vett. Lourdes várandóssága

idején megbetegedett, és a szüléssel összefüggő komplikációk következtében meghalt; gyermekük sem maradt életben. Az életrajzok különböző részletességgel idézik fel a veszteséget, amely Lula későbbi visszaemlékezéseiben mély nyomot hagyott. A történetet nem szükséges színpadias jelenetekké alakítani ahhoz, hogy érzékelhető legyen a fiatal férj életének megtörése.

A gyász az addig viszonylag kiszámíthatóan alakuló felnőttévek tapasztalatát változtatta meg. Lula elveszítette a feleségét és a születendő család jövőjét, miközben a munkahely és a baráti kapcsolatok világa körülötte tovább működött. Egy ilyen veszteségre adott válaszokat nehéz pontos időrendbe és egyértelmű lélektani magyarázatba rendezni. Az biztos, hogy a következő időszakban a szakszervezeti tevékenység mind nagyobb szerepet kapott az életében. Ez nem jelenti, hogy a családi tragédia automatikusan politikai elhivatottságot teremtett volna; a szervezeti munka kezdete, a munkástársakkal kialakult bizalom és a helyi vezetők támogatása már korábban megjelent. A két folyamat azonban egymás mellett alakította mindennapjait.

Lula bátyja, Frei Chico egészen más úton közeledett a munkásmozgalomhoz. Korábban találkozott baloldali eszmékkel, kapcsolatokat épített a kommunista munkások között, és a katonai diktatúra politikai természetét is

élesebben érzékelte. John D. French összehasonlító megközelítése különösen tanulságos: a két testvér ugyanabból a családból, hasonló munkásközegből indult, mégis eltérő politikai személyiséggé vált. Lula kezdetben inkább óvatos, szakmájára és keresetére figyelő fiatalembernek látszott, Frei Chico pedig nyíltabban vitatkozott és lázadt. Ez a különbség arra figyelmeztet, hogy a társadalmi háttér sok mindent megmagyaráz, de az egyéni döntéseket nem írja elő. A testvéri kapcsolat viszont hidat jelentett Lula számára a politikailag aktívabb munkások és a szakszervezeti intézmények felé.

A hatvanas évek végén a fémipari szakszervezetbe való belépése még nem előre eltervezett politikai karrier kezdetének tűnt. A brazil szakszervezeti rendszer állami ellenőrzése, a kötelező hozzájárulások és a munkajogi szolgáltatások révén a szervezetek sok tekintetben hivatalos intézményként működtek. A szakszervezeti vezetőnek egyszerre kellett megfelelnie a munkások elvárásainak, a munkáltatók tárgyalási nyomásának és a katonai rezsim korlátainak. Lula 1969-ben került be a São Bernardo környéki fémmunkások szervezetének választott tisztségviselői közé, eleinte szerényebb szerepben. A későbbi nagy sztrájkok főszereplőjét ekkor még kevesen láthatták benne. A szakszervezet azonban olyan iskolává vált számára, amelynek tananyaga nem tankönyvekből, hanem személyes vitákból, panaszokból és naponta

megújuló alkukból állt.

A gyár kapujáig vezető út tehát több egymásba kapcsolódó történetből állt. Az északkeleti család költözése, Dona Lindu ragaszkodása a szakmatanuláshoz, a SENAI képzése, az üzemi baleset, a munkanélküliség és a Villaresnél megszerzett megbecsülés mind formálta Lula világlátását. Ezek az események valós tartalmat adtak későbbi beszédeinek, amikor a munkavállalók mindennapjairól vagy a társadalmi felemelkedés lehetőségéről szólt. A személyes tapasztalat azonban még nem volt önmagában politikai program. Ahhoz, hogy a jó szakmunkásból országos jelentőségű vezető váljon, szükség volt az iparvidék kollektív elégedetlenségére, a munkások új szerveződési formáira és a diktatúra politikai rendszerének változására. A következő fejezetben ezek a folyamatok kerülnek előtérbe.

HÁTTÉRGYÁR

4. fejezet – Sztrájkok a diktatúrában

A brazil katonai diktatúra utolsó évtizedének egyik legfontosabb politikai története São Paulo ipari övezetében bontakozott ki. A munkások elégedetlensége kezdetben a bérükből, a gyári munkarendből és a megélhetés mindennapi nehézségeiből táplálkozott. A hetvenes évek végére azonban a követelések túlnőttek a vállalatok és az alkalmazottak közötti vitákon. Amikor a hatalom a bérek és a sztrájkok ellenőrzésére törekedett, a munkások számára a magasabb fizetés kérdése összekapcsolódott a saját képviseletükhöz és a szabad szervezkedéshez való joggal. Luiz Inácio da Silva ebben a folyamatban vált ismert szakszervezeti vezetővé. Az a férfi, aki korábban tartózkodva figyelte a politikai vitákat, néhány év alatt tízezrek előtt beszélő, országosan ismert szereplő lett.

A rendszer alapjai 1964 tavaszáig nyúltak vissza, amikor a hadsereg vezetői megbuktatták João Goulart elnököt. A puccsot támogatók a kommunizmus veszélyével, a politikai válsággal és a gazdasági bizonytalansággal indokolták a beavatkozást. A katonai uralom első éveiben a politikai pártok mozgástere beszűkült, az ellenzéki szereplőkkel szembeni fellépés egyre keményebbé vált, a szakszervezetek pedig különös figyelmet kaptak. Az állam korábban is erősen szabályozta a

munkásérdekképviseletet, ezért a kormányzatnak megvoltak az intézményi eszközei a vezetők leváltására, a szervezetek felügyeletére és a munkabeszüntetések korlátozására. Az 1968 végén bevezetett ötödik intézményi törvény, az AI–5 tovább erősítette az önkényuralmi rendszer elnyomó jellegét. A politikai ellenfelek bebörtönzése, a sajtócenzúra és a rendőrségi megfigyelés a közélet mindennapi részévé vált.

Lula a hatvanas évek végén még messze volt attól, hogy a katonai rendszer tudatos ellenzékének számítson. Bátyja, Frei Chico jóval korábban került kapcsolatba a kommunista munkásokkal, és igyekezett öccsét is a szakszervezet felé terelni. Lula kezdetben gyanakvóan tekintett a szervezetre, mert környezetében sokan az állandó vitákkal, a munkahelyi kockázattal és a politikai rendőrség figyelmével kapcsolták össze. A családi beszélgetésekben sem volt magától értetődő a szakszervezeti tevékenység támogatása. A fordulat fokozatosan következett be: az üzemi munkatársak személyes panaszai, a testvéri rábeszélés és a helyi vezetőkkel kialakult kapcsolatok együtt vitték közelebb az érdekképviselet mindennapi működéséhez.

A São Bernardo do Campo és Diadema környéki fémmunkások szakszervezete ekkor bonyolult helyzetben működött. A munkajogi rendszer meghatározta a szervezet

jogállását és pénzügyi alapjait, ugyanakkor a tagok közvetlen problémáit mégis helyben kellett megoldania. A bérviták, a jogi tanácsadás, a munkaviszony megszüntetése körüli ügyek és a szakmai továbbképzés gyakran fontosabbak voltak a tagság számára az országos ideológiai vitáknál. A választott vezetőknek egyszerre kellett figyelniük a munkaadókra, a munkásokra és a hatóságokra. A rendszer sokakat az alkalmazkodás felé terelt, de a gyárak növekvő létszáma új igényeket is teremtett. Egyre többen várták el, hogy a szakszervezet ténylegesen képviselje őket, és ne elégedjen meg az állami szabályok végrehajtásával.

A szakszervezet helyi vezetője, Paulo Vidal olyan intézményt igyekezett kialakítani, amely a korlátozott mozgástér ellenére több gyakorlati segítséget nyújtott a tagoknak. Lula 1969-ben került a választott tisztségviselők közé, eleinte csekélyebb jelentőségű poszton. Szakmunkásként ismerte az üzemi hierarchiát, jó kapcsolatot ápolt munkatársaival, és nem tartozott a politikailag megbélyegzett baloldali aktivisták közé. A megválasztása ezért a különböző szakszervezeti csoportok számára elfogadható kompromisszumnak tűnhetett. A fiatal tisztségviselő hamar felfedezte, hogy a tagokkal való rendszeres találkozás önmagában politikai erőt teremt. A panaszok meghallgatása, az ügyek továbbítása és az eredmények számonkérése olyan bizalmat alakított ki,

HÁTTÉRGYÁR

amelyet később a nagyobb konfliktusok idején mozgósítani lehetett.

A Lula körüli későbbi emlékezet gyakran különleges szónoki tehetségként magyarázza a felemelkedését. A pályakezdés részletei árnyaltabb képet mutatnak. Az első években idegesen állt a nyilvánosság elé, és a gyűléseken gyakran félt attól, hogy nem találja a megfelelő szavakat. A szónoklás tanulható szakmává vált számára, ahogy korábban a gépi forgácsolás is. Figyelte a munkások reakcióit, fokozatosan megismerte a viták ritmusát, és megtanulta, hogyan alakíthatja át a bérszámításokkal és szervezeti szabályokkal kapcsolatos bonyolult kérdéseket mindenki számára érthető beszéddé. Ebben segített az is, hogy ugyanazokkal a problémákkal találkozott a gyárban, mint azok, akikhez szólt. Nem kellett kívülről megtanulnia a munkások életének nyelvét.

A hetvenes évek közepén Lula már a szakszervezet központi alakjai közé tartozott. 1975-ben a helyi fémmunkás-szakszervezet elnöke lett, amikor a brazil ipar jelentős része még a korábbi gyors növekedésből élt, de a nemzetközi olajválság és az infláció egyre jobban éreztette hatását. A kormány gazdaságpolitikája az árak és bérek alakulását adminisztratív eszközökkel is igyekezett befolyásolni. A hivatalos inflációs számítások és a munkások tényleges kiadásai között egyre nagyobb bizalmi

szakadék keletkezett. Az iparvidék dolgozói úgy érezték, hogy a béremeléseik nem követik a megélhetési költségeket, miközben a vállalatok és a kormányzat a növekedés eredményeiről beszélnek. A szakszervezet számára a korábbi évek vásárlóerejének visszaszerzése lett az egyik legfontosabb cél.

A bérharc különösen nehéz volt egy olyan politikai rendszerben, amely a kollektív munkabeszüntetést fenyegetésnek tekintette. A munkásvezetőknek a nyílt konfrontáció előtt fel kellett mérniük a tagság elszántságát, a munkaadók mozgásterét és a rendőri fellépés kockázatát. Lula ebben az időben egyre inkább a közös döntés és a tömeges részvétel fontosságát hangsúlyozta. A nagygyűlések egyszerre szolgáltak tájékoztatásra és a szervezet erejének demonstrálására. A vezetés azonban nem irányított minden egyes üzemi eseményt. A gyári dolgozók saját konfliktusaikból is kezdeményeztek akciókat, és gyakran gyorsabban mozdultak meg, mint ahogy a szakszervezet hivatalos tárgyalásai haladtak. Ez a kölcsönhatás később a brazil új szakszervezeti mozgalom egyik legfontosabb sajátosságává vált.

1978. május 12-én a São Bernardo do Campóban működő Scania-üzemben munkabeszüntetés kezdődött. Az akció átterjedt más nagyvállalatokra, köztük a Ford és a

Mercedes-Benz gyáraira is. A következő hónapok során több százezer dolgozó kapcsolódott be különböző üzemekben a bérharcokba. John D. French feldolgozása szerint a négy hónap alatt érintett dolgozók száma elérte a 235 ezret São Paulo államban. A számok mögött sokféle munkahelyi helyzet és különböző hosszúságú akció húzódott meg, de a politikai következmény egyértelmű volt. A munkások tömegesen jelezték, hogy a hatalom által kijelölt bérkereteket nem fogadják el megváltoztathatatlan szabályként. A munkaadók és az állam számára az iparvidék már nem számított csendes, könnyen ellenőrizhető termelési térségnek.

Az 1978-as sztrájkhullám új tekintélyt adott Lulának, de a vezető szerepe és a munkások önálló kezdeményezései közötti viszonyt pontosan kell értelmeznünk. A későbbi politikai legendák szeretnek egyetlen embert a történések középpontjába helyezni, noha egy nagyüzemi munkabeszüntetéshez műhelyek, váltások és üzemek egész hálózatának együttműködése szükséges. Lula értéke éppen abban mutatkozott meg, hogy a már meglévő elégedetlenséget közös tárgyalási erővé tudta formálni. A politikai szervezés itt nem egy előre elkészített terv végrehajtása volt. A szakszervezet vezetői a tagság hangulatából indultak ki, alkalmazkodtak a gyárakban történtekhez, és a következő lépéseket a siker, illetve a kockázat folyamatos mérlegelésével alakították.

HÁTTÉRGYÁR

A következő évben a konfliktus még nagyobb nyilvánosságot kapott. 1979 márciusában a São Bernardo-i Vila Euclides stadionban tartott tömeggyűlések az új munkásmozgalom jelképévé váltak. A stadiont eredetileg sporteseményekre építették, most azonban a fémmunkások megtöltötték a lelátókat és a pályát. A rossz idő és a hangosítás hiánya sem akadályozta meg, hogy Lula beszédét tömegek hallják. A közel állók továbbadták a mondatokat a távolabbi csoportoknak, így a szavak a tömegben láncszerűen terjedtek. A résztvevők később „munkásrádióként” emlegették ezt a módszert. Az esemény emlékezete fokozatosan mitikus rangra emelkedett, de a lényeg a szakszervezeti szervezés gyakorlati teljesítménye volt: sok tízezer dolgozó jelent meg egy olyan országban, ahol a nyilvános politikai mozgósítást még mindig komoly kockázat kísérte.

A gyűlések hangulatában a közösség erejének megtapasztalása legalább olyan fontos volt, mint az elhangzó beszédek tartalma. A munkások egy része korábban a gyárban is tartott a feletteseitől, a rendőri ellenőrzéstől vagy az elbocsátástól. A stadionban azonban láthatóvá vált, hogy követeléseikkel sokan értenek egyet, és a résztvevők egymás jelenlétéből bátorságot meríthetnek. Lula beszédmódja a közös tapasztalatokra épült: nem távoli ideológiai célokat kellett megmagyaráznia, hanem azt, mi történik a fizetéssel az

infláció miatt, és miért számít, hogy egy gyár dolgozói együtt lépnek-e fel. A vezető és a tömeg viszonya kölcsönösen alakult. Lula egyre magabiztosabb szónokká vált, a munkások pedig saját szervezett erejük egyik kifejezőjét látták benne.

A katonai vezetés ekkor már fokozatos politikai nyitásról beszélt. A nyitás azonban korlátozott volt, és a rendszer biztonsági szervei továbbra is fenntartották a megfigyelés, a letartóztatás és az erőszak eszközeit. A sztrájkok idején a kormányzat kész volt beavatkozni a szakszervezetek működésébe, a rendőrség pedig ellenőrizte a gyárkapuk környékét és a tömeggyűléseket. A politikai nyitás és az elnyomás tehát egymás mellett létezett. João Figueiredo elnökségének első éveiben a hatalomnak mérlegelnie kellett, mennyire vállalhatja az iparvidék katonai megszállásának vagy egy súlyos összecsapásnak a következményeit. A munkásmozgalom vezetőinek pedig olyan stratégiát kellett követniük, amely a tagság harckészségét fenntartja, de lehetőség szerint nem sodorja ellenőrizhetetlen erőszakba a városokat.

A helyi katolikus egyház szerepe szintén fontos volt. A munkáspasztoráció, a bázisközösségek és a demokratikus jogok mellett kiálló papok, szerzetesek, valamint világi aktivisták kapcsolatot teremtettek a szakszervezetek és az emberi jogi csoportok között. A templomok időnként

találkozóhelyet, a vallási szervezetek jogi vagy erkölcsi támogatást adtak a munkásoknak. Ez nem jelenti, hogy az egész brazil katolikus egyház egységes politikai oldalon állt volna. Az intézményen belül jelentős viták folytak a társadalmi igazságosságról, a kommunizmusról és az állammal fenntartott viszonyról. São Bernardo környékén azonban a demokratikus és szociális elkötelezettségű egyházi szereplők jelenléte megnövelte a sztrájkolók mozgásterét, különösen akkor, amikor a hatóságok korlátozták a szakszervezet hivatalos működését.

Lula személyes élete ekkor már új családi keretek között zajlott. Első felesége elvesztése után megismerkedett Marisa Letíciával, akivel 1974-ben kötött házasságot. Marisa támogatta férje szakszervezeti tevékenységét, noha a mozgalom növekedése egyre több távolléttel, feszültséggel és veszéllyel járt. A családi otthonban ugyanúgy jelen volt a munkahelyi világ, mint a szakszervezetben: munkatársak és politikai segítők jártak hozzájuk, a telefonhívások és váratlan látogatások sokszor a pihenőidőt is felülírták. A házaspár és gyermekeik mindennapjait így egyre közvetlenebbül érintették a rendőrségi megfigyelés és az országos politikai konfliktus következményei. A későbbi elnök politikai pályája nem a családi élettől elkülönülő történet volt.

HÁTTÉRGYÁR

1980-ban újabb nagy sztrájk bontakozott ki az ABC-régióban. A bérkövetelések immár szorosan összekapcsolódtak a szervezkedés szabadságával, a munkásvezetők tekintélyével és a demokratizálódás kérdésével. A konfliktus hetekig tartott, a kormány pedig szövetségi beavatkozással korlátozta a szakszervezet vezetésének működését. A térségben ismét nagy tömegek gyűltek össze, a gyárak termelése akadozott, a rendőrségi fellépés pedig sebesülésekkel és tömeges félelemmel járt. A különféle visszaemlékezések és hatósági dokumentumok eltérő részvételi számokat közölnek, ezért a könyv végső adatellenőrzésekor külön kell választani a sztrájkban részt vevő dolgozók, a tömeggyűlések látogatói és a szolidaritási megmozdulások résztvevői közötti különbségeket.

A hatalom 1980 áprilisában Lula és más vezetők letartóztatása mellett döntött. Fernando Morais részletesen ír a megfigyelésről és a családi otthon körül kialakult feszült helyzetről; az elbeszélésének egyes személyes jelenetei visszaemlékezésekből származnak. A történeti szempontból döntő tény az volt, hogy a katonai rendszer az egyik legismertebb munkásvezetőt immár közvetlen politikai veszélynek tekintette. A letartóztatás egyszerre szolgálta a sztrájk megtörését és a többi szervezet figyelmeztetését. Csakhogy az intézkedésnek más következménye is lett: Lula neve túljutott a São Paulo környéki gyárakon, és azok számára is ismertté vált, akik

addig kevés figyelmet fordítottak a munkások követeléseire. A büntető fellépés a helyi konfliktust országos politikai üggyé emelte.

A sztrájkok eredményeit és költségeit egyaránt számba kell venni. A munkások időnként béremeléseket és tárgyalási engedményeket értek el, de sokan elveszítették állásukat, a családok jövedelme pedig a munkabeszüntetések alatt csökkent. A munkáltatók és a rendőrség nyomása súlyos személyes következményekkel járt. A sztrájkhullám nem döntötte meg a katonai diktatúrát, és önmagában nem teremtett szabad szakszervezeti rendszert. Hosszabb távon azonban megerősítette a munkásmozgalom önálló szervezőképességét, és hozzájárult a demokratikus ellenzék társadalmi bázisának kiszélesítéséhez. A hatalom számára egyre világosabb lett, hogy a gazdasági modernizáció által létrehozott munkásság politikai képviseletét nem lehet tartósan pusztán adminisztratív eszközökkel ellenőrizni.

Lula 1978 és 1980 között megváltozott politikai szerepe ezért több volt egy sikeres személyes karriernél. A szakszervezeti vitákban olyan módszert alakított ki, amelynek középpontjában a tagság meghallgatása, a közös döntés és a nagy létszámú mozgósítás állt. Ugyanakkor megtanulta azt is, hogy a tömeg ereje önmagában nem

HÁTTÉRGYÁR

helyettesíti a tartós szervezetet és a tárgyalásra alkalmas intézményeket. A kompromisszumok keresése és az elszánt fellépés között állandó feszültség húzódott, amely későbbi politikusi pályáján is visszatért. A korábbi visszahúzódó szakmunkás ekkorra a brazil közélet egyik legismertebb szónokává vált, de politikai világnézete még alakulóban volt. Az országos pártpolitika felé vezető lépést a szakszervezeti tapasztalatok és a katonai rendszer intézményi korlátai együtt tették szükségessé.

A munkásmozgalom vezetői közül többen arra a következtetésre jutottak, hogy a szakszervezetekben megszerzett erőt parlamenti képviseletté is alakítani kell. Az iparvidéki sztrájkok során új kapcsolatok jöttek létre munkások, katolikus aktivisták, értelmiségiek, ellenzéki politikusok és korábbi politikai foglyok között. Ezek a csoportok korántsem értettek egyet mindenben, és a demokratikus ellenzék régebbi szervezeteivel is vitáztak. Mégis közös igényként fogalmazódott meg, hogy a munkások saját nevükben vehessenek részt a politikai döntésekben. Lula számára a pártalapítás gondolata ebből a tapasztalatból nőtt ki. Az új szervezet létrejöttének útja azonban tele volt vitákkal, stratégiai különbségekkel és személyes ellentétekkel. A következő fejezetben már ez a történet kerül előtérbe: hogyan próbált a munkásmozgalom a gyárkapukon túllépve önálló országos politikai erőt létrehozni.

HÁTTÉRGYÁR

5. fejezet – Egy új baloldal születése

A brazil Munkáspárt, a Partido dos Trabalhadores megszületése a katonai diktatúra utolsó éveinek egyik legjelentősebb politikai újítása volt. Az új szervezetet azok hozták létre, akik úgy érezték, hogy a szakszervezeti küzdelmek eredményeit a parlamentben és az országos politikai intézményekben is képviselni kell. Az 1978–1980-as iparvidéki sztrájkok résztvevői saját tapasztalatukból ismerték meg a munkásszervezetek erejét és korlátait. Egy nagygyűlés százezrek figyelmét irányíthatta a bérkövetelésekre, de a munkajogi szabályokat és a politikai rendszer működését nem lehetett tartósan megváltoztatni pusztán sztrájkokkal. A pártalapítás gondolata ebből a felismerésből bontakozott ki. A munkásvezetők szövetségeseket kerestek azok között is, akik más intézményekben, más társadalmi tapasztalatokkal szembefordultak a katonai uralommal.

Luiz Inácio Lula da Silva számára a pártpolitika eleinte idegen világnak számított. A hetvenes évek közepén elsősorban szakmai és szakszervezeti feladatokat vállalt; amikor az országos politikáról beszélt, gyakran az elvont ideológiai viták gyakorlati hasznát kérdőjelezte meg. A sztrájkok idején azonban közvetlenül megtapasztalta, hogy a béremelésről folytatott tárgyalásokba a kormányzat és a

munkajogi hatóságok is beleszólnak. A szakszervezetek állami felügyelete, a kötelező szervezeti keretek és a vezetők eltávolításának lehetősége olyan akadályt jelentett, amelyet a gyárkapunál nem lehetett leküzdeni. Lula számára egyre világosabbá vált: a dolgozók politikai képviseletének hiánya a mindennapi munkavállalói érdekérvényesítést is korlátozza.

Az új párt gondolata nem egyetlen gyűlésen, és nem kizárólag Lula személyes elhatározásából született. Már 1978-ban elhangzottak felhívások arra, hogy a dolgozóknak saját szervezetet kellene létrehozniuk. A következő év során különféle szakszervezeti találkozókon, politikai tanácskozásokon és informális megbeszéléseken körvonalazódott a terv. A szervezők között voltak olyanok, akik a hagyományos baloldali pártokból érkeztek, és olyanok is, akik először a gyári érdekképviseletben szereztek közéleti tapasztalatot. A döntő kérdés az volt, hogy milyen kapcsolat jöjjön létre a szervezett munkásság és a demokratikus ellenzék más csoportjai között. A résztvevők egy része önálló munkáspártot akart, mások egy szélesebb ellenzéki szövetségben látták a katonai rendszer lebontásának esélyét.

A brazil pártrendszer átalakulása különös történelmi pillanatot teremtett. A katonai vezetés a hetvenes évek végén fokozatos politikai nyitásra kényszerült, miközben

HÁTTÉRGYÁR

igyekezett ellenőrzése alatt tartani a változás ütemét. A korábbi, erősen korlátozott kétpárti berendezkedés fellazítása lehetővé tette új szervezetek létrehozását, de a választási és jogi feltételek továbbra is nehézségeket okoztak. A hatalom számára a több párt megjelenése az ellenzék megosztásának eszköze is lehetett. A munkásmozgalomban ezzel szemben sokan éppen az önálló szerveződés történelmi lehetőségét látták meg. A néhány évvel korábban még illegális vagy szigorúan felügyelt politikai tevékenységnek most új, bár korlátozott intézményi formái nyíltak meg.

Az egyik alapító csoport a São Paulo-i ABC-régió fémmunkás-szakszervezeteiből érkezett. Ezek a szervezetek a sztrájkok alatt megszerezték a kollektív mozgósítás tapasztalatát, és ismertek voltak azokban a közösségekben, amelyeknek a szavazataira egy későbbi párt támaszkodhatott. De az országos Munkáspárt felépítéséhez a nagyipari munkások önmagukban nem lettek volna elegendők. Brazília kiterjedt vidéki térségeiben másfajta munkaviszonyok és társadalmi konfliktusok léteztek; az északkeleti szegények, a mezőgazdasági dolgozók, a városi szolgáltatásokban dolgozó alkalmazottak és a közszféra munkavállalói eltérő problémákkal néztek szembe. A szervezőknek ezért meg kellett találniuk azokat a szavakat és intézményes kapcsolatokat, amelyek több régió és társadalmi csoport

HÁTTÉRGYÁR

számára is elfogadhatóvá tehették a pártot.

A katolikus bázisközösségek különösen fontosak voltak ebben a folyamatban. A latin-amerikai egyház egy részében a hatvanas és hetvenes években megerősödött az a felfogás, amely az evangéliumi tanítás társadalmi következményeit, a szegények helyzetét és az emberi méltóságot a közösségi munka középpontjába állította. A felszabadítás teológiájának különböző irányzatai nem alkottak egységes politikai programot, ám a bázisközösségekben sok ember megtanulta, hogyan vezessen gyűlést, miként vitassa meg a helyi problémákat és hogyan szervezzen közös fellépést. A lakónegyedekben, vidéki településeken és egyházi intézményekben olyan hálózatok jöttek létre, amelyekhez a hagyományos pártok nehezen fértek hozzá. Ezek a közösségek a Munkáspárt korai szerveződésében fontos kapcsolatokat biztosítottak.

A szerepvállalás azonban az egyházon belül sem volt vitamentes. Konzervatív püspökök és papok tartottak attól, hogy a vallási közösségeket pártpolitikai célokra használják fel, és a kommunista eszmék terjedését is aggodalommal figyelték. Mások úgy vélték, hogy a szegények életfeltételeinek javítása és az önkényuralommal szembeni fellépés a keresztény felelősség része. A katolikus aktivisták közül sokan saját hitükből kiindulva vállaltak munkát az új pártban, és nem

tekintették szükségesnek, hogy vallási meggyőződésüket háttérbe szorítsák. A munkásmozgalom világi hagyományai és a keresztény társadalmi gondolkodás között így sajátos együttműködés alakult ki. Ennek voltak személyes közvetítői is, köztük a dominikánus Frei Betto és a később Lula kormányában fontos tisztségeket betöltő Gilberto Carvalho.

A harmadik alapítói kör a baloldali értelmiség és a katonai rendszer ellen korábban küzdő csoportok világa volt. Egyetemi oktatók, újságírók, művészek, jogászok, szociológusok és száműzetésből visszatérő aktivisták különféle politikai tapasztalatokat hoztak. Akadtak közöttük marxisták, trockisták, demokratikus szocialisták és olyanok is, akiknek gondolkodását a brazil nacionalista és munkáspárti hagyomány formálta. A fegyveres ellenállás veresége sokak számára világossá tette, hogy a társadalom átalakításához széles körű politikai részvétel és hosszú távú intézményépítés szükséges. Ez az álláspont nem oldotta fel az ideológiai különbségeket. A Munkáspárt már születésekor több vitázó irányzatot fogott össze, és ezek együttélése később is a szervezet meghatározó sajátossága maradt.

Lula ebben a sokszínű társaságban fokozatosan országos vezetői szerepet kapott. A munkásmozgalom hiteles szereplőjeként közvetíteni tudott olyan csoportok

között, amelyeknek tagjai korábban alig érintkeztek egymással. A gyári szakszervezeti vezetők gyakran bizalmatlanok voltak az egyetemi értelmiségiek elméleti vitáival szemben, az ideológiailag elkötelezett baloldali aktivisták pedig időnként túl óvatosnak tartották a munkások képviselőit. A személyes tekintély, a kompromisszumkészség és a tömegmozgósításban szerzett tapasztalat Lula számára előnyt jelentett. Mégis pontosabb, ha a párt létrejöttét kollektív teljesítményként írjuk le. Az alapítók politikai és szervezési munkája nélkül a szakszervezeti karizma országos pártszervezetté sem alakulhatott volna.

1979 folyamán több találkozó segítette elő a szervezeti keretek kialakítását. Poços de Caldas és São Bernardo do Campo tanácskozásai körül a résztvevők arról vitáztak, hogy a dolgozók képviseletét mennyire lehet összekapcsolni a korábbi pártpolitikai elit szereplőivel. A szervezet létrejöttének pontos kezdőpontját ezért különböző visszaemlékezések eltérően jelölik meg. Fernando Morais hangsúlyozza az 1979. júniusi előkészítő összejövetelek jelentőségét, míg a későbbi párttörténeti emlékezetben az 1980. február 10-i São Paulo-i alapítóesemény kapott különleges rangot. A kettő nem zárja ki egymást: egy politikai párt megszületése többnyire folyamat, amelyben az első elhatározást a program, a vezetés, a tagság és a jogi elismerés fokozatos kialakítása

HÁTTÉRGYÁR

követi.

A februári esemény helyszíne a São Paulo-i Colégio Sion volt. A Munkáspárt bemutatkozásán a szakszervezeti vezetők mellett olyan értelmiségiek is megjelentek, akiknek személyes tekintélye a szervezetet a brazil demokratikus közélet szélesebb hagyományához kapcsolta. Az új párt neve egyértelműen jelezte a munkásság központi szerepét, de tagságát kezdettől nyitottabbra tervezték. A szerveződésben a helyi csoportok, az aktív tagság és a belső viták fontos helyet kaptak. A demokratikus működés ígérete különösen vonzó volt egy olyan országban, ahol a politikai intézményeket hosszú ideje katonai felügyelet és korlátozott választási verseny jellemezte. Ugyanakkor a sokféle irányzat együttélése kezdettől nehéz vezetési feladatokat teremtett.

A párt identitásának egyik fontos eleme az volt, hogy a munkások önálló politikai szerepét hangsúlyozta a paternalista hagyományokkal szemben. Brazília korábbi munkáspárti politikájában, különösen Getúlio Vargas örökségében, az állam és a vezető személye gyakran a munkásjogok adományozójaként jelent meg. Az új szakszervezeti mozgalom ezzel szemben úgy tekintett a jogokra, mint amelyeket a dolgozók saját szerveződésükkel és politikai fellépésükkel vívnak ki. Ez az önállóságra épülő felfogás természetesen nem zárta ki az állami beavatkozás

HÁTTÉRGYÁR

és a társadalompolitika támogatását. A különbség inkább abban állt, hogy ki legyen a politikai kezdeményezés alanya. Lula és társai azt kívánták, hogy a munkások közvetlenül szólhassanak bele a róluk szóló döntésekbe.

A programalkotás azonban hamar megmutatta a mozgalom belső ellentmondásait. Egyes aktivisták radikális szocialista átalakulást akartak, mások a demokrácia helyreállítását és a szociális jogok fokozatos bővítését tekintették elsődlegesnek. A hagyományos baloldali pártokkal, különösen a kommunistákkal folytatott viták ugyanúgy alakították a politikai önképet, mint a katonai uralommal szembeni közös fellépés. Lula személyesen sem rendelkezett minden kérdésben kész elméleti válasszal. A szakszervezeti gyakorlatból érkező politikus számára a konkrét érdekképviselet, a tagság és a nyilvános vita fontosabb kiindulópont volt, mint a teljesen kidolgozott ideológiai rendszer. Ez későbbi sikereinek egyik forrása és párton belüli konfliktusainak egyik oka is lett.

Az új pártnak országos szervezetet kellett kiépítenie egy hatalmas, regionálisan erősen különböző országban. A São Paulo-i iparvidéken viszonylag könnyű volt támaszkodni a szakszervezeti hálózatokra, másutt viszont helyi közösségek, egyházi csoportok, diákok, vidéki mozgalmak és kisebb baloldali szervezetek vállalták az építkezést. A

politikai párt fenntartásához állandó tagtoborzásra, helyi vezetőkre, pénzre és kommunikációra volt szükség. Az új szervezet társadalmi lendülete nagy volt, intézményi tapasztalata viszont szerényebb. Sok aktivista a pártgyűlést a szakszervezeti tömeggyűlések logikája szerint képzelte el, ám a választások, a jelöltállítás és a parlamenti munka más jellegű kompromisszumokat követeltek. A párt a következő években ezekkel a nehézségekkel szembesült.

Lula az 1982-es választáson São Paulo állam kormányzói tisztségéért indult. A kampány fontos próbatétel volt, mert a szakszervezeti ismertséget egész államra kiterjedő politikai támogatássá kellett alakítani. A Munkáspárt korai jelöltjei számára a lelkes helyi közösségek és az ipari munkások támogatása még nem jelentett elegendő szavazatot a szélesebb választóközönségben. Lula vereséget szenvedett Franco Montoróval szemben, de a kampány megmutatta, hogy a munkásmozgalmi vezető új szerepbe léphet. Egy kormányzójelöltnek az iparvidéki béreken túl oktatásról, egészségügyről, közlekedésről, közbiztonságról és az állam egészének működéséről kellett beszélnie. A politikai horizont kiszélesedése fokozatosan átalakította Lula nyilvános szerepét.

HÁTTÉRGYÁR

Az 1980-as évek elején a demokratikus ellenzék követelései egyre nagyobb tömegeket mozgósítottak. Az elnök közvetlen megválasztásáért indított Diretas Já mozgalom a Munkáspártot olyan szövetségesek mellé állította, akiknek korábbi politikai hagyományait élesen bírálta. Az országos kampányban az ellenzéki pártok, a szakszervezetek, a művészek és a civil csoportok együtt léptek fel. A tömegmegmozdulásokon Lula már osztozott a szónoki emelvényen Ulysses Guimarãesszel, Leonel Brizolával és más ismert politikusokkal. Ez az együttműködés új lehetőségeket teremtett, ugyanakkor a párt tagságának egy része nehezen fogadta el a korábbi elit szereplőivel való közös fellépést. A demokratikus változásért folytatott küzdelem így egyszerre erősítette és próbára tette a Munkáspárt önálló identitását.

A mozgalom első nagy stratégiai konfliktusai közé tartozott az elnökválasztás közvetlen és közvetett formája körüli vita. Amikor világossá vált, hogy a közvetlen választás követelése nem éri el azonnali célját, az ellenzék egy része elfogadta a katonai rendszer által működtetett elektori testületben zajló átmenetet. A Munkáspárt vezetése viszont a testület bojkottja mellett állt ki. A döntés a párton belül is megosztottságot okozott: néhány parlamenti képviselő a demokratikus átmenet érdekében más álláspontot foglalt el, és végül elhagyta a szervezetet. A konfliktus rámutatott az új párt egyik tartós

dilemmájára. Miként lehet egy demokratikus részvételre épülő mozgalomban érvényesíteni a közösen hozott döntéseket úgy, hogy közben a belső nézetkülönbségek se váljanak végzetes szakítássá?

A párt korai évei ezért összetettebb történetet alkotnak annál, mint amit a későbbi Lula-kultusz vagy az ellenfelek leegyszerűsítő bírálatai sugallnak. A Munkáspárt rendkívül sokféle társadalmi és eszmei csoportot fogott össze, amelyek a diktatúrával szembeni küzdelemben közös célt találtak, de a demokrácia működéséről és a gazdaság jövőjéről gyakran másként gondolkodtak. A belső pluralizmus szervezeti erőforrás volt, mert sokféle helyi közösséget vonzott. Ugyanez a sokszínűség döntési nehézségeket és frakcióharcokat is teremtett. Lula ekkor tanulta meg igazán, hogy egy párt vezetése többféle politikai készséget igényel, mint egy szakszervezeti tárgyalás. Az elnöki ambícióhoz vezető út egyelőre távolinak tűnt, de már nem volt elképzelhetetlen.

Az 1980-ban létrejött Munkáspárt történelmi jelentősége végső soron abban rejlett, hogy új kapcsolatot teremtett a társadalmi mozgalmak és a választási politika között. A gyárakban, szegénynegyedekben és egyházi közösségekben szerzett tapasztalatokat önálló pártszervezetté próbálta alakítani. A katonai uralom fokozatos felbomlása új politikai versenyt nyitott,

amelyben a pártnak bizonyítania kellett életképességét. Lula a következő években országszerte kampányolt, szövetségeket épített, vereségeket szenvedett, és fokozatosan átalakította a mozgalom nyelvét. A szakszervezeti vezetőből politikus lett, aki immár az ország vezetésére is alkalmas szervezet felépítésén dolgozott. Az út következő szakaszában a választói bizalom megszerzéséért és a többség kialakításáért kellett megküzdenie.

HÁTTÉRGYÁR

6. fejezet – Három vereség és egy fordulat

1989-ben Brazília olyan elnökválasztásra készült, amilyet egy egész nemzedék még nem tapasztalt. Huszonkilenc év telt el azóta, hogy a választók közvetlenül dönthettek az államfő személyéről. Az 1964-es katonai puccs utáni diktatúra már véget ért, az új alkotmányt 1988-ban elfogadták, de a politikai intézményekben, a gazdaságban és a társadalom mindennapjaiban tovább éltek a régi korszak beidegződései. A pártok száma megszaporodott, a választási ígéretek hangosak voltak, az infláció pedig szinte napról napra átírta az árakat. Ebben a bizonytalan országban indult először az elnökségért Luiz Inácio Lula da Silva, a São Paulo környéki fémmunkások egykori szakszervezeti vezetője.

A Munkáspárt, a Partido dos Trabalhadores, vagyis a PT ekkor még szokatlan szereplőnek számított. A katonai uralom utolsó éveiben szerveződött munkásokból, értelmiségiekből, egyházi bázisközösségekből és a diktatúrával szembeforduló baloldali csoportokból. Tagságának jelentős része bizalmatlanul nézett a hagyományos pártpolitikára, különösen a zárt ajtók mögött kötött alkukra. Lula személyében viszont olyan jelölt állt a mozgalom élén, aki a gyárak kapujánál és a sztrájkgyűléseken tanult meg beszélni, és sokszor

HÁTTÉRGYÁR

közvetlenebbül szólította meg a hallgatóságát, mint a jogászokból, professzorokból és hivatásos politikusokból álló riválisok.

A képviselőházba 1986-ban megválasztott Lula nem érezte otthon magát a brasíliai parlamenti világban. A hosszú ülések, a szabályzatok és a pártközi egyeztetések idegenül hatottak arra az emberre, aki a szakszervezeti tárgyalásokon azonnali válaszokat keresett. Mégis ott kellett megtanulnia, hogy egy ország vezetése másfajta türelmet követel, mint egy üzem dolgozóinak képviselete. A PT parlamenti jelenléte fontos politikai iskola lett: a párt egyszerre próbálta megőrizni mozgalmi jellegét, és bizonyítani, hogy demokratikus intézmények között is képes munkát végezni.

Az 1989-es elnökválasztás mezőnye rendkívül széles volt. A régi ellenzékből, a jobboldalról és a balközépről egyaránt indultak ismert személyiségek. Lula számára különösen fontos volt, hogy a baloldali szavazók támogatását egyesítse, miközben saját pártjában is vitatkoztak arról, mennyire szabad nyitni a mérsékeltebb erők felé. A kampány során a tömeggyűlések valóságos népünnepélyekké váltak. A dalok, a vörös zászlók és a szakszervezeti aktivisták jelenléte erős összetartozást teremtett, de azt is láthatóvá tette, hogy a PT mindenekelőtt egy határozott politikai közösséghez beszél.

HÁTTÉRGYÁR

A választási verseny másik nagy alakja Fernando Collor de Mello volt, a fiatal, telegenikus politikus, aki a korrupció és az állami kiváltságok elleni harcosként mutatta be magát. A hagyományos elitekkel való szakítás ígéretét olyan ember fogalmazta meg, aki maga is előkelő politikai családból érkezett. Személyisége és kampánya a televízióra épült; a modernizációról, a pazarló állam visszaszorításáról és a gyors cselekvésről beszélt. Lula vele szemben a társadalmi egyenlőtlenségeket, az alacsony béreket, a földkérdést és a munkások politikai jogait helyezte előtérbe. Két eltérő magyarázat versengett ugyanarra a brazil válságra.

Az első forduló után Collor és Lula maradt versenyben. A második körben az egész ország szembesült azzal, hogy az új demokrácia milyen erősen függ a televíziós képektől, a gazdasági félelmektől és a jelöltek személyes megítélésétől. Lula mögé felsorakoztak a baloldal más szereplői is, köztük olyan politikusok, akikkel korábban éles vitákat folytatott. A kampány finisében azonban a társadalom egy része tartott attól, hogy a PT programja megrázkódtatná a gazdaságot. Collor mellett mozgósított a tulajdonosi világ számottevő része, és a tömegmédia egyes szereplőinek választási szerepe később is élénk viták tárgya maradt.

HÁTTÉRGYÁR

Collor végül megnyerte a decemberi második fordulót. Lula veresége fájdalmas volt, de az eredmény egyúttal korszakhatárt jelentett számára. A São Bernardo do Campó-i szakszervezeti vezető az országos politika megkerülhetetlen szereplőjévé vált. A PT sok millió ember előtt bizonyította, hogy képes országos kampányt szervezni, miközben a választás arra is figyelmeztette: a munkásmozgalom régi szimbólumai és a radikális változás ígérete önmagukban nem elegendők a többség megszerzéséhez. Lula a következő éveket e kettős tapasztalattal kezdte meg.

Collor elnöksége hamar csalódást okozott. Az infláció megfékezésére hozott drasztikus gazdasági intézkedések megrendítették a lakosság bizalmát, majd korrupciós botrányok bontakoztak ki az elnök környezetében. A diákmozgalmak és a parlamenti vizsgálatok nyomása alatt Collor 1992-ben távozott hivatalából, az elnöki tisztséget Itamar Franco alelnök vette át. Lula és pártja az impeachment körüli politikai küzdelmekben a demokratikus elszámoltathatóság fontosságát hangsúlyozta. A válság megmutatta, hogy a fiatal intézményrendszer képes alkotmányos úton kezelni a hatalom legfelső szintjén kialakult konfliktust.

Lula a következő elnökválasztásra készülve a kampányt az ország megismerésének lehetőségeként fogta fel.

1993-tól országjáró karavánokat szervezett, amelyek eljutottak a legszegényebb térségekbe, az északkeleti belső vidékekre és olyan településekre is, amelyek ritkán kerültek az országos sajtó figyelmébe. Ricardo Kotscho újságíró ötlete a választási felkészülést hosszú riportúttá alakította. Lula újra láthatta azt a Brazíliát, ahonnan gyermekként útnak indult, de immár politikusként találkozott a földnélküliek, a kisvárosi vállalkozók, a munkanélküliek és az egészségügyi ellátás nélkül élő családok gondjaival.

Az országjárás jelentőségét könnyű alábecsülni, ha pusztán választási fogásként tekintünk rá. A kilencvenes évek elején a brazil társadalomról gyakran két külön történet hangzott el. Az egyik a nagyvárosok iparáról, a vállalatokról, a modern üzletekről és a növekvő fogyasztásról szólt; a másik a szegénységről, a hiányos infrastruktúráról és az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségéről. Lula személyes élettörténete összekötötte a két világot, de egyre világosabbá vált számára, hogy az ország vezetéséhez a társadalom sokféle tapasztalatát kell közös politikai nyelvre fordítania.

1994 elején úgy tűnt, Lula jó helyzetből indulhat. A közvélemény-kutatásokban sokáig ő vezetett. A választás előtt azonban a gazdaságpolitika került a politikai

küzdelem középpontjába. Fernando Henrique Cardoso, az Itamar Franco-kormány pénzügyminisztere a Plano Real megalkotásában vállalt kulcsszerepet. Az új pénz bevezetését megelőző intézkedések célja az volt, hogy megtörjék a hiperinflációt, amely évek óta felemésztette a fizetéseket és a megtakarításokat. A stabilizáció sikere olyan változást hozott a mindennapokba, amelyet az emberek közvetlenül érzékelhettek a boltokban.

Az infláció Brazíliában különösen a szegényeknek okozott kárt. A tehetősebbek könnyebben tudták vagyonukat különféle pénzügyi eszközökben védeni; a fizetésből élőknek a következő bevásárlásig kellett megőrizniük pénzük értékét. Amikor az áremelkedés üteme hirtelen lelassult, a kormányhoz kötődő Cardoso hiteles szereplővé vált az alacsony jövedelmű választók szemében is. Lula támadta a stabilizáció bizonyos elemeit, és a társadalmi költségekre figyelmeztetett, de a választási verseny ekkor már arról szólt, ki tudja megvédeni az újonnan megszerzett pénzügyi kiszámíthatóságot.

Különös történelmi fordulat volt, hogy Lula és Cardoso egykor a demokratikus ellenzék oldalán együtt dolgoztak. Az 1970-es évek végén a fiatal szakszervezeti vezető támogatta az akkor már ismert szociológus politikai pályáját; a diktatúra elleni küzdelemben közös célokat követtek. Családi hátterük azonban szinte két külön

Brazíliát jelképezett. Cardoso a művelt, kapcsolatokkal rendelkező városi elitből érkezett, Lula pedig a szegénység és a gyári munka világából. A demokratikus átmenet után eltérő politikai következtetésekre jutottak: Cardoso a piacgazdaság intézményeinek megerősítését, Lula a társadalmi jogok kiszélesítését állította előtérbe.

1994 októberében Cardoso már az első fordulóban győzött. Lula másodszor veszítette el az elnökválasztást, ezúttal úgy, hogy a kampány kezdetén jó esélyei voltak. A PT-n belül nehéz viták kezdődtek a vereség okairól. Egyesek szerint a pártnak még határozottabban kellett volna képviselnie saját társadalmi programját; mások azt látták, hogy a gazdasági stabilitás iránti igényt nem lehet mellékes témának tekinteni. Lula maga is egyre többet foglalkozott azzal, hogyan lehet a mélyreható változások szándékát összeegyeztetni a bizonytalanságtól tartó választók biztonságigényével.

Cardoso első elnöki ciklusában fontos reformok kezdődtek. Az állami vállalatok privatizációja, a külföldi tőke szerepének növekedése és a költségvetési fegyelem szorgalmazása a kilencvenes évek latin-amerikai gazdaságpolitikai fordulatának része volt. A reformok támogatóinak szemében Brazília végre kiutat keresett a krónikus inflációból és az állami működés nehézségeiből. A bírálók az egyenlőtlenségek tartósságát, a

munkanélküliséget és az állami vagyon eladásának következményeit emelték ki. A PT ezekben az években egyszerre volt a kormány markáns ellenzéke és a helyi önkormányzatokban gyakorlati megoldásokat kereső kormányzó párt.

Az önkormányzati tapasztalatok lassan megváltoztatták a Munkáspártot. A városvezetésben a költségvetést össze kellett állítani, közszolgáltatásokat kellett működtetni, és olyan polgárokkal kellett egyezkedni, akik egyáltalán nem osztották a párt ideológiai kiindulópontjait. Porto Alegre részvételi költségvetési kísérlete nemzetközi figyelmet kapott, a PT pedig egyre több helyen szerzett kormányzati tapasztalatot. A párt aktivistáinak egy része attól tartott, hogy a kompromisszumok felőrlik az eredeti radikalizmust; mások szerint az intézményes politizálás éppen a társadalmi változások feltétele.

Az 1998-as választáson Lula harmadszor is nekifutott az elnökségnek. Cardoso újraindulását alkotmánymódosítás tette lehetővé, és a hivatalban lévő államfő a pénzügyi stabilizáció eredményeire építette kampányát. A brazil gazdaság azonban egyre nagyobb külső nyomás alá került. Az ázsiai pénzügyi válság, majd az oroszországi megrázkódtatások a feltörekvő piacokkal szembeni bizalmat is megtépázták. A real árfolyamának fenntartása jelentős terheket rótt a gazdaságra, és a magas kamatszint

a beruházásokat is fékezte. Az ellenzék figyelmeztetései nem voltak alaptalanok, mégsem változtatták meg a választók többségének döntését.

Cardoso 1998-ban ismét az első fordulóban győzött; Lula a szavazatok mintegy harmadát szerezte meg. A vereség ezúttal kevésbé volt váratlan, de politikailag annál súlyosabbnak bizonyult. Három választás, három kudarc: a Munkáspárt vezetőinek fel kellett tenniük a kérdést, elérkezett-e a szervezet a támogatottsága felső határához. Lula személyének ismertsége szinte teljes volt, népszerűsége is jelentős maradt, ám elutasítottsága sok választót visszatartott. A PT egyes hagyományos jelszavai a korábbi hívek számára reményt, a középrétegek egy részének bizonytalanságot jelentettek.

A harmadik kudarc után Lula pályáján átmeneti, visszafogottabb időszak következett. A párton belül új nemzedékek erősödtek meg, és felmerült, hogy a következő elnökválasztáson más jelöltet állítsanak. Lula azonban aligha tudott volna teljesen visszavonulni attól a politikától, amely életének központi ügyévé vált. Változott a környezete is. A PT vezetői egyre tudatosabban keresték a kapcsolatot a vállalkozói rétegekkel, a mérsékelt politikai pártokkal és azokkal a vallásos választókkal, akik a szociális gondolatokat elfogadták, de az ideológiai harcoktól távol tartották magukat.

HÁTTÉRGYÁR

A fordulatot maga a Cardoso-korszak alakulása is elősegítette. Az 1999-es valutaválság, a real leértékelődése, a költségvetési megszorítások és az egyenlőtlen társadalmi eredmények gyengítették a kormány népszerűségét. A következő években a munkanélküliség és az alacsony növekedés tovább növelte az elégedetlenséget. 2001-ben súlyos áramellátási válság is sújtotta az országot, ami a modernizáció eredményeit hangsúlyozó kormány számára különösen kellemetlennek bizonyult. A brazil választók szemében mind sürgetőbb lett a változás igénye, miközben az infláció visszatérésétől továbbra is tartottak.

A 2002-es választás előtt a PT számára már az volt a legfontosabb kérdés, tud-e egyszerre válaszolni a változást követelőkre és a stabilitást féltőkre. Lula ezért olyan választási szövetséget keresett, amely túlterjeszkedik a hagyományos baloldali táboron. Az alelnökjelöltnek kiszemelt José Alencar vagyonos textilipari vállalkozó és szenátor volt, akinek élettörténetében szintén fontos szerepet játszott a szegény gyermekkort követő felemelkedés. Pártbeli háttere és üzleti kapcsolatai megnyugtató jelzésnek számítottak a vállalkozók felé. A párosítás politikai üzenete világos volt: Lula a munkavállalók jogait kívánta képviselni, de együttműködést keresett a termelés és a beruházások szereplőivel is.

HÁTTÉRGYÁR

A Munkáspárt belső világában ez az együttműködés korántsem számított természetesnek. Sok aktivista korábbi ellenfeleivel, a konzervatívabb gazdasági körökkel való közeledést nehezen fogadta el. Lula viszont a három korábbi vereség tanulságaként kezelte a kérdést. Úgy látta, egy elnökválasztást Brazíliában nem lehet kizárólag a PT törzsszavazóira és a hozzá közel álló társadalmi szervezetekre építve megnyerni. Az alelnök kiválasztása ezért többet jelentett taktikai döntésnél: azt jelezte, hogy a párt vezetője kész közvetlenül is vállalni a koalíciós politika következményeit.

A kampány kommunikációja is átalakult. Lula Duda Mendonça reklámszakembert bízta meg az elnökjelölti arculat kidolgozásával, jóllehet Mendonça korábban jobboldali politikusoknak is dolgozott. A televíziós üzenetek hangnemét derűsebbé és személyesebbé formálták, több figyelmet fordítottak a családokra, az életkörülményekre és a reményre. A korábbi választásokon a harcos szakszervezeti vezető képe dominált; 2002-ben a tapasztalt, tárgyalni képes, az ország egészéhez forduló politikus került előtérbe. A sajtóban elterjedt a „Lulinha paz e amor” — a békét és szeretetet hirdető Lula — megjelölés, amely egyszerre tükrözött valódi hangnemváltást és gondosan felépített kampánystratégiát.

HÁTTÉRGYÁR

A szelídebb arculat mögött komoly gazdasági feszültség húzódott. Ahogy Lula esélyei erősödtek, a pénzügyi piacokon aggodalom támadt az ország adósságának jövője, a real árfolyama és a gazdaságpolitika folytonossága miatt. A közeli Argentína 2001-es összeomlása különösen érzékennyé tette a befektetőket a latin-amerikai kockázatokra. A választási ellenfelek a PT múltbeli álláspontjaira hivatkoztak, a párt vezetése pedig igyekezett eloszlatni az államcsődtől és az infláció elszabadulásától való félelmeket. Ekkor született meg az egyik legfontosabb politikai dokumentum Lula elnökké válásának történetében.

A 2002 júniusában közzétett „Levél a brazil néphez” — Carta ao Povo Brasileiro — a változás és a pénzügyi felelősség összeegyeztetését ígérte. Lula jelezte, hogy tiszteletben tartja a szerződéses kötelezettségeket, és a gazdasági átalakítást kiszámítható keretek között kívánja végrehajtani. A szövegnek kettős közönsége volt. Az egyik a piac és a vállalkozói világ, amely garanciákat keresett; a másik a PT választói, akik biztosítékot vártak arra, hogy a mérsékeltebb hangvétel nem feledteti el a szegénység csökkentésének ígéretét. A levél hosszú időre meghatározta Lula kormányzati mozgásterét.

Az új álláspontot a radikálisabb baloldalon sokan meghátrálásként értelmezték. Érvelésük szerint a

pénzügyi érdekekkel kötött kompromisszum megkötheti egy későbbi kormány kezét, és elhalaszthatja azokat a mélyebb társadalmi reformokat, amelyekért a PT megalakult. Lula támogatói viszont arra emlékeztettek, hogy három választás már megmutatta a politikai elszigeteltség határait. A párt alapvető céljait csak akkor lehet próbára tenni, ha eljut a kormányzásig. Az ellentét a következő évtizedben is végigkísérte a brazil baloldalt: mekkora engedményt követel a hatalom megszerzése, és hol húzódik a határ a megfontolt kormányzás és az eredeti program feladása között.

A 2002-es versenyben a kormánypárti oldal José Serrát állította Lula ellen. Serra hosszú politikai pályával és jelentős kormányzati tapasztalattal rendelkezett, egészségügyi miniszterként fontos reformokban vett részt. A választók azonban egyre kevésbé kívánták a Cardoso-korszak folytatását. A kampányban más politikai erők is jelen voltak, ezért az első forduló nem hozott azonnali döntést. Lula jelentős előnnyel végzett az élen, de a végső győzelemhez második fordulóra volt szüksége. A két szavazás között a változást ígérő jelöltnek tovább kellett szélesítenie támogatását, és bizonyítania kellett, hogy képes egy politikailag és társadalmilag megosztott országot vezetni.

HÁTTÉRGYÁR

Október 27-én Lula egyértelmű győzelmet aratott José Serra felett, a második forduló érvényes szavazatainak több mint hatvan százalékát szerezte meg. A PT történetének első országos elnökválasztási sikere ez volt, Lula számára pedig a negyedik próbálkozás hozta meg az áttörést. Az utcákon ünneplő emberek között ott voltak a szakszervezeti mozgalom veteránjai, a fiatal baloldali aktivisták, a városi szegénynegyedek lakói, de olyan választók is, akik korábban távol tartották magukat a PT-től. A győzelem így egyszerre volt a régi hívek kitartásának jutalma és egy új, szélesebb társadalmi szövetség eredménye.

Lula megválasztásának társadalmi jelentőségét saját életútja tette különösen erőteljessé. Brazília élére olyan politikus került, aki gyermekkorában az északkeleti szárazság és nélkülözés világából vándorolt a São Paulo környéki iparvidékre, korán munkába állt, esztergályosként dolgozott, majd szakszervezeti vezetővé vált. Az ország addigi elnökei között sokan jogászi, katonai vagy gazdasági elitből érkeztek; Lula beszéde, mozdulatai és élettapasztalata más világhoz tartoztak. Megválasztása emberek millióinak mutatta meg, hogy a brazil köztársaság legmagasabb tisztsége előtt elvileg nem állnak rendi vagy származási korlátok.

HÁTTÉRGYÁR

A választás éjszakájának öröméhez ugyanakkor súlyos várakozások társultak. Brazília jelentős államadóssággal, pénzügyi sebezhetőséggel és tartós társadalmi egyenlőtlenségekkel lépett az új korszakba. A győztesnek olyan kongresszussal kellett együtt dolgoznia, amelyben pártja nem rendelkezett önálló többséggel, és az ország szövetségi szerkezete is állandó tárgyalásokra kényszerítette a mindenkori elnököt. A három korábbi vereség során Lula megtanulta, hogy a választási többség megszerzése sokféle érdek összekapcsolását követeli; 2003 januárjától azt kellett bebizonyítania, hogy ez a szövetség a kormányzás nehézségeit is kibírja.

A korábbi kampányok Lula politikai személyiségét is átformálták. Az 1989-es jelölt elsősorban a munkások haragját és az új demokráciával szembeni reményeket testesítette meg. Az 1994-es vereség ráébresztette az inflációtól szenvedő társadalom biztonságvágyára; az 1998-as újabb kudarc pedig arra, hogy a hiteles ellenzéki szerep önmagában nem vezet kormányzati felhatalmazáshoz. 2002-ben már tudta, mennyi türelem kell a szövetségkötéshez, a bizalomépítéshez és az egymással versengő érdekek összehangolásához. A fordulat nem törölte el munkásmozgalmi múltját, de hozzáadott valamit: a hatalom tényleges működésének egyre pontosabb ismeretét.

HÁTTÉRGYÁR

Az elnöki beiktatás közeledtével Lula előtt új feladat rajzolódott ki. A kampányban a társadalmi igazságosság eszméje össze tudta fogni az elégedetleneket, a mérsékelt reformereket és a szegénység csökkentését sürgetőket. A kormányban már el kellett dönteni, milyen sorrendben induljanak a változások, mennyit bír el a költségvetés, és miként lehet egyszerre megnyugtatni a pénzügyi világot és érdemi eredményeket felmutatni a legszegényebbeknek. Lula életében a hosszú ellenzéki korszak véget ért. Ami ezután következett, az a győzelemnél is nehezebb próba volt: az ígéretek átfordítása a mindennapi kormányzás nyelvére.

HÁTTÉRGYÁR

7. fejezet – Az első elnöki évek

2003. január elsején Brasília ünnepi díszbe öltözött. A katonai diktatúra végét követő demokratikus korszakban korábban is voltak látványos elnöki beiktatások, ez a nap azonban másfajta várakozással telt meg. Az ünneplők között sokan a szegényebb városrészekből, a szakszervezeti mozgalomból és az északkeleti államokból érkeztek. Luiz Inácio Lula da Silva, az egykori esztergályos átvette az elnöki tisztséget Fernando Henrique Cardosótól, attól a politikustól, akivel a diktatúra ellen egykor együtt küzdött, később pedig két választáson is vereséget szenvedett tőle. A békés hatalomátadás a brazil demokrácia megszilárdulásának látványos pillanata volt, az új elnök személye pedig történelmi társadalmi változást jelzett.

A beiktatási ünnepség érzelmi ereje Lula élettörténetéből fakadt. Az a gyermek, aki Pernambuco szegény vidékéről édesanyjával São Paulo felé indult, és fiatalon dolgozni kezdett, most az ország legmagasabb közjogi méltóságaként lépett a nyilvánosság elé. Kampánya során gyakran beszélt arról, mennyire fontos, hogy minden brazil naponta háromszor ehessen. Az ilyen egyszerű mondatok mögött az éhség személyes tapasztalata állt, és sokmillió választó ezért érezte úgy, hogy az új elnök ismeri a gondjaikat. A lelkesedés azonban

HÁTTÉRGYÁR

egy olyan államot köszöntött, amelynek gazdasági és politikai korlátai között a legjobb szándék sem teremthetett azonnali eredményeket.

A 2002-es kampány idején Brazília pénzügyi piacai hevesen reagáltak Lula győzelmi esélyeinek növekedésére. A real meggyengült, az államadósság finanszírozása drágult, és a külföldi befektetők az új kormány gazdaságpolitikájáról találgattak. Argentína közeli összeomlása különösen érzékennyé tette a térséget az adósságválság kockázatára. Lula a választási győzelem után is kitartott amellett, amit a „Levél a brazil néphez” című kampánydokumentumban vállalt: a gazdasági változásokat a pénzügyi kötelezettségek tiszteletben tartásával fogja végrehajtani. A munkáspárti támogatók egy részének ez csalódást, a pénzpiaci szereplőknek megkönnyebbülést jelentett.

A kormány összeállításakor Lula világosan érzékeltette, hogy az állam pénzügyeit tapasztalt, a piacok számára is elfogadható vezetőkre bízza. Pénzügyminiszternek Antônio Paloccit választotta, aki korábban Ribeirão Preto polgármestereként pragmatikus, a vállalkozókkal együttműködő politikát folytatott. A központi bank elnöke Henrique Meirelles lett, aki hosszú ideig a BankBoston vezetésében dolgozott, és akit a pénzügyi világ jól ismert. E két kinevezés az új elnök egyik legfontosabb politikai

üzenete volt: a változást ígérő baloldali kormány meg akarja őrizni az árstabilitást és az ország fizetőképességét.

Az előző kormány gazdasági öröksége egyszerre volt érték és teher. A Plano Real a kilencvenes években véget vetett a korábbi, pusztító inflációnak, ám a pénzügyi egyensúly sérülékeny maradt. Az államadósság magas volt, a kamatszint nyomasztotta a vállalkozásokat, és a közszolgáltatások, valamint a társadalmi ellátórendszer fejlesztéséhez is pénz kellett volna. Lula nem tehette meg, hogy azonnal nagy kiadási programokkal kezdjen. A gazdaságpolitika első szakaszát ezért a szigorú költségvetési fegyelem, a magas kamatok és a befektetői bizalom helyreállításának szándéka határozta meg. Ezek az intézkedések sok tekintetben folytatták a korábbi stabilizációs megközelítést.

A Munkáspárton belül hamar viták támadtak. A párt számos aktivistája a nagyvállalatok és a pénzpiacok érdekeivel szemben szervezte politikai életét, most pedig azt látta, hogy a saját kormánya a hitelezőket igyekszik megnyugtatni. A magas kamatok különösen ellentmondásosak voltak: visszafogták a beruházásokat, a hitelfelvételt és a munkahelyteremtést, miközben az államadósság után fizetett kamatok a költségvetést terhelték. Lula azzal érvelt, hogy ellenőrizetlen pénzügyi válság esetén a legszegényebbek fizetnék meg a

legnagyobb árat. A stabilitást tehát nem a társadalmi programok helyettesítésére, hanem azok hosszabb távú feltételeként kezelte.

A döntés jelentőségét a személyes viszonyok is megvilágítják. José Alencar alelnök, a textilipari vállalkozóból lett politikus gyakran bírálta a magas kamatokat, mert azok a termelő vállalatok működését nehezítették. A kormány gazdasági vezetői viszont kitartottak amellett, hogy a pénzügyi fegyelem nélkül nem lehet tartós növekedést elérni. Az elnök ebben a vitában sokszor Palocci és Meirelles álláspontját támogatta. Lula így már az első hónapokban szembesült azzal, hogy a kormányzásban nincs minden társadalmi csoport számára azonnal kedvező megoldás. Egy választási koalíciót azzal is egyben kell tartani, hogy a résztvevők időnként csalódnak.

A gazdasági szigor kezdetben érzékelhető lassulással járt. A vállalkozások óvatosan terveztek, a munkanélküliség sok család számára továbbra is súlyos gondot jelentett, és a szociális mozgalmak türelmetlenül várták a változásokat. A pénzügyi mutatók közben javulni kezdtek: mérséklődtek a piaci félelmek, a real árfolyama stabilabbá vált, és Brazília fokozatosan visszanyerte a befektetők bizalmát. A pozitív gazdasági folyamatokat azonban nem lehet kizárólag a kormány intézkedéseiből levezetni. A nemzetközi környezet átalakulása, különösen a

HÁTTÉRGYÁR

kínai gazdaság gyors növekedése, a brazil export számára is új lehetőségeket nyitott.

Lula egyidejűleg olyan kabinetet hozott létre, amelyben a párt különböző irányzatai és a választási szövetség szereplői is helyet kaptak. José Dirceu, a diktatúra elleni ellenállás ismert alakja és a PT egyik meghatározó szervezője a kormányzati koordináció központi szerepét töltötte be a kabinetfőnöki hivatal élén. A politikai tárgyalásokban rendkívüli súlya volt: az elnök személyes tekintélyét és a párt érdekeit kellett összekötnie a kongresszusi többség kialakításának mindennapi feladatával. Dirceu kinevezése arra is utalt, hogy Lula a gazdasági vezetőkkel párhuzamosan a párt politikai magját is a hatalom közelében akarja tartani.

A brazil alkotmányos rendszer működése állandó egyeztetésre kényszerítette az elnököt. A Nemzeti Kongresszus két házában számos párt képviselői foglaltak helyet, egyikük sem biztosított önmagában stabil többséget a Munkáspártnak. A kormányzáshoz ezért a baloldali, középutas és konzervatív törvényhozók támogatását is keresni kellett. A szövetségi államok kormányzói és a helyi politikai érdekcsoportok további befolyással rendelkeztek. A politikai rendszer így a személyes népszerűségtől függetlenül is alkukra épült. Lula, aki a szakszervezeti tárgyalásokon tanulta meg a

HÁTTÉRGYÁR

kompromisszum jelentőségét, itt sokkal összetettebb és kevésbé átlátható tárgyalási világgal találkozott.

A minisztériumok elosztása, az állami intézmények vezetőinek kinevezése és a kongresszusi támogatás biztosítása eleve érzékeny kérdésnek számított. A PT sokáig azzal különböztette meg magát a hagyományos pártoktól, hogy elítélte a politikai állások és előnyök csereberéjét. Kormányra kerülve azonban olyan környezetben kellett működnie, ahol ez a gyakorlat mélyen beágyazódott. A feszültség a Lula-kormány első éveiben fokozatosan erősödött, majd később súlyos korrupciós botrányokban tört a felszínre. A kezdeti időszak megértéséhez fontos látni, hogy az erkölcsi ígéretek és a parlamenti erőviszonyok közötti ütközés már a beiktatás napjától jelen volt.

Az elnök számára a szociálpolitika jelentette a legfontosabb személyes vállalást. A Fome Zero, azaz a Zéró Éhség kezdeményezés azt a célt tűzte ki, hogy a brazil társadalomban senki se kényszerüljön éhezni. A program gondolata többféle intézkedést fogott össze: élelmezési segítséget, a helyi mezőgazdaság támogatását, közösségi étkeztetési kezdeményezéseket és a szegény háztartások jövedelmének megerősítését. A megvalósítás korántsem volt egyszerű. Az eltérő intézményi csatornák összehangolása, a jogosultságok nyilvántartása és a

HÁTTÉRGYÁR

segítség célba juttatása országos méretekben komoly közigazgatási feladatot jelentett.

A brazil szegénység összetétele különösen bonyolulttá tette ezt a munkát. A nagyvárosok peremkerületeiben sok család pénzjövedelem nélkül, bizonytalan munkákból élt; a vidéki térségekben másfajta gondot okozott a földhöz jutás nehézsége, az aszály vagy a közlekedési kapcsolatok hiánya. Az ország gazdagabb déli és délkeleti régiói, valamint a történelmileg elmaradottabb északkeleti államok között jelentős különbségek maradtak fenn. Lula saját gyermekkora miatt különösen érzékeny volt erre a szakadékra, de az ország vezetőjeként már a különböző szegénységi formákra alkalmazható intézkedéseket kellett kidolgoztatnia.

A szociális támogatások átszervezése hamar a kormány egyik legjelentősebb programjává vált. A Bolsa Família, vagyis a családi támogatási rendszer 2003-ban több korábbi pénzbeli juttatás egyesítésével alakult ki. Ezek közül több még a Cardoso-kormány idején jött létre, így a Lula-korszak újdonsága részben az összehangolásban, a szélesebb hozzáférésben és a politikai prioritások átrendezésében állt. A rendszer közvetlen pénzbeli támogatást adott az alacsony jövedelmű háztartásoknak, miközben az iskolába járáshoz és az alapvető egészségügyi ellenőrzésekhez kötődő feltételeket is alkalmazott. Az

HÁTTÉRGYÁR

újítás szociális és közigazgatási természetű volt: a támogatás lehetőség szerint a rászoruló családhoz jutott el, átláthatóbb nyilvántartás mellett.

A Bolsa Família kialakítása azt mutatja, mennyit változott Lula gondolkodása a szakszervezeti évek óta. Az ipari munkásság körében elsősorban bérekről, kollektív szerződésekről és munkajogi garanciákról tárgyalt. Elnökként olyan embereknek is segítséget kellett nyújtania, akik soha nem rendelkeztek biztos, szervezett munkahellyel. A délkeleti iparvidék és az északkeleti szegény falvak problémái összetartoztak, mégsem voltak azonosak. A közvetlen jövedelemtámogatás ezért olyan társadalmi rétegeket ért el, amelyek a hagyományos szakszervezeti politikában ritkábban jutottak képviselethez.

Az új szociálpolitika nem jelentette a régi intézmények lecserélését. Brazíliában az 1988-as alkotmány és az azt követő reformok már létrehozták az egyetemes egészségügyi rendszer alapjait, és több évtizedes küzdelem eredményeként kialakultak az oktatási és szociális ellátások fontos jogi keretei. Lula ezekre épített, miközben a szegénység és az éhezés visszaszorítását a kormány központi politikai céljává emelte. A folytonosság felismerése azért fontos, mert a brazil társadalmi eredmények a különböző kormányzati ciklusok

HÁTTÉRGYÁR

intézményeiből, a helyi önkormányzatok kísérleteiből és a civil szervezetek munkájából álltak össze. Az elnök politikai érdeme elsősorban abban állt, hogy az ügyeknek országos figyelmet és erőforrásokat biztosított.

A kormány első nagy törvényhozási vitái között kiemelt szerepet kapott a nyugdíjrendszer átalakítása. A közszférában dolgozók egyes csoportjai a korábbi szabályok alapján kedvezőbb feltételekkel vonulhattak nyugdíjba, és a kiadások hosszú távú fenntarthatóságáról heves vita folyt. Lula kormánya reformot terjesztett elő, amely különösen a közalkalmazotti ellátásokra és jogosultságokra vonatkozó szabályokat érintette. A lépés számos hagyományos baloldali támogatót felháborított. A közszféra szakszervezetei közül többen éppen attól a párttól tapasztaltak megszorító intézkedéseket, amelyet korábban a munkavállalói jogok legkövetkezetesebb védelmezőjének tartottak.

A nyugdíjreform politikai következményei túlterjedtek az érintett dolgozókon. A PT-n belüli baloldali ellenzék egy része nyíltan szembefordult a kormánnyal, és a pártfegyelem körüli konfliktusok később szakításhoz vezettek. 2004-ben megalakult a Szocializmus és Szabadság Pártja, a PSOL, amely a Munkáspárt eredeti elveinek következetesebb képviseletét ígérte. A szakadás emlékeztetett arra, milyen nagy politikai árat követelhet a

kormányzati felelősség. Lula számára a reform egyszerre szolgálta a költségvetési hitelességet és gyengítette kapcsolatát azokkal a mozgalmakkal, amelyek politikai pályájának alapját adták.

A földkérdés hasonló ellentmondásokat hordozott. A földnélküli parasztok mozgalma, az MST, a PT egyik fontos történelmi szövetségese volt, és Lula győzelmétől gyorsabb földreformot remélt. A mezőgazdaság nagyüzemi szereplői ugyanakkor jelentős exportbevételeket termeltek, és erős politikai támogatással rendelkeztek. A kormánynak így a földosztás és a vidéki szociálpolitika követelései mellett a gazdasági növekedés szempontjából kulcsfontosságú exportágazatokkal is együtt kellett működnie. A konfliktus azért bizonyult tartósnak, mert a földhöz fűződő történelmi egyenlőtlenségeket sem a piaci fellendülés, sem egyetlen kormányzati ciklus nem tudta gyorsan felszámolni.

Lula kabinetjének összetételében a környezetvédelem is új hangsúlyt kapott. Marina Silva, Acre állam egykori szakszervezeti aktivistája és szenátora lett a környezetvédelmi miniszter. Életútja több vonásában emlékeztetett az elnökére: szegénységből, nehéz fizikai munkát végző közösségből emelkedett országos politikai szereplővé. Az Amazonas erdeinek védelme, az illegális fakitermelés elleni fellépés és a fenntartható fejlődés

kérdései azonban gyakran ütköztek az infrastruktúra-fejlesztés, az energiapolitika és az agrártermelés érdekeivel. A kormányon belüli viták már az első években jelezték, hogy a gazdasági felzárkózás és a természeti környezet megóvása között nehéz döntések várnak Lulára.

A brazil külpolitika látványosabb változásokat mutatott, mint a kezdeti gazdasági irányvonal. A külügyminiszteri posztra Celso Amorim került, aki nagy hangsúlyt helyezett a fejlődő országok együttműködésére és Brazília önálló nemzetközi mozgásterére. A kormány a dél-amerikai kapcsolatok mellett Afrikában és Ázsiában is bővítette diplomáciai jelenlétét. Lula a nemzetközi találkozókon arról beszélt, hogy a világkereskedelem szabályai és a nemzetközi intézmények működése nem tükrözi megfelelően a szegényebb államok érdekeit. Az elnök személyes tekintélye, szakszervezeti múltja és közvetlen fellépése sok olyan partner számára is érdekessé tette Brazíliát, amely korábban elsősorban a dél-amerikai regionális politika részeként tekintett rá.

2003-ban a Kereskedelmi Világszervezet cancúni miniszteri konferenciáján Brazília fontos szerepet vállalt a fejlődő országok mezőgazdasági kereskedelmi követeléseinek összehangolásában. A G20 néven ismert tárgyalási csoport nem azonos a később világszerte ismert

gazdasági csúcstalálkozók G20-ával: ebben az esetben a WTO keretei között együttműködő országok koalíciójáról volt szó. Brazília célja az volt, hogy a gazdag államok mezőgazdasági támogatásai és piacvédelmi gyakorlatai ne korlátozzák aránytalanul a fejlődő világ exportlehetőségeit. Ez a diplomáciai aktivitás a brazil mezőgazdaság gazdasági érdekeit is szolgálta, miközben a kormány a globális egyenlőtlenségekről szóló politikai nyelvezetet használta.

Lula külpolitikáját a kezdetektől gyakorlati számítások és szimbolikus gesztusok együttese jellemezte. A davosi Világgazdasági Fórumon és a szegénység, illetve a háború elleni társadalmi mozgalmak rendezvényein egyaránt igyekezett megszólalni. Az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatokban a nézetkülönbségek ellenére is a tárgyalást kereste, miközben a dél-amerikai integráció és a fejlődő országok nagyobb befolyása mellett érvelt. A brazil diplomácia önállósági törekvései régebbi hagyományokra épültek, de Lula a társadalmi igazságosság hangsúlyával új politikai keretet adott nekik. Az elnök számára a nemzetközi tekintély növelése összefüggött azzal az ígérettel, hogy Brazília saját lakosságának is méltóbb életet biztosít.

A kormány belső működésében a Dilma Rousseff vezette energiaügyi tárca is fontos szerepet kapott. A 2001-es

áramszűke emléke eleven volt, ezért az energiaellátás megbízhatósága gazdasági és politikai kérdésnek számított. Rousseff műszaki részletekben elmélyülő vezetési stílusa eltért Lula ösztönösebb politikusi magatartásától. Közös munkájuk az első években fokozatosan szorosabbá vált. Az elnök számára különösen értékes volt, ha egy miniszter képes volt a bonyolult programokat határidőkhöz, költségvetési döntésekhez és ellenőrizhető eredményekhez kötni. A következő években ez a kapcsolat Dilma országos politikai pályáját is meghatározta.

A gazdaság 2004-től élénkebben növekedett, ami mozgásteret nyitott a kormánynak. A világpiacon emelkedett több olyan termék iránti kereslet, amelyet Brazília nagy mennyiségben exportált. A kínai iparosodás a vasércnek, az urbanizáció és a növekvő fogyasztás a szójának és más mezőgazdasági termékeknek teremtett új piacokat. A magasabb exportbevételek, a javuló külkereskedelmi mérleg és a kedvezőbb nemzetközi tőkepiaci környezet segítették a brazil gazdaságot. Lula kormánya tehát szerencsés világgazdasági időszakba lépett át, de a lehetőségek kihasználásához a korábbi válságok nyomán elveszített bizalmat is vissza kellett szereznie.

HÁTTÉRGYÁR

A nyersanyagok iránti kereslet növekedése ugyanakkor szerkezeti kérdéseket vetett fel. A brazil gazdaságban erősödtek azok az ágazatok, amelyek a világpiaci alapanyagáraktól függtek, miközben a feldolgozóipar egyes szereplői a nemzetközi versenyben nehézségekkel küzdöttek. A fejlődés tehát nem egyenletesen érintette az ország különböző régióit és társadalmi csoportjait. Az elnök számára a kedvező exportadatok politikai sikert jelentettek, de a kormány tartós mércéje az maradt, hogy a növekedésből mennyi jut el a bérekhez, az iskolákhoz, az egészségügyi ellátáshoz és a korábban kimaradt közösségekhez.

A Lula-kormány első szakaszának sajátos eredménye éppen a gazdasági óvatosság és a szociális ambíció párhuzamossága volt. A kormány közgazdászai visszafogták az azonnali kiadási terveket, miközben a szociálpolitikai intézmények egyre szélesebb körben épültek ki. A két irány olykor egymásnak feszült, mégis közös politikai stratégiába illeszkedett. Lula úgy akart bizonyítani az üzleti köröknek, hogy közben megőrizze a szegényebb választók bizalmát. Az ellentmondás személyesen is terhelte az elnököt, aki kénytelen volt türelmet kérni azoktól, akik évtizedek óta a változásra vártak.

HÁTTÉRGYÁR

Az elnök népszerűségének alapját hosszú ideig közvetlen beszédmódja és társadalmi élettörténete adta. A hivatalos rendezvényeken gyakran félretette az előre megírt szövegeket, személyes példákkal magyarázta a közpolitikai döntéseket, és gondosan ápolta kapcsolatát a szakszervezetekkel. A politikai ellenfelek ezt időnként leegyszerűsítő kommunikációnak tartották, támogatói viszont olyan vezetőt láttak benne, aki nem rejtőzik el a hivatalos nyelvezet mögé. Lula számára a hitelesség életútjának egyik legfontosabb erőforrása maradt. Egy kormány azonban nem képes kizárólag személyes bizalomból működni: az intézmények teljesítménye és az eredmények eloszlása fokozatosan fontosabbá vált a kezdeti ünneplésnél.

Az első kormányzati évek végére világosan kirajzolódott Lula politikai módszerének két oldala. Egyrészt kész volt olyan technokratákra támaszkodni, akikben sok munkáspárti aktivista nem bízott, és a pénzügyi fegyelem érdekében vállalta a belső konfliktusokat. Másrészt a szociális támogatások bővítését, a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat és az állami intézményrendszer felhasználását a társadalmi felemelkedés eszközeivé kívánta tenni. A mérsékelt gazdaságpolitika és a változást kereső társadalmi program együttesen tette lehetővé, hogy a kormány a kezdeti nehézségek után szélesebb támogatást szerezzen.

HÁTTÉRGYÁR

A választási győzelemkor Lula azt ígérte, hogy az éhség elleni küzdelem az elnökség egyik központi feladata lesz. A következő években ez a vállalás konkrét intézményekben, támogatásokban és számon kérhető mutatókban öltött testet. A lakosság azonban nem egyformán érzékelte a változásokat, és a kormány eredményei mellett már ekkor megjelentek azok a feszültségek is, amelyek később válságba sodorták a Munkáspártot. Lula első elnöki évei ezért átmenetet alkottak a választási remény és a kormányzati valóság között. A következő nagy kérdés az lett, hogy a stabilizálódó gazdaság és a bővülő szociálpolitika valóban képes-e tartósan átalakítani Brazília társadalmi szerkezetét.

HÁTTÉRGYÁR

8. fejezet – Éhség, munka, felemelkedés

A brazil gazdaság fellendüléséről a kétezres évek közepén egyre több kedvező adat jelent meg, de Lula elnök számára az eredményeknek egészen más mércéje is volt. Azt akarta tudni, változott-e valami azoknak az embereknek az életében, akik korábban rendszeresen éheztek, nem jutottak biztos munkához, vagy a hónap végére teljesen elfogyott a pénzük. A kormányzati kimutatások százalékai mögött olyan háztartások álltak, ahol egy kisebb, rendszeresen érkező összeg dönthette el, jut-e étel a gyerekeknek, vagy szükség lesz-e újabb kölcsönre a szomszédtól. A társadalompolitika története ezért nem érthető meg kizárólag a gazdasági növekedés számaiból; azt is vizsgálni kell, miként kerültek a növekvő országos jövedelem előnyei a családokhoz.

Lula története különösen erős kapcsolatot teremtett a szegénység tapasztalata és az elnöki politika között. Az északkeleti Pernambuco államban töltött gyermekévek, a család kivándorlása São Paulo iparvidékére, az alkalmi munkák és az esztergályosként eltöltött idő mind hozzájárultak ahhoz, hogy az élelmezés és a biztos kereset számára személyes ügy legyen. Az elnöki székbe kerülve azonban hamar megtapasztalta, hogy a szegénységnek számtalan oka van. A nagyvárosi munkanélküliség, a vidéki

földhiány, a rossz iskolák, az egészségügyi ellátás elérhetetlensége és a háztartások eladósodása összekapcsolódott egymással, ezért az egyes gondokat nem lehetett elszigetelten kezelni.

A kormány 2003-ban a Zéró Éhség, portugál nevén Fome Zero programot állította politikája egyik középpontjába. A név szándékosan egyszerű volt: az éhezés felszámolása olyan cél, amelyet a választók értelmezni tudnak, és amelyhez a kormány teljesítménye is mérhető. A kezdeményezés sokféle eszközt fogott össze, a közvetlen élelmezési támogatástól a helyi termelők segítésén át a közösségi ellátásig. A megvalósítás során azonban hamar kiderült, hogy országos méretekben a szervezés legalább olyan fontos, mint a politikai szándék. Brazília területe óriási, a települések helyzete eltérő, az állami és önkormányzati intézmények együttműködése pedig gyakran esetleges volt.

A társadalmi támogatások történetének legnagyobb hatású eleme a Bolsa Família kialakítása lett. Az új rendszer több, korábban külön működő pénzbeli támogatást egyesített, köztük olyan programokat, amelyeket még Fernando Henrique Cardoso kormányzása idején vezettek be. A folytonosság azért lényeges, mert a közvetlen jövedelemátadás gondolata nem Lula személyes találmánya volt. Az ő kormánya viszont országos

prioritássá emelte az ellátás kiterjesztését, és olyan közigazgatási rendszert épített hozzá, amely sokkal több családot ért el. A politika egyik sikerét éppen az jelentette, hogy meglévő kezdeményezésekből szélesebb, követhetőbb és politikailag tartósabb program született.

A támogatást a legszegényebb háztartások kapták, és a gyermekek iskolába járásához, valamint egyes egészségügyi ellenőrzések teljesítéséhez kötődő feltételek társultak hozzá. A rendszer mögött az a felismerés állt, hogy a pénzhiány mellett a következő nemzedék lehetőségeit is javítani kell. A rendszeres jövedelem csökkentheti a közvetlen nélkülözést, az iskoláztatás és az egészségügyi ellátás pedig később segíthet kitörni a szegénységből. A pénz gyakran az anyákhoz érkezett, ami a családi gazdálkodásban és a gyermekek szükségleteinek kielégítésében is változást hozhatott. A részvételi feltételek érvényesítése azonban ott volt a legnehezebb, ahol a megfelelő iskola vagy egészségügyi rendelő sem állt rendelkezésre.

A Bolsa Família nem egyetlen ugrással jutott el a későbbi méreteihez. A kormány fokozatosan bővítette az ellátottak körét, és a rendszer a kétezres évek közepére már családok millióinak jelentett rendszeres bevételt. A program ismertsége hozzájárult Lula népszerűségéhez, különösen az északkeleti államokban és a kisebb

településeken. A támogatás összege családonként nem volt nagy, de ott, ahol a háztartás pénzjövedelme nagyon alacsony volt, néhány tucat real is számottevő javulást jelenthetett. Egy család például rendszeresebben vásárolhatott alapvető élelmiszereket, és valamivel kevesebb alkalommal kényszerült arra, hogy az iskoláskorú gyermek munkájából egészítse ki a bevételt.

A program bírálói többféle kifogást fogalmaztak meg. Egyesek szerint a közvetlen pénztranszferek politikai függőséget alakíthatnak ki, mások az adminisztráció hiányosságaira, a jogosultság megállapításának nehézségeire vagy az esetleges visszaélésekre hívták fel a figyelmet. Ezeket a kérdéseket valóban vizsgálni kellett, de a támogatás hatását nem lehet pusztán a politikai viták alapján megítélni. Az alapvető kérdés az volt, csökkenti-e a súlyos nélkülözést, és milyen hatással van a gyermekek iskolai jelenlétére, egészségére, illetve a családok gazdasági mozgásterére. A különböző kutatások eltérő módszerekkel mérték az eredményeket, és a hosszabb távú társadalmi mobilitást nehezebb volt bizonyítani, mint a közvetlen jövedelmi hatást.

Az életszínvonal változását a minimálbér politikája is befolyásolta. A Lula-kormány a kezdeti pénzügyi megszorítások után a minimálbér reálértékének emelését egyre fontosabb célként kezelte. Ennek jelentősége

túlmutatott azokon, akik közvetlenül minimálbért kaptak. Brazíliában több társadalombiztosítási és nyugdíjjuttatás is kapcsolódott a minimálbérhez, így az emelés szélesebb társadalmi körben fejthette ki hatását. A szakszervezeti mozgalom számára ez különösen fontos eredmény volt, mert a bérpolitika révén Lula munkásmozgalmi múltja és elnöki döntései közvetlenül találkozhattak.

A béremelések körül azonban folyamatos gazdaságpolitikai vita zajlott. A munkáltatók egy része a foglalkoztatási költségek emelkedésétől tartott, a költségvetésért felelős vezetők pedig a járulékos kiadásokra figyelmeztettek. A minimálbér reálértékének növekedése ugyanakkor erősíthette a belső fogyasztást, mert az alacsonyabb jövedelmű háztartások többletpénzük nagyobb részét azonnal elköltötték. A gazdasági fellendülés és a bérpolitika ezért kölcsönösen hathatott egymásra. A növekedés mozgásteret adott a jövedelememeléshez, a növekvő vásárlóerő pedig piacot teremtett azoknak a vállalkozásoknak, amelyek a brazil családokat szolgálták ki.

Az életkörülmények javulását a foglalkoztatás változásai tették tartósabbá. A kétezres évek elején sok munkavállaló bizonytalan, be nem jelentett vagy rendszertelenül fizetett állásból élt. A gazdasági élénküléssel nőtt a formális munkaviszonyok jelentősége, és több család jutott a

korábbinál kiszámíthatóbb keresethez. A hivatalos állás általában nagyobb védelmet és társadalombiztosítási jogosultságokat adott, ezért a változás nem merült ki a havi bér összegében. A foglalkoztatás bővülése ugyanakkor régiónként és ágazatonként eltérő ütemben zajlott, és a munkaerőpiac mély egyenlőtlenségei a kedvező évek alatt sem tűntek el.

A társadalmi felemelkedés egyik leglátványosabb jelének sokan a fogyasztás növekedését tekintették. A háztartások egy része először tudott tartós fogyasztási cikkeket vásárolni, jobb bútorokat beszerezni vagy kisebb lakásfelújításba kezdeni. A hitelhez jutás lehetőségei is bővültek, egyebek mellett a fizetésből történő levonáshoz kapcsolódó kölcsönformák terjedésével. Ez a változás új vásárlókat hozott a boltokba, a bankokba és a szolgáltatások piacára. Az életszínvonal javulása ugyanakkor adósságkockázatokkal is járt: az a család, amely először kapott könnyebben hitelt, gyorsan sérülékennyé válhatott, ha megszűnt a keresete vagy megemelkedtek a törlesztés költségei.

A középosztály fogalmát a brazil politikai vitákban egyre gyakrabban használták a felemelkedő háztartások leírására. Egyes kutatók jövedelmi kategóriák alapján beszéltek új középrétegekről, mások arra figyelmeztettek, hogy a valamivel magasabb jövedelem nem jelent

automatikusan tartós vagyoni biztonságot. A jobb fogyasztási lehetőségek mögött sok helyen továbbra is rossz lakhatási körülmények, zsúfolt közlekedés, egyenetlen egészségügyi ellátás és gyenge oktatási intézmények álltak. A társadalmi mobilitás értelmezése ezért komoly politikai kérdéssé vált: vajon az ország valóban új társadalmi szerkezet felé haladt, vagy sok család csak átmenetileg jutott feljebb a jövedelmi létrán?

Lula népszerűsége szempontjából különös jelentőségű volt az északkeleti régió. Gyermekkorának világa hosszú ideje a brazil elmaradottság egyik jelképe volt, az országrész sok települését pedig az alacsony jövedelmek, a szárazság és a hiányos infrastruktúra sújtotta. A rendszeres készpénztámogatások és a minimálbérhez kötött juttatások ezen a vidéken a helyi kereskedelmet is élénkíthették. Ha egy kisebb városban több család jutott rendszeres pénzhez, az a boltosok, a piacozók és a szolgáltatók bevételére is hatott. A támogatások ilyen közvetett következményei segítenek megérteni, miért váltak bizonyos szociálpolitikai döntések helyi gazdasági tényezővé is.

A regionális támogatottság átrendeződése a 2006-os elnökválasztáson különösen világosan látszott. Lula első győzelmében még sokféle társadalmi és földrajzi csoport együttműködése játszott szerepet. Négy évvel később a

szegényebb északkeleti területeken különösen erős választói bázisa alakult ki, miközben a magasabb jövedelmű és képzettebb választók egy részének bizalmát elveszítette. André Singer politikatudós később a lulizmus fogalmával igyekezett leírni ezt az új politikai összetételt: a változást igénylő, ugyanakkor a társadalmi rend felforgatásától tartó szavazók támogatását. A fogalom értelmezése körül máig vita folyik, de arra jól rávilágít, hogy Lula támogatói köre már nem volt azonos a PT eredeti, szervezett munkásmozgalmi bázisával.

Az ország gazdasági lehetőségeit jelentősen növelte a nemzetközi kereslet átalakulása. Kína 2001-es WTO-csatlakozása után gyors ipari növekedésbe és városiasodásba kezdett, ami világszerte növelte a nyersanyagok és mezőgazdasági termények iránti igényt. Brazília vasércet, szóját, húst és más árucikkeket szállíthatott a bővülő világpiacra. Az export fellendülése javította a külkereskedelmi mérleget, növelte a gazdasági biztonságot, és közvetve a költségvetési lehetőségeket is tágította. A Lula-korszak társadalmi eredményeinek értékelésekor ezért mindig számolni kell azzal, hogy a kormány politikája kedvező világgazdasági széljárás közepette valósult meg.

Az export sikereinek másik oldala is volt. A mezőgazdasági nagyüzemek terjeszkedése, a bányászat és

az infrastruktúra fejlesztése földhasználati konfliktusokkal, erdőirtási kockázatokkal és környezeti terhekkel járt. A mezőgazdasági nyersanyagok világpiaci kereslete erősítette azokat a szereplőket, amelyek már korábban is jelentős földterületekhez és tőkéhez jutottak. A földnélküliek mozgalma gyorsabb reformokat követelt, miközben a nagy exportőrök a gazdaság húzóágazatának tekintették magukat. A kormánynak tehát a szegénység enyhítéséhez szükséges források megszerzését össze kellett hangolnia a földelosztásról és a környezetvédelemről folytatott vitákkal.

A brazil feldolgozóipar helyzete sem írható le egyetlen sikertörténetként. Bizonyos vállalatok, köztük a repülőgépgyártás jelentős szereplői, nemzetközi piacaikon terjeszkedtek, más ágazatokat viszont erősen érintett az ázsiai ipari verseny. A nyersanyagexportból származó bevételek és a kedvezőbb árfolyamkörnyezet időnként megnehezítették a magasabb hozzáadott értékű termékeket gyártó cégek helyzetét. A munkahelyteremtés mennyisége és minősége ezért nem mozgott mindig azonos irányban. A szegénységből való tartós felemelkedéshez pedig olyan munkákra volt szükség, amelyek megfelelő fizetést, képzési lehetőséget és kiszámítható jövőt kínáltak.

Az oktatás kérdése így egyre nagyobb súlyt kapott. A gyermekek iskolába járását segítő támogatások a

legsúlyosabb családi akadályok egy részét csökkenthették, de a tanulás minőségét önmagukban nem javították meg. A pedagógusok képzése, az iskolák felszereltsége, a közlekedés és a különböző régiók oktatási intézményei közötti eltérések további feladatot jelentettek. A társadalmi mobilitás szempontjából meghatározó volt az is, hogy a szegényebb családok gyermekei milyen eséllyel juthattak tovább középiskolába, szakmai képzésbe vagy egyetemre. Lula kormánya a következő években a felsőoktatás hozzáférhetőségét is bővíteni próbálta, részben támogatási programokkal és a közintézményi hálózat fejlesztésével.

A felsőoktatási hozzáférés bővítésének politikai jelentősége meghaladta a statisztikákat. Egy olyan társadalomban, ahol az egyetemi diploma sokáig a kedvezőbb helyzetű csoportok örökölt előnyének számított, az első generációs hallgatók megjelenése családi történeteket változtatott meg. Ugyanakkor a bejutás lehetősége és a tanulmányok sikeres befejezése eltérő kérdések. Sok fiatalnak dolgoznia kellett tanulás mellett, utazási és lakhatási költségekkel küzdött, vagy olyan középiskolából érkezett, amely nem készítette fel kellően a felsőoktatás követelményeire. A kormány programjai e korlátok közül többhöz hozzányúltak, de nem számolhatták fel gyorsan az oktatási rendszer régi különbségeit.

HÁTTÉRGYÁR

Az egészségügyben hasonló kettősség mutatkozott. Brazília az 1988-as alkotmány óta az egyetemes hozzáférés elvén működő állami egészségügyi rendszert épített, ám az ellátás minősége és elérhetősége területenként nagyon különbözött. A szegényebb családok számára a támogatásokhoz kapcsolódó megelőző ellenőrzések segíthettek abban, hogy gyakrabban találkozzanak az alapellátással. A közegészségügyi programok eredményessége ugyanakkor függött attól, volt-e elég orvos, nővér, gyógyszer és megfelelő intézmény. Az egészségi állapot javulását a jövedelem, a lakhatás, az élelmezés és a közszolgáltatások együttes hatása alakította.

A nők helyzete a társadalmi változások egyik fontos, de sokszor háttérbe szoruló területe volt. A pénzbeli családtámogatások gyakori női címzettjei nagyobb beleszólást kaphattak a háztartási kiadások megtervezésébe, különösen azokban a családokban, ahol a jövedelem korábban teljesen rendszertelenül érkezett. Ez önmagában nem számolta fel a nemek közötti bérkülönbségeket, a gondozási terhek egyenlőtlen eloszlását vagy a családon belüli erőszak problémáját. Mégis jelezte, hogy a szociálpolitika társadalmi hatásait a családon belüli erőviszonyok felől is meg kell vizsgálni. A támogatás befolyásolhatta azt is, ki dönthet egy gyerek iskoláztatásáról vagy a következő heti bevásárlásról.

HÁTTÉRGYÁR

A támogatások politikai sikerének kulcsa részben éppen kiszámíthatóságuk volt. A szegényebb családok számára gyakran nagyobb értéket jelent egy biztosan megérkező, szerény összeg, mint egy ritka, nagyobb alkalmi juttatás. A rendszeresség lehetővé tehette az alapvető kiadások megtervezését, mérsékelhette a kiszolgáltatottságot, és javíthatta a helyi kereskedők számára is a kereslet kiszámíthatóságát. A megvalósítás azonban folyamatos ellenőrzést kívánt. A nyilvántartások pontossága, a jogosultságok felülvizsgálata és az elmaradott települések elérése nélkül a támogatási rendszer könnyen egyenlőtlenül működhetett volna.

Lula politikája megítélésében különösen fontos különválasztani a szegénység csökkenését az egyenlőtlenség teljes felszámolásától. A legsúlyosabb nélkülözés mérséklődhet úgy is, hogy a társadalom leggazdagabb csoportjai továbbra is aránytalanul nagy vagyonnal és befolyással rendelkeznek. Brazíliában a földtulajdon, a vagyon, az oktatás minősége és a városi lakhatás különbségei hosszú történelmi folyamatok eredményei voltak. A kormány egyszerre javíthatta milliók közvetlen élethelyzetét és hagyhatta érintetlenül e szerkezeti egyenlőtlenségek jelentős részét. Ez a kettősség a lulizmus későbbi politikai vitáiban is újra meg újra felbukkant.

HÁTTÉRGYÁR

A közvetlen jövedelemtámogatás és a bérpolitika azért bizonyult politikailag eredményesnek, mert a brazil társadalom különböző csoportjai számára eltérő dolgokat jelentett. A legszegényebbeknél az alapvető biztonságot, a munkavállalóknál a vásárlóerő növekedését, a helyi kereskedőknél bővülő forgalmat, a vállalatok egy részénél pedig új fogyasztói piacot. Ebből nem következett, hogy mindenki ugyanúgy támogatta volna a kormányt. A finanszírozás, az adózás, a közszolgáltatások és a munkaerőpiaci szabályok körül továbbra is heves viták zajlottak. Lula ereje abban állt, hogy a különböző érdekek között politikai kapcsolatot tudott teremteni, és a növekedés előnyeinek egy részét látható társadalmi eredményekre fordította.

A 2006-os újraválasztási kampány idején már érzékelhető volt, hogy az elnök személye és a Munkáspárt megítélése eltérhet egymástól. A korrupciós botrányok súlyosan rontották a párt erkölcsi tekintélyét, de sok választó a saját életkörülményei alapján külön is mérlegelte Lula teljesítményét. A támogatási rendszerekben részesülő családok, a bérnövekedést tapasztaló munkavállalók és a belső fogyasztásból hasznot húzó kisvállalkozók számára a gazdasági és szociális változások kézzelfoghatók voltak. Ez a különbség később a brazil politikai élet egyik fontos magyarázó tényezőjévé vált: a személyes elnöki népszerűség sokáig ellenállóbbnak

HÁTTÉRGYÁR

bizonyult, mint a pártszervezetbe vetett bizalom.

Lula társadalompolitikájának értékelésében az évek múlása új kérdéseket is felvetett. Az alacsony jövedelmű családok kiszámíthatóbb helyzete hosszabb távon segíthette a gyerekek tanulását és egészségét, ám a tartós felemelkedéshez stabil gazdasági növekedésre, megfelelő iskolákra és hozzáférhető munkahelyekre is szükség volt. A nyersanyagárak emelkedése és a kedvező nemzetközi tőkepiaci környezet nem tarthatott örökké. A kormányzat előtt ezért már a sikeres években ott állt a kérdés, hogyan őrizhetők meg a társadalmi eredmények egy későbbi visszaesés idején. Az intézmények minősége, a közpénzek felhasználásának átláthatósága és a gazdaság szerkezetének átalakítása a jóléti politika tartósságának feltételévé vált.

A Lula-korszakot sokan azért élték meg történelmi felemelkedésként, mert saját családjukban először tapasztalták a gazdasági kiszámíthatóság valamely formáját. Egy újonnan vásárolt hűtőszekrény, egy rendszeres munkaszerződés, a gyermek továbbtanulásának lehetősége vagy a biztosan megérkező családi támogatás személyes történetek része lett. Ezek a történetek értékesek, még ha a politikai emlékezet gyakran leegyszerűsíti is a korszakot. A brazil társadalom szerkezeti különbségei tovább éltek, és a gazdasági

HÁTTÉRGYÁR

fellendülés forrásai között jelentős szerepet játszott a világpiaci konjunktúra. Lula politikai teljesítményének egyik alapja mégis az volt, hogy az országos növekedés előnyeiből a korábban háttérbe szorultak széles csoportjai is részesültek.

Az elnök szociális programjai ezért túlmutattak a költségvetési fejezeteken. Új kapcsolatot teremtettek Brazília szegényebb lakossága és az állam között, miközben hozzájárultak ahhoz, hogy Lula politikai támogatása tartósabbá váljon a hagyományos baloldali táborénál. Ez a kapcsolat azonban feltételekhez kötődött: a választók eredményeket vártak, a gazdaságnak meg kellett teremtenie a finanszírozás alapjait, az állami intézményeknek pedig működniük kellett. A következő években éppen ezek a feltételek kerültek próbára, amikor a kormány sikerei mellett a Munkáspárt hatalomgyakorlásának árnyoldalai is egyre erősebben kirajzolódtak.

HÁTTÉRGYÁR

9. fejezet – A mensalão árnyékában

2005 júniusában Brazília olyan botrányra ébredt, amely alapjaiban kérdőjelezte meg a Munkáspárt addigi politikai önképét. A párt negyedszázaddal korábban azzal az ígérettel alakult meg, hogy véget vet a hagyományos politikai alkuknak, és a szervezett munkások, az egyházi közösségek és a demokratikus baloldal erejére támaszkodva tisztességesebb közéletet teremt. Most éppen az a kormány került súlyos korrupciós vádak középpontjába, amely történelmi győzelemmel jutott hatalomra. A mensalão néven ismertté vált ügy hetek alatt megrendítette Lula elnök közvetlen környezetét, és felvetette a kérdést, meddig terjed a kormányfő politikai, illetve személyes felelőssége az általa vezetett rendszer működéséért.

A portugál mensalão szó a havonta folyósított nagyobb pénzösszegre utaló elnevezésből terjedt el. A botrány középpontjában az a vád állt, hogy a kormánypárthoz kapcsolódó pénzügyi hálózat rendszeres juttatásokat biztosított más pártok egyes kongresszusi képviselőinek, hogy támogassák a kormány törvényhozási céljait. Az ügy később részletes büntetőeljárásokhoz vezetett, de a közéleti vita már jóval az ítéletek előtt eldöntöttnek tekintett számos kérdést. A politikai felelősség, a

kampányfinanszírozás szabálytalanságai és a konkrét bűncselekmények bizonyítása ezért három különböző szintet jelentettek, amelyeket a mindennapi politikai küzdelemben sokszor összemostak.

A történet gyökerei Lula első kormányának megalakulásáig nyúltak vissza. A 2002-es elnökválasztáson a PT jelöltje meggyőző győzelmet aratott, a parlamentben azonban a párt nem jutott önálló többséghez. A brazil képviselőházban sok párt foglalt helyet, és a törvényjavaslatok elfogadásához változó szövetségekre volt szükség. A koalíciós elnöki rendszer sajátossága, hogy a közvetlenül megválasztott államfő olyan törvényhozással kénytelen dolgozni, amelyben a pártjának sokszor csak kisebbsége van. A korábbi kormányok ezt többnyire miniszteri posztok és más állami tisztségek elosztásával igyekeztek kezelni.

A Munkáspárt vezetői számára ez kényelmetlen örökség volt. Politikai pályájukat évtizedeken át azzal építették, hogy a hagyományos pártok klientúráit, a vállalkozói érdekek és a közpénzek összefonódását bírálták. A 2002-es győzelem után viszont ugyanazokkal a kongresszusi szereplőkkel kellett egyezkedniük, akiktől korábban távolságot tartottak. Lula szövetségesei közül többen tartottak attól, hogy a hagyományos pártok túl sok minisztériumot szereznek, és felhígítják a PT programját. A

parlamenti támogatás biztosítása így állandó vitává vált: hogyan lehet fenntartani a párt kormányzati súlyát akkor, ha a törvényhozásban az arányai jóval szerényebbek?

A politikai szervezés központi alakja José Dirceu volt, Lula régi szövetségese, a katonai diktatúra ellen harcoló egykori diákvezető, később a PT egyik legfontosabb stratégája. A kormányban a kabinetfőnöki tisztséget töltötte be, amelyből az elnök munkáját koordinálta, és nagy befolyással rendelkezett a kongresszusi tárgyalásokra. Dirceu pályája a brazil baloldal egész átalakulását megtestesítette: a diktatúra elleni radikális ellenállástól a választási politika, majd a kormányzás intézményi világáig jutott. Az elnökség első éveiben Lula sok politikai kérdést rábízott, miközben a gazdaságpolitika irányítását Antônio Palocci és Henrique Meirelles kezében hagyta.

A rendszer egyik sajátossága az volt, hogy a kampányfinanszírozás és a parlamenti kapcsolatok fenntartásának költségei nehezen különültek el egymástól. Brazíliában a nyílt listás arányos választási rendszerben a jelöltek a párttársaikkal is versenyeznek a szavazatokért, ráadásul gyakran nagy területű választókerületekben kell kampányolniuk. A politikai hirdetések, a szervezés és az utazások sok pénzbe kerültek. A különböző pártok ezért régóta használtak olyan informális és törvénytelen

HÁTTÉRGYÁR

finanszírozási csatornákat, amelyeket caixa dois, vagyis második kassza néven emlegettek. Az ilyen gyakorlatok elterjedtsége azonban nem jelentett felmentést egyetlen pártnak sem.

A mensalão-ügy nyilvánosságra kerülésében Roberto Jefferson játszott döntő szerepet. A Brazil Munkáspárt, a PTB egyik ismert vezetője 2005 júniusában a Folha de S.Paulo című lapnak beszélt a kormányt támogató képviselőknek folyósított pénzekről. Jefferson maga is régi, ellentmondásos pályát befutott politikus volt, aki korábban Fernando Collor elnököt támogatta, majd Lula koalíciójának egyik szereplőjévé vált. A leleplezés ezért nem az ellenzék vagy a civil társadalom kívülről érkező figyelmeztetése volt: a vádakat a kormányt támogató parlamenti szövetség egyik résztvevője fogalmazta meg. Ez különösen veszélyessé tette az ügyet, mert a politikai ellenfelek mellett a koalíció belső konfliktusait is felszínre hozta.

Jefferson nyilatkozatai után egymást követték az újabb sajtóhírek, parlamenti meghallgatások és pénzügyi vizsgálatok. A közvélemény olyan neveket ismert meg, amelyek addig főként a párt belső működésében számítottak meghatározónak. Delúbio Soares, a PT pénztárnoka és Marcos Valério reklámvállalkozó különösen fontos szereplőkké váltak. A vádak szerint a

politikai hálózat működéséhez szabálytalan pénzmozgások, banki hiteleknek feltüntetett ügyletek és vállalkozásokon keresztül továbbított összegek kapcsolódtak. Az ügy összetettsége miatt a nyilvánosság sokszor csak részleteket látott, de az a benyomás gyorsan megerősödött, hogy a kormánypárt vezetői az általuk korábban elítélt eszközökhöz nyúltak.

A botrány politikai súlyát tovább növelte, hogy a PT hagyományosan erkölcsi mércét állított ellenfelei elé. A párt aktivistái korábban részt vettek a diktatúra elleni küzdelemben, az 1988-as demokratikus alkotmány kialakításában és Fernando Collor elnök elszámoltatásának követelésében. A tagság jelentős részének a tisztességes közélet ügye legalább annyira fontos volt, mint a bérek vagy a társadalmi egyenlőtlenségek kérdése. A mensalão ezért belső válságot is okozott. Sokan azt kérdezték, miként alakulhatott ki ilyen pénzügyi hálózat egy olyan párt környezetében, amelynek egész politikai identitása az efféle megoldások elutasítására épült.

A júniusi fordulat után José Dirceu távozott a kormányból, és a botrány a Munkáspárt vezetői közül másokat is elsodort. A politikai veszteség Lula számára személyesen is súlyos volt. Dirceu hosszú ideje egyike volt azoknak az embereknek, akikre az elnök a legkényesebb

szervezési kérdésekben támaszkodott. Távozásával megrendült a kormány politikai koordinációja, és újra kellett szervezni a parlamenti szövetségek kezelését. A botrány tehát a közéleti bizalom mellett a kabinet mindennapi működését is megnehezítette. A kormányban sokan attól tartottak, hogy a válság megakasztja a szociális és gazdasági programok folytatását.

Az ellenzéki pártok részéről felmerült Lula esetleges impeachmenteljárásának gondolata is. A brazil demokratikus korszakban volt erre közvetlen történelmi példa: Fernando Collor 1992-ben a korrupciós botrányok nyomán veszítette el hivatalát. A két helyzet azonban különbözött. A mensalão ügyében a kormánypárt és szövetségesei pénzügyei kerültek vizsgálat alá, Lula saját büntetőjogi szerepét pedig külön kellett volna bizonyítani. A politikai felelősség kérdése ettől függetlenül jogosan felmerült: az elnök választotta ki legközelebbi munkatársait, és a kabinet politikai működéséért neki kellett elszámolnia. A közvetlen személyes bűnrészesség állítása viszont nem következett automatikusan a munkatársak később bizonyított tetteiből.

Lula nyilvános szerepléseiben igyekezett távolságot tartani a feltárt pénzügyi gyakorlatoktól. Azt hangsúlyozta, hogy a felelősöknek válaszolniuk kell a vádakra, és elnökként az ország kormányzására kíván összpontosítani.

HÁTTÉRGYÁR

Bírálói szerint nem volt hihető, hogy a kormány politikai központjában működő rendszer lényegéről semmit sem tudott. Hívei viszont arra emlékeztettek, hogy a nagy, sokszereplős koalíciókban az államfő személyes tudása és a hozzá közel álló politikusok tevékenysége közé nem lehet bizonyítás nélkül egyenlőségjelet tenni. A vita részben éppen azért maradt tartós, mert az erkölcsi és a büntetőjogi mérce eltérő követelményeket támasztott.

A politikai válság idején a kormány egy másik súlyos problémával is szembesült: a parlamenti támogatást a megszokott módon már nehezebb volt megszervezni. A korábban gyakran elutasított, pragmatikus középpártokkal való együttműködés lehetősége ismét előtérbe került. Lula és szövetségesei fokozatosan elfogadták, hogy az elnöki politika Brazíliában a tartós többségek keresésére épül. A szövetségkötés természetes eleme a demokratikus kormányzásnak, de az átláthatatlan tisztségelosztás és a pénzügyi előnyök cseréje súlyos korrupciós kockázatokat teremt. A botrány tanulsága ezért tágabb volt egyetlen pártvezetés hibáinál: megmutatta a koalíciós rendszer és a kampányfinanszírozás tartós intézményi sebezhetőségét.

A parlamenti vizsgálatok mellett a politikai életben a televízió és a sajtó is döntő szerepet kapott. A folyamatosan érkező hírek, a nyilvános meghallgatások és az újabb állítások sokáig a közéleti figyelem

középpontjában tartották a mensalãót. A PT híveinek egy része a sajtó politikai elfogultságát hangsúlyozta, a kormány bírálói pedig azt, hogy az elnök túl lassan reagál a saját táborában feltárt visszaélésekre. A média egyes szereplőinek politikai nézetei valóban befolyásolhatták a hangsúlyokat, de a dokumentált pénzügyi visszaélések és a bírósági vizsgálatra érdemes állítások ettől függetlenül valós közérdekű ügyek voltak.

Lula népszerűsége a botrány első hónapjaiban számottevően megsínylette az eseményeket. A városi középrétegek és a PT hagyományos értelmiségi támogatói között sokan különösen csalódottak voltak. Azok számára, akik a pártot a politikai megújulás és a korrupció elleni fellépés eszközének tekintették, a botrány nehezen feloldható ellentmondást jelentett. A kormány társadalmi programjai ugyanakkor folytatódtak, és a szegényebb háztartások egy részének helyzete javulni kezdett. Ez a kettősség lassan olyan választói helyzethez vezetett, amelyben a párt erkölcsi tekintélyének megrendülése nem feltétlenül jelentette az elnök személyes politikai bukását.

A szociális támogatások kiterjesztése a válság idején is fontos szerepet játszott. A Bolsa Família egyre több család számára jelentett rendszeres jövedelmet, a minimálbér reálértékének növekedése pedig szélesebb társadalmi csoportokat érintett. Lula támogatói számára az elnök

teljesítményét ezért nem kizárólag a brasíliai politikai botrányok alapján lehetett megítélni. Egy olyan család, amely először tapasztalta a rendszeresebb élelmezést vagy a biztosabb bevételt, más szempontokat is mérlegelt, mint az a választó, aki elsősorban a párt politikai erkölcsének változásán háborodott fel. A politikai lojalitás és a mindennapi tapasztalat közötti kapcsolat a 2006-os választás egyik meghatározó kérdésévé vált.

A gazdaság helyzete is segítette az elnök túlélését. A 2003-as megszorító időszak után élénkült a növekedés, az exportot támogatta a nyersanyagok iránti világpiaci kereslet, és több mutató kedvezőbb képet mutatott, mint az első kormányzati évben. Kína iparosodása és városiasodása új piacokat teremtett a brazil vasércnek és mezőgazdasági terményeknek. A kedvező környezet nem a mensalão következménye volt, és nem is igazolhatta a visszaéléseket; politikai hatása azonban jelentősnek bizonyult. A gazdasági javulás lehetővé tette, hogy Lula a válság közepette is konkrét eredményekről beszéljen.

A politikai táborok eltérően magyarázták a közvélemény átrendeződését. Az ellenzék a korrupciót tekintette a legfontosabb ügynek, és azt várta, hogy a botrány végleg megfosztja Lulát a második ciklustól. A PT vezetői szerint a választók figyelmét a kormány szociálpolitikai eredményeire is fel kell hívni. A szociológiai elemzések

később arra mutattak rá, hogy a szegényebb északkeleti térségekben Lula különösen erős támogatottságot szerzett, míg egyes magasabb jövedelmű és iskolázottabb csoportok elfordultak tőle. A választói változásnak voltak gazdasági, regionális és politikai identitáshoz kapcsolódó összetevői, amelyeket egyetlen magyarázatra nem lehet visszavezetni.

A mensalão után különös jelentőséget kapott a Lula és a Munkáspárt közötti különbség. A párt szervezetként elveszítette korábbi erkölcsi kivételességének jelentős részét, miközben az elnök személyes története, beszédmódja és az általa képviselt szociális ígéretek továbbra is sok választót mozgósítottak. Lula a személyes hitelességet politikai erőforrásként használta: a szegény családból felemelkedett munkás képe egyes támogatói számára erősebbnek bizonyult, mint a kormányzó párt vezetőinek botránya. Ez a megkülönböztetés azonban veszélyes határt is hordozott. Ha egy vezető népszerűsége túlságosan elkülönül a pártja és kormánya elszámoltathatóságától, az a demokratikus felelősségről folyó vitát is megnehezítheti.

Az elnök környezetének átrendeződése új politikai szereplők felemelkedését segítette. José Dirceu távozásával megváltozott a kormányzati koordináció, és Dilma Rousseff a kabinetfőnöki hivatal élére került.

Rousseff korábban energiaügyi miniszterként szerzett elismerést részletekbe menő munkastílusával és a szabályozási feladatok kezelésével. Az új poszton már a kormány egészének működését, a minisztériumok közötti egyeztetést és a programok végrehajtását kellett figyelnie. Az elnök számára felértékelődött az olyan munkatárs szerepe, aki a közvetlen politikai tárgyalások helyett a végrehajtás technikai és igazgatási oldalára összpontosít.

A gazdasági és politikai kabineten belül eközben sem szűntek meg az ellentétek. Palocci pénzügyminiszter szigorú gazdaságpolitikája, a magas kamatok és a közkiadások tervezése továbbra is vitákat váltottak ki a kormányoldalon. Az alelnök José Alencar időről időre bírálta a kamatszintet, a baloldali csoportok pedig több társadalmi beruházást sürgettek. A pénzügyi stabilitásból származó bizalom megőrzése és a társadalmi programok gyors bővítése között nehéz egyensúlyt kellett találni. Lula ebben a környezetben igyekezett elkülöníteni a gazdasági döntéseket a pártpolitikai botrányoktól, de a kormányzati munka egyik területén kialakult válság óhatatlanul befolyásolta a másikat.

A mensalão jogi utóélete messze túlnyúlt Lula első elnöki ciklusán. Az ügy a brazil Szövetségi Legfelsőbb Bíróság elé került, és az évek során több vádlott ügyében születtek elmarasztaló döntések. A 2012-ben megkezdett

ítélethozatal, valamint az azt követő jogi szakaszok José Dirceu, Delúbio Soares, Marcos Valério és más szereplők felelősségét is érintették. A későbbi ítéletek fényében a botrány lényegi pénzügyi visszaéléseit nem lehet puszta választási propagandának minősíteni. Ugyanakkor a különböző vádlottak terhére rótt cselekményeket, az egyes ítéleteket és Lula személyes jogi helyzetét továbbra is külön kell kezelni.

Lulával szemben a mensalão-ügyben nem született olyan büntetőítélet, amely személyesen őt mondta volna ki bűnösnek a hálózat működtetésében. Ez a jogi helyzet nem zárja le a történészi vagy politikai értékelést. A kormányfő felelőssége abban is áll, kiket helyez kulcspozícióba, hogyan ellenőrzi a kormányzati politikai szervezést, és milyen magatartást tanúsít a visszaélések feltárásakor. A büntetőjogi bizonyítás hiánya és a politikai felelősség kérdése tehát párhuzamosan létezhet. A Lula-korszak mérlegét torzítaná, ha akár az egyik, akár a másik szempontot teljesen figyelmen kívül hagynánk.

A 2005-ös válság azért is vált történelmi jelentőségűvé, mert megmutatta, milyen könnyen átalakulhat egy erkölcsi megújulást hirdető mozgalom, ha tartósan beépül a hatalom intézményeibe. A PT szakszervezeti és társadalmi mozgalmi háttere sokáig különleges politikai közösséget alkotott. A kormányzás során viszont az intézmények, a

pénzügyi források, a parlamenti alkuk és az állami vállalatok befolyása olyan ösztönzőket teremtettek, amelyek a hagyományos pártok működéséből ismertek voltak. A botrányban szereplő politikusok egyéni döntései ettől még fontosak maradnak, de az ügy megértéséhez a rendszer működését is vizsgálni kell.

A pénzügyi visszaélések kérdése a brazil demokrácia régi problémáit is felszínre hozta. A hatalmas területen folyó költséges kampányok, a sokszereplős parlament, a tisztségek elosztásával épített koalíciók és a vállalkozások politikai kapcsolatai együtt olyan környezetet alkottak, amelyben a szabálytalanságok különösen nagy kockázattal jelentkeztek. Ezt a környezetet Lula nem hozta létre, de kormánya felelős volt azért, hogyan viselkedik benne. A korábban meghirdetett tisztasági követelmények éppen ezért jelentettek szigorú mércét a Munkáspárttal szemben. A kormányzás nehézségei megmagyarázhatnak bizonyos kompromisszumokat, ám a jogellenes pénzmozgásoknak nem adnak felmentést.

A botrány politikai kezelésében Lula gyakran a társadalmi teljesítményre terelte a hangsúlyt. Az életszínvonal javulása, a minimálbér emelése és a családtámogatások bővítése kézzelfogható eredmények voltak, amelyeket sok választó saját tapasztalata alapján értékelt. Az elnök beszédeiben a korábban mellőzött

társadalmi csoportok felemelkedésének története újra meg újra előkerült. A mensalão ezért olyan környezetben zajlott, ahol a közéleti elszámoltathatóság követelése és a társadalmi változások megőrzésének szándéka éles politikai ellentétbe került. Ez az ellentét hosszú időre meghatározta a brazil választók egymásról alkotott képét.

A 2006-os választási év közeledtével az ellenzék abban reménykedett, hogy a korrupciós botrány politikai ára megakadályozza Lula újraválasztását. A választók egy része valóban elfordult tőle, ám az elnök támogatása fokozatosan megerősödött, különösen azokban a térségekben, ahol a szociális programok közvetlen hatása a leginkább érzékelhető volt. Az ország kettős tapasztalatot élt át: a PT vezetőinek botránya megingatta a közbizalmat, miközben Lula kormányzása alatt milliók életszínvonala javult. A két folyamat nem oltotta ki egymást. Az elnök sorsáról végül annak kellett döntenie, melyik élmény kap nagyobb súlyt a szavazófülkében.

Lula túlélte a politikai válságot, de elnöksége és a Munkáspárt története ettől kezdve más pályára került. A szociális programok folytatódtak, a kormány szövetségi politikája pragmatikusabbá vált, és a párt számára egyre nehezebb volt megőrizni az erkölcsi különállás régi képét. A mensalão tanulságai később új korrupciós ügyekkel, intézményi konfliktusokkal és a politikai bizalom

válságaival kapcsolódtak össze. A kilencedik fejezet végén azonban még a 2006-os választás előtt állunk. Lula számára a kérdés az volt, elég erős-e az általa megteremtett társadalmi szövetség ahhoz, hogy a botrány ellenére is újabb négy évre felhatalmazást kapjon.

HÁTTÉRGYÁR

10. fejezet – Újraválasztás és világgazdasági válság

2006 őszén Brazília politikai életében sokan azt várták, hogy a mensalão-botrány végleg lezárja Lula elnöki pályáját. A Munkáspárt erkölcsi tekintélyét súlyos csapás érte, vezetőinek egy része távozott, a kongresszusi szövetségek újjászervezése pedig kényszerű feladattá vált. Az elnök azonban az ország különböző vidékein egészen más hangulatot tapasztalt, mint amit a brasíliai botrányok alapján feltételezni lehetett volna. A szegényebb családok körében sokan a javuló élelmezési helyzetet, a rendszeresebbé váló támogatásokat és a nagyobb vásárlóerőt tartották a kormány legfontosabb eredményének. A választás arról szólt, mennyire erős a botrányok által megingatott politikai bizalom, és milyen súlyt kap a mindennapi életszínvonal alakulása.

A 2006-os választási versenyben Lula legfontosabb kihívója Geraldo Alckmin, São Paulo állam korábbi kormányzója lett, aki a Brazil Szociáldemokrata Párt, a PSDB színeiben indult. A két politikus eltérő választói tapasztalatokra épített. Alckmin a kormányzati fegyelem, a közbiztonság és a közélet tisztaságának kérdéseit hangsúlyozta, Lula pedig a társadalmi felzárkózás és a gazdasági eredmények folytatását ígérte. A közvélemény-kutatások hosszabb ideig jelentős elnöki

HÁTTÉRGYÁR

előnyt jeleztek, a választási kampány mégsem volt feszültségmentes. A mensalão emléke és az újabb politikai ügyek folyamatosan napirenden maradtak, ezért a népszerű elnöknek ugyanúgy a bizalomért kellett küzdenie, mint négy évvel korábban.

Az első forduló nem hozott azonnali győzelmet. Lula megszerezte a szavazatok közel felét, Alckmin pedig második helyen végzett, így a választás második fordulóban dőlt el. Az ellenzék számára az első forduló eredménye bizonyította, hogy az elnök legyőzhető, és újra a korrupció, valamint a kormányzati etika kérdéseire összpontosított. Lula kampánya viszont mozgósítani igyekezett azokat, akik a szociális programok révén kézzelfogható javulást tapasztaltak. A második fordulóra a politikai üzenetek egyértelműbbé váltak: az ellenzék változást és nagyobb elszámoltathatóságot ígért, az elnök pedig saját eredményei folytatására kért felhatalmazást.

Október 29-én Lula a második fordulóban az érvényes szavazatok valamivel több mint hatvan százalékát szerezte meg. A győzelem politikai jelentősége túlmutatott a választási számtanon. A mensalão-botrány ellenére sikerült megőriznie országos többségét, és személyes népszerűsége erősebbnek bizonyult a pártvezetés botránya által okozott veszteségnél. Alckmin az első fordulóban szerzett szavazatainak egy részét is elveszítette, ami

jelezte, hogy a kormányellenes mozgósítás önmagában nem volt elegendő. Lula második felhatalmazása így azt is megmutatta, hogy a társadalmi támogatás bővülésével új politikai szövetség alakult ki a hagyományos munkáspárti táboron túl.

A választás utáni elemzések egyik legfontosabb kérdése az volt, hogyan változott a brazil társadalom politikai térképe. A szegényebb északkeleti államokban Lula különösen erős támogatásra tett szert, miközben bizonyos városi középrétegek és a korábbi baloldali értelmiségi bázis egy része eltávolodott tőle. A folyamat nem jelentette, hogy minden szegény választó a Munkáspártra szavazott, vagy hogy a tehetősebb csoportok egységesen elutasították volna az elnököt. A támogatottság összetétele mégis megváltozott. Az új politikai kapcsolatoknak fontos eleme volt a stabil gazdasági környezet és az a remény, hogy a növekedés előnyei a legszegényebb családokhoz is eljutnak.

André Singer politikatudós a későbbiekben lulizmusnak nevezte az így kialakuló politikai mintázatot. Értelmezése szerint Lula olyan társadalmi csoportok támogatását szerezte meg, amelyek változást akartak, de tartottak a gazdasági és politikai rend radikális megrázkódtatásától. Az elnök szociálpolitikája e választók számára a lassabb, intézményeken belüli felemelkedés lehetőségét kínálta. A

fogalom körül később jelentős szakmai vita bontakozott ki, de segít megérteni, miért tudott Lula a hagyományos baloldali jelszavaknál szélesebb társadalmi programot képviselni. Ezt a támogatást azonban a következő kormányzati ciklusban már eredményekkel kellett fenntartania.

A második ciklus 2007 januárjában politikai szempontból stabilabb helyzetben kezdődött, mint amilyenben az előző végződött. Lula népszerűsége erős volt, gazdaságában pedig élénk növekedés mutatkozott. A koalíciós kormányzás ugyanakkor továbbra is nehézségeket okozott. A Munkáspártnak más politikai szereplőkkel kellett együttműködnie, és a kongresszusi szövetségesek támogatása gyakran személyi kinevezésekhez, minisztériumi befolyáshoz és költségvetési alkukhoz kapcsolódott. A mensalão tanulságai ellenére a brazil politikai rendszer nem változott meg egyik napról a másikra. Lula számára a kérdés az volt, miként lehet a mindennapi parlamenti alkuk mellett érdemi kormányzati programot végrehajtani.

A gazdaságpolitika hangsúlya lassan a stabilizációtól a beruházások felé tolódott. A 2003-as pénzügyi szigor idején a kormány elsődleges feladata a piaci bizalom visszaszerzése volt; négy évvel később több mozgástere nyílt a közlekedés, az energiaellátás, a lakhatás és az

alapvető infrastruktúra fejlesztésére. Lula 2007-ben meghirdette a Növekedésgyorsítási Programot, a PAC-ot. Az állami és magánberuházások ösztönzését célzó kezdeményezés számos, korábban elhúzódó fejlesztést kívánt összehangolni. Az elnök úgy vélte, az ország tartós felemelkedését a rossz utak, az elégtelen vasúti és kikötői kapacitások, valamint az energiaellátás bizonytalanságai fékezik.

A PAC politikailag is új korszakot jelzett. A Lula-kormány egyre határozottabban kívánta bizonyítani, hogy az államnak aktív szerepe lehet a gazdaság szerkezeti akadályainak lebontásában. A programban a nagyvárosok szennyvíz- és vízellátási beruházásai, közúti és vasúti projektek, lakhatási fejlesztések, illetve energetikai létesítmények egyaránt szerepeltek. A tervek megvalósítását azonban a brazil közigazgatás sok régi gondja nehezítette: az engedélyezések lassúsága, az állami és szövetségi hatáskörök összetettsége, a vállalkozói szerződések ellenőrzésének hiányosságai és az elmaradó helyi előkészítő munkák. A kormányzati bejelentés és a ténylegesen elkészült beruházás között gyakran jelentős távolság maradt.

A program egyik legfontosabb alakja Dilma Rousseff volt, aki korábban energiaügyi miniszterként, majd a kormányzati koordináció vezetőjeként szerzett

tapasztalatot. Munkastílusát a részletek aprólékos ellenőrzése és a miniszterekkel szembeni szigor jellemezte. Lula számára különösen értékesnek bizonyult, hogy a politikai ígéretekből végrehajtható feladatokat, határidőket és költségvetési döntéseket igyekezett formálni. Rousseff országos politikai ismertsége ekkor még elmaradt a kabinet régebbi szereplőiétől, de az elnök egyre gyakrabban emelte ki munkáját. A nagy fejlesztési programok így a későbbi utódlás szempontjából is fontos szerepet kaptak.

A beruházási tervek szükségességét az ország mindennapjai világították meg a legjobban. A brazil gazdaság fontos termelőközpontjai sokszor lassú, túlterhelt úthálózaton kapcsolódtak a kikötőkhöz, az ipar és a mezőgazdaság pedig megbízható energiaellátást igényelt. A nagyvárosi szegénynegyedekben a közlekedés, a vízvezeték és a csatornázás hiánya egyszerre jelentett egészségügyi és gazdasági hátrányt. A fejlesztések a vállalatok költségeinek csökkentése mellett javíthatták a lakhatási körülményeket és a munkahelyek elérhetőségét is. A hatás azonban attól függött, hogy a beruházások valóban elkészülnek-e, és kikhez jutnak el az előnyeik.

A lakhatáspolitika szintén egyre hangsúlyosabb lett. A gazdasági növekedés és a városiasodás nyomán sok család szeretett volna biztosabb otthonhoz jutni, de a hitelhez

HÁTTÉRGYÁR

való hozzáférés, a telekárak és az építési költségek súlyos akadályt jelentettek. A kormány később, 2009-ben indította el a Minha Casa, Minha Vida lakásprogramot, amely állami támogatásokkal és kedvezményes finanszírozással próbálta bővíteni a lakáskínálatot. A kezdeményezés a válság idején gazdaságélénkítő célt is szolgált, hiszen a lakásépítés munkahelyeket és keresletet teremtett. Ugyanakkor már a program tervezésekor világos volt, hogy a megfizethető lakás önmagában keveset ér, ha messze van a munkalehetőségektől és a közszolgáltatásoktól.

A második ciklus első éveiben a nemzetközi kereskedelem kedvező környezete tovább segítette Brazíliát. A kínai gazdaság gyors növekedése miatt nőtt a vasérc, a szója és más nyersanyagok iránti kereslet, az exportbevételek pedig erősítették az ország külső pénzügyi helyzetét. A nagy mezőgazdasági és bányászati vállalatok mellett más ágazatok is részesültek a fellendülésből, bár az ipari verseny helyzete nem volt egyformán kedvező. A világgazdaság átalakulása Lula számára lehetőséget teremtett arra, hogy a stabilizációs eredményekre támaszkodva bővítse a beruházásokat és a társadalmi programokat. A növekedés azonban egyre nagyobb mértékben függött a nemzetközi kereslettől és a nyersanyagárak alakulásától.

HÁTTÉRGYÁR

A gazdasági erősödés látványos szimbólumai közé tartozott a mélytengeri olajkészletek felfedezése. A Petrobras és partnerei a brazil partok előtti, vastag sóréteg alatti geológiai képződményekben jelentős készleteket azonosítottak. A felfedezések egy hosszabb kutatási folyamat eredményei voltak, de a Lula-korszakban különleges politikai jelentőséget kaptak. Az elnök az új olajvagyont a brazil fejlődés jövőbeli erőforrásaként mutatta be, amelyből az oktatás és a szociális kiadások is részesülhetnek. Az ország előtt ugyanakkor rendkívül költséges technológiai, szabályozási és környezeti döntések álltak, amelyeknek eredményei csak évekkel később válhattak láthatóvá.

A Petrobras helyzete jól példázta a Lula-kormány gazdasági gondolkodásának ellentmondásait. Az állami befolyás alatt álló, tőzsdén jegyzett olajvállalat egyszerre képviselte a nemzeti fejlesztési ambíciókat és a nemzetközi üzleti világ követelményeit. A jelentős beruházások tőkét, technológiát és hosszú távú tervezést igényeltek, miközben a politikai vezetők sokszor gyors eredményeket szerettek volna felmutatni. A vállalat körüli későbbi korrupciós ügyek még távolinak tűntek a nagy olajfelfedezések örömében, de az állami tulajdon, a politikai kinevezések és a nagyértékű szerződések kapcsolata már ekkor is komoly felügyeleti feladatot jelentett.

HÁTTÉRGYÁR

2008 őszén a nemzetközi pénzügyi rendszer megrendülése hirtelen megváltoztatta a kilátásokat. A Lehman Brothers amerikai befektetési bank csődje után a bankközi bizalom összeomlott, a hitelezés világszerte szűkült, és a nemzetközi kereskedelem gyorsan visszaesett. A válság Brazíliát is elérte: romlottak a finanszírozási feltételek, csökkent a kereslet egyes exporttermékek iránt, és a vállalatok visszafogták beruházásaikat. A korábbi kedvező adatok után a fordulat különösen élesnek hatott. Lula számára a feladat gyökeresen megváltozott: most nem a növekedés előnyeit kellett elosztani, hanem megakadályozni, hogy a nemzetközi pénzügyi sokk tartós társadalmi visszaeséshez vezessen.

A brazil gazdaság sérülékeny maradt, de néhány fontos vonásában kedvezőbb helyzetben volt, mint a kilencvenes évek nagy pénzügyi válságai idején. A korábbi stabilizáció, a felhalmozott devizatartalékok és a külső adósságkezelésben elért eredmények mozgásteret biztosítottak a kormánynak. A bankrendszer szabályozása is eltért azoktól a modellektől, amelyekben az amerikai jelzálogpiaci kockázatok közvetlenül megrendítették a pénzintézetek mérlegét. Ez nem jelentett teljes védelmet, de csökkentette annak valószínűségét, hogy a külső sokk azonnal általános bankválsággá váljon. A brazil állam így beavatkozásokkal próbálhatta enyhíteni a hitelszűke és a

HÁTTÉRGYÁR

keresletcsökkenés következményeit.

A kormány és a központi bank pénzügyi intézkedései mellett különösen fontossá váltak az állami bankok. A Banco do Brasil, a Caixa Econômica Federal és a fejlesztési bankként működő BNDES a hitelnyújtás fenntartásában és a beruházások finanszírozásában kapott szerepet. A magánbankok óvatosabbá válása idején az állami intézmények fokozhatják a hitelezést, és ezzel mérsékelhetik a gazdasági visszaesés mélységét. Az ilyen beavatkozásoknak azonban ára is van: a rosszul megválasztott kölcsönök, a politikai befolyás vagy a túlzott állami kockázatvállalás később veszteségeket okozhat. Lula kormányának a rövid távú válságkezelést ezért hosszabb távú pénzügyi felelősséggel kellett összeegyeztetnie.

A válságkezelésben a belső fogyasztás fenntartása is fontos cél lett. A korábban bővített családi támogatások, a minimálbér reálértékének növekedése és a szélesebb hitelhez jutás hozzájárulhatott ahhoz, hogy a lakossági kereslet ne zuhanjon ugyanolyan mértékben, mint a külső piacok egy része. Az állam adókedvezményekkel és célzott intézkedésekkel is igyekezett élénkíteni a gazdaságot, többek között a tartós fogyasztási cikkek piacán. A támogatások és a beruházások együtt olyan gazdaságpolitikai megközelítést tükröztek, amelyben az

HÁTTÉRGYÁR

állam aktívabban próbálta ellensúlyozni a magánkereslet visszaesését. Az intézkedések hatása azonban eltért ágazatonként és társadalmi csoportonként.

Lula nyilvános megszólalásaiban igyekezett megőrizni a bizalmat, miközben érzékelte a válság súlyát. A politikai kommunikációban olykor derűlátó hasonlatokkal élt, amelyeket a bírálók a veszélyek alábecsüléseként értékeltek. A gazdaságpolitika tényleges döntései ugyanakkor azt mutatták, hogy a kormány komolyan számolt a pénzügyi sokk következményeivel. A banki likviditás biztosítása, a hitelezés fenntartása és a beruházások ösztönzése olyan válaszok voltak, amelyek túlléptek a puszta nyugalomra intésen. A kormány számára a válság politikai próbát jelentett: be kellett bizonyítania, hogy a korábbi fejlődés során kiépített intézmények nehéz időkben is képesek működni.

2009-ben a brazil gazdaság visszaesést szenvedett el, de a mélyebb nemzetközi megrázkódtatásokhoz képest gyorsan megindult a helyreállás. A fellendülésben a belső kereslet, a közpolitikai beavatkozások és a nemzetközi környezet későbbi javulása egyaránt szerepet játszott. A válság sikeresebb átvészelése erősítette Lula megítélését, bár nem bizonyította, hogy minden alkalmazott intézkedés egyformán eredményes vagy hosszú távon fenntartható lett volna. A gazdasági döntések hatása gyakran több év

elteltével ítélhető meg, amikor már láthatóvá válnak a finanszírozási költségek, a beruházások hozamai és az állami bankok mérlegében felhalmozódó kockázatok.

A válság különleges helyzetbe hozta Lula külpolitikáját is. A fejlődő országok közül Brazília, India, Kína és más feltörekvő gazdaságok egyre nagyobb szerepet követeltek a nemzetközi pénzügyi döntéshozatalban. A G20 állam- és kormányfői találkozóinak felértékelődése olyan fórumot kínált, amelyben Brazília a korábbinál nagyobb befolyáshoz juthatott. Lula a nemzetközi rendszer reformjáról és a fejlődő országok méltányosabb képviseletéről beszélt, miközben a brazil gazdaság mérete, exportkapcsolatai és devizatartalékai erősebb tárgyalási pozíciót biztosítottak. Ez az új diplomáciai önbizalom a belpolitikai népszerűséget is táplálta.

A nemzetközi tekintély és a társadalmi programok eredményei között Lula politikai kommunikációja szoros kapcsolatot teremtett. Azt az üzenetet közvetítette, hogy Brazília a korábbi válságokban gyakran külső segítségre szoruló országból önállóbb, magabiztosabb szereplővé vált, és e változásnak a szegényebb rétegek is részesei lehetnek. Az ország gazdasági szerkezetének régi gyengeségei természetesen tovább éltek: az oktatási és infrastrukturális hiányosságok, az egyenlőtlen regionális fejlődés és a nyersanyagexporttól való függés nem szűnt

meg. Az elnök számára azonban politikai sikert jelentett, hogy a válság után is a felemelkedés és az önállóság történetét tudta megfogalmazni.

A második ciklus során Lula kapcsolata Dilma Rousseff-fel különösen fontossá vált. A fejlesztési programok szervezésében és az államigazgatás irányításában szerzett tapasztalatai révén Rousseff fokozatosan a kormány egyik legfontosabb szereplőjévé lépett elő. Az elnök 2008 körül egyre inkább úgy tekintett rá, mint aki képes lehet folytatni a gazdasági és társadalmi programokat. A választók számára azonban Rousseff még kevéssé ismert politikus volt, és addig nem bizonyította, hogy országos választási küzdelemben önálló támogatást tud szerezni. Lula utódlási terve ezért komoly politikai kockázattal járt, különösen egy olyan pártban, amelynek népszerűsége egyre inkább magához az elnökhöz kötődött.

A 2010-es választások közeledtével Lula személyes népszerűsége magas szintre emelkedett. A gazdaság fellendülése, a válság viszonylag gyors kezelése és a szociális programok fenntartása olyan eredményeket kínált, amelyekre a kormány kampányt építhetett. A mensalão okozta erkölcsi veszteségek azonban nem tűntek el, és az államigazgatás működésének, valamint a nagyberuházások finanszírozásának kérdései továbbra is vitákat váltottak ki. Az elnöknek az alkotmány szerint két

egymást követő ciklus után távoznia kellett hivatalából. Következő nagy döntése ezért már nem saját újraválasztásáról, hanem politikai örökségének sorsáról szólt.

Lula két elnöki ciklusának története ebben a pillanatban még elsősorban sikerként jelent meg a brazil társadalom sok csoportja előtt. A szegénység csökkentését célzó programok, a minimálbér emelése és a bővülő fogyasztás sokak számára kézzelfogható változást hozott. A világpiaci konjunktúra és a korábbi stabilizációból örökölt intézmények azonban szintén hozzájárultak az eredményekhez. A 2008-as válság pedig arra figyelmeztetett, mennyire sérülékeny lehet a gyors növekedésre épülő társadalmi megállapodás. Az elnök második ciklusa végén az ország már egy új kérdéssel szembesült: hogyan tartható fenn ez a fejlődési pálya akkor is, amikor Lula személyesen nem állhat újra a választók elé?

HÁTTÉRGYÁR

11. fejezet – Brazília helyet kér a világban

Lula 2003-ban olyan ország elnökeként lépett a nemzetközi politika színpadára, amely hosszú ideje többre vágyott annál, mint hogy Dél-Amerika legnagyobb államaként tartsák számon. Brazília területe, népessége, gazdasága és természeti erőforrásai alapján jelentős világszereplő volt, a nemzetközi döntéshozatal intézményeiben mégsem rendelkezett e súlyának megfelelő befolyással. Lula számára a külpolitika lehetőséget teremtett arra, hogy a munkások képviselőjéből lett elnök történetét egy tágabb nemzeti felemelkedés részévé tegye. A belpolitikai üzenet egyértelmű volt: ha Brazília képes csökkenteni saját társadalmi egyenlőtlenségeit és gazdasági függőségét, akkor a világban is nagyobb önállósággal szólalhat meg.

A brazil diplomácia törekvéseinek jelentős része régebbi hagyományokra épült. A külügyi szolgálat, az Itamaraty régóta nagy hangsúlyt helyezett az állami szuverenitásra, a békés rendezésre és a nemzetközi jog szerepére. A különböző politikai korszakokban ugyan változott az Egyesült Államokhoz és a regionális szomszédokhoz fűződő viszony, Brazília többnyire igyekezett saját diplomáciai mozgásterét megőrizni. Lula elnökségével az önállósági törekvés új társadalmi és politikai nyelvet kapott. A

HÁTTÉRGYÁR

kormány a fejlődő országok képviseletéről, a világkereskedelem igazságtalan szabályairól és a nemzetközi intézmények reformjáról beszélt, miközben a brazil export és a befektetések lehetőségeit is bővíteni kívánta.

Az új külpolitika meghatározó alakja Celso Amorim lett, aki 2003-ban ismét elfoglalta a külügyminiszteri posztot. Amorim korábban Itamar Franco elnök kormányában is vezette a diplomáciát, és hosszú pályája során az ENSZ, a kereskedelmi tárgyalások és a kétoldalú kapcsolatok világát egyaránt jól megismerte. Lula politikai ösztönei és Amorim szakmai tapasztalata sajátos párost alkottak. Az elnök közvetlen fellépéssel, személyes találkozókkal és látványos gesztusokkal építette Brazília tekintélyét, a miniszter pedig intézményi és tárgyalási keretet adott a törekvéseknek. A diplomácia új irányát e kétféle képesség együtt formálta.

A kormány egyik legfontosabb célja az volt, hogy a fejlődő országok a nemzetközi kereskedelemben nagyobb alkupozíciót szerezzenek. A Kereskedelmi Világszervezet dohai tárgyalási fordulójában a mezőgazdasági támogatások, a piacra jutás és a vámok kérdései különösen érzékenyek voltak. Az Egyesült Államok és az Európai Unió belső termelőinek támogatása sok fejlődő országból származó mezőgazdasági áru versenyhelyzetét nehezítette.

Brazília, amely maga is jelentős agrárexportőr volt, közvetlen gazdasági érdeket látott e rendszer módosításában. A kormány ezért szélesebb diplomáciai szövetséget keresett, és a kereskedelempolitikát a globális egyenlőtlenségekről folyó vita központi részévé emelte.

A 2003-as cancúni WTO-konferencián Brazília fontos szerepet játszott a fejlődő országok új tárgyalási együttműködésének kialakításában. A mezőgazdasági kérdésekben fellépő, G20 néven ismert csoport közös álláspontja megnehezítette, hogy a gazdagabb országok a korábbi gyakorlat szerint határozzák meg a kompromisszumok kereteit. Ezt a WTO-n belüli G20-at el kell különíteni a világ vezető gazdaságait tömörítő, később állam- és kormányfői találkozóiról ismert G20-tól. A cancúni tárgyalások nem hoztak átfogó megállapodást, de Brazília bizonyította, hogy képes különböző földrészek országait közös követelések köré szervezni. Az eredmény diplomáciai befolyást jelentett még akkor is, ha a kereskedelmi viták végleges rendezése elmaradt.

Lula és Amorim külpolitikájának másik fontos terepe Dél-Amerika volt. Brazília a térség legnagyobb gazdaságaként régóta meghatározó szereplőnek számított, ám szomszédai sokszor tartottak a brazil túlsúlytól. A Mercosur, a déli közös piac eredetileg Brazília, Argentína, Uruguay és Paraguay együttműködésére épült. Lula

kormánya a gazdasági kapcsolatokon túl szélesebb politikai és infrastrukturális együttműködést is keresett. A határokon átnyúló utak, energetikai rendszerek és kereskedelmi hálózatok fejlesztésével Brazília saját vállalatai számára is nagyobb piacot teremthetett. A régiós integráció ezért egyszerre volt politikai cél, gazdasági érdek és a kontinens nemzetközi súlyának növelésére irányuló vállalkozás.

A dél-amerikai kapcsolatokban azonban Lula gyakran nehéz partnerekkel találkozott. Argentína gazdasági válság utáni újjáépítése, a kisebb Mercosur-tagok kereskedelmi sérelmei és a határ menti beruházások érdekkonfliktusai folyamatos tárgyalást igényeltek. A brazil vállalatok terjeszkedését egyes szomszédos országokban a helyi gazdasági szuverenitás veszélyeztetéseként értelmezték. Lula számára így a regionális vezető szerep egyszerre jelentett lehetőséget és terhet. Az együttműködésnek akkor is működnie kellett, amikor a brazil állam gazdasági ereje jóval nagyobb volt a legtöbb partnerénél, és a felek eltérően ítélték meg a közös beruházások előnyeit.

A kontinens politikai légköre a kétezres években gyorsan változott. Venezuelában Hugo Chávez, Bolíviában Evo Morales, Ecuadorban Rafael Correa és más országokban különböző baloldali vezetők kerültek

hatalomra. A nemzetközi sajtó gyakran egyetlen latin-amerikai baloldali hullámként írta le a jelenséget, holott a kormányok gazdaságpolitikája, intézményi gyakorlata és demokratikus normákhoz való viszonya lényegesen különbözött. Lula jó kapcsolatot keresett a baloldali szomszédokkal, de Brazíliában a pénzügyi stabilitás és a koalíciós politizálás keretei között kormányzott. Ez a különbség időnként megkönnyítette, máskor megnehezítette a régiós közvetítő szerepét.

Hugo Chávezhez fűződő viszonya különösen sok vitát váltott ki. A venezuelai elnök az Egyesült Államokkal szembeni éles retorikát, a bolivári forradalom gondolatát és az állam gazdasági szerepének kiterjesztését állította politikája középpontjába. Lula több kérdésben osztotta a nemzetközi egyenlőtlenségekre vonatkozó bírálatát, de saját gazdaságpolitikája óvatosabb maradt. A két vezető együttműködése a regionális egység szempontjából fontosnak számított, ugyanakkor a brazíliai ellenzék rendszeresen bírálta Lulát, amiért túlzottan megértőnek látta az egyre autoriterebb venezuelai politikával szemben. A különbségek kezelésére sokszor a személyes diplomáciát választotta a nyílt szakítás helyett.

Bolívia 2006-os földgázállamosítási döntése még közvetlenebb próba elé állította a brazil kapcsolatokat. Evo Morales kormánya nagyobb állami ellenőrzést és bevételt

kívánt szerezni az energetikai ágazatban, miközben a brazil Petrobras jelentős érdekeltségekkel rendelkezett az országban. A brazil üzleti körök egy része határozott fellépést követelt, Lula azonban tárgyalásos rendezésre törekedett. Kormányának mérlegelnie kellett a brazil vállalatok befektetéseinek védelmét, Bolívia szuverenitását és a hosszú távú regionális energiaellátás érdekeit. Az ügy megmutatta, milyen nehéz feladat a kontinens vezetőjének szerepét úgy betölteni, hogy a szomszédos országok ne érezzék puszta gazdasági függőségnek az együttműködést.

A regionális intézményépítés újabb állomása a Dél-amerikai Nemzetek Uniója, az UNASUR 2008-as megalakulása volt. A szervezet célja szélesebb politikai egyeztetés és együttműködés kialakítása volt, amely túllépett a már létező kereskedelmi tömörüléseken. A részt vevő országok külpolitikai érdekei és belpolitikai rendszerei azonban erősen eltértek egymástól, így az új intézmény tartóssága kezdettől kérdéses maradt. Lula számára az UNASUR azt a lehetőséget kínálta, hogy a térség saját konfliktusait nagyobb önállósággal kezelje, és ne mindig külső hatalmak közvetítésére várjon. A kezdeményezés későbbi meggyengülése azt is megmutatta, mennyire függtek a regionális intézmények az egyes kormányok politikai akaratától.

HÁTTÉRGYÁR

A 2009-es hondurasi államcsíny során Brazília a demokratikus legitimáció kérdésében is fontos szerepet vállalt. Miután Manuel Zelaya elnököt eltávolították a hatalomból, a térségben éles vita bontakozott ki a hatalomváltás jogszerűségéről és a nemzetközi közvetítés lehetőségeiről. Zelaya egy időre Brazília tegucigalpai nagykövetségén talált menedéket, ami rendkívül kényes diplomáciai helyzetet teremtett. Lula kormánya a politikai rendezést és az alkotmányos rend tiszteletben tartását hangsúlyozta. A válság jól mutatta a brazil diplomácia növekvő ambícióját, de azt is, milyen korlátozott eszközök állnak rendelkezésére, ha a térség szereplői nem tudnak megállapodásra jutni.

A brazil külpolitikai aktivitás Dél-Amerikán túl Afrikában is új lendületet kapott. Lula több afrikai országba látogatott, és a diplomáciai képviseletek hálózata is bővült. Az együttműködés egyik hagyományos kiindulópontja a portugál nyelvű országokhoz fűződő kapcsolat volt, de a kormány ennél szélesebb gazdasági és politikai jelenlétet keresett. A kereskedelem, a mezőgazdasági technológiák, az egészségügy, az oktatás és a fejlesztési együttműködés egyaránt napirendre került. Lula beszédeiben gyakran emlékeztetett arra, hogy a brazil társadalom és kultúra mély történelmi szálakkal kapcsolódik Afrikához, miközben a rabszolgaság örökségével való szembenézés erkölcsi kötelezettséget is

HÁTTÉRGYÁR

jelent.

Az afrikai nyitás mögött gazdasági számítások is álltak. A brazil vállalatok új piacokat kerestek, a mezőgazdasági termelésben és az építőiparban szerzett tapasztalat pedig vonzó lehetett egyes afrikai partnerek számára. A fejlődő országok közötti együttműködés gyakran egyenrangúságot ígérő politikai nyelvezetet használt, de a különböző felek gazdasági ereje itt sem volt azonos. Az infrastruktúra-beruházásokkal, hitelekkel és nagyvállalati szerződésekkel kapcsolatban később felmerültek az átláthatóság és a helyi gazdasági előnyök kérdései is. Lula Afrika-politikája ezért egyszerre jelentett valódi diplomáciai nyitást és olyan gazdasági terjeszkedést, amelynek következményeit külön kellett értékelni.

A nemzetközi felelősségvállalás egyik legvitatottabb területe Haiti lett. Brazília 2004-től vezető szerepet vállalt az ENSZ stabilizációs missziójának katonai irányításában, miközben a karibi ország súlyos politikai és biztonsági válsággal küzdött. A részvétel a brazil hadsereg és diplomácia számára nemzetközi tapasztalatot, az ország számára pedig nagyobb ENSZ-beli láthatóságot jelentett. A misszió tevékenységét azonban emberi jogi, politikai és eredményességi szempontból is bírálták. A fegyveres stabilizáció és a tartós társadalmi fejlődés közötti különbség itt különösen élesen jelentkezett: a rendteremtő

HÁTTÉRGYÁR

katonai jelenlét önmagában nem pótolhatta az erős intézményeket és a működő közszolgáltatásokat.

Brazília régóta törekedett arra is, hogy állandó tagságot szerezzen az ENSZ Biztonsági Tanácsában. Lula ezt az igényt a nemzetközi rend demokratikusabbá tételének követelésével kapcsolta össze. Az érvelés szerint a világháború után kialakult intézményrendszer nem tükrözte megfelelően a népesség és a gazdasági teljesítmény későbbi átrendeződését. Brazília Németországgal, Indiával és Japánnal együtt a G4-csoportban is támogatta a reformot. A célhoz azonban rendkívül széles nemzetközi egyetértésre lett volna szükség, amelyet a különböző regionális versengések, az állandó tagok érdekei és az intézményi változásokkal szembeni ellenállás megnehezítettek. A diplomáciai ambíció látványos volt, a tényleges áttörés elmaradt.

Lula viszonya az Egyesült Államokhoz összetettebb volt annál, mint amit az ideológiai címkék sejtettek. George W. Bush elnöksége idején Brazília több kérdésben bírálta Washington politikáját, különösen az iraki háborút és a nemzetközi kereskedelmi szabályok egyes vonásait. Ugyanakkor a két ország között fontos gazdasági és diplomáciai kapcsolatok maradtak fenn. Lula személyes tárgyalásokkal igyekezett a vitás ügyeket kezelni, és az egyet nem értést nem tekintette minden együttműködés

HÁTTÉRGYÁR

akadályának. Az etanol és a bioüzemanyagok kérdésében például közös érdekeket kerestek. A kapcsolatok ilyen pragmatikus alakítása jól illett ahhoz a külpolitikai elvhez, hogy Brazília a különböző nagyhatalmakkal lehetőség szerint önállóan tárgyaljon.

Barack Obama 2009-es hivatalba lépése új személyes és politikai lehetőségeket teremtett a két elnök kapcsolatában. A demokrata amerikai vezető és Lula eltérő társadalmi háttérből érkezett, de mindketten a politikai változás ígéretével jutottak hatalomra. A világgazdasági válság idején a G20 felértékelődése különösen fontos fórumot biztosított az együttműködéshez. A pénzügyi intézmények reformjáról, a bankrendszer stabilizálásáról és a világkereskedelem újraindításáról szóló vitákban Brazília a korábbinál nagyobb szerepet kapott. A személyes rokonszenv azonban nem tüntette el az érdemi nézetkülönbségeket: a kereskedelmi tárgyalások és egyes közel-keleti kérdések továbbra is eltérő álláspontokat eredményeztek.

Kína szerepe Lula külpolitikájában különös súlyt szerzett. Az ázsiai nagyhatalom gazdasági növekedése óriási keresletet teremtett a brazil vasérc és mezőgazdasági termékek iránt, és a két ország kereskedelme gyors ütemben bővült. A kapcsolat új exportbevételeket és nagyobb külső pénzügyi biztonságot

kínált Brazíliának, de a kínai iparcikkek versenye a brazil feldolgozóipar egyes ágazatait nehéz helyzetbe hozta. A gazdasági együttműködés tehát egyszerre jelentett lehetőséget és szerkezeti kockázatot. Lula a kínai kapcsolatok bővítésében a többpólusú világrend kialakulásának jelét látta, miközben a brazil vállalatok különböző érdekeit is figyelembe kellett vennie.

Az Oroszországgal fenntartott viszony ugyancsak a nagyhatalmi diplomácia bővítésének része lett. A két ország között a kereskedelem, a mezőgazdasági export, az energetika és a nemzetközi intézmények reformja kínált együttműködési területeket. Vlagyimir Putyin Oroszországa azonban politikai rendszerében és külpolitikai eszközeiben lényegesen különbözött a demokratikus Brazíliától. Lula a kétoldalú kapcsolatokban elsősorban a tárgyalást és a kölcsönös gazdasági érdekeket hangsúlyozta. Bírálói szerint ez a megközelítés nem mindig fordított kellő figyelmet a partnerek belpolitikai gyakorlatára és a nagyhatalmi befolyás eszközeire. A vita később a brazil külpolitika egyik állandó kérdésévé vált: hogyan őrizhető meg a stratégiai önállóság anélkül, hogy a partnerállamok politikai döntései megkérdőjelezhetetlenné válnának?

A Brazília, Oroszország, India és Kína nevéből képzett BRIC rövidítés eredetileg a gyorsan növekvő nagy

gazdaságok leírására született pénzügyi elemzői fogalom volt. A kétezres évek során azonban fokozatosan politikai tartalmat kapott. A négy ország vezetői 2009-ben Jekatyerinburgban tartották első önálló csúcstalálkozójukat. A világgazdasági válság miatt különösen időszerűnek tűnt az a követelés, hogy a nemzetközi pénzügyi intézmények döntéshozatalában a feltörekvő országok nagyobb befolyáshoz jussanak. A BRIC ekkor még laza együttműködés volt, tagjai eltérő politikai rendszerekkel és sokszor egymással is versengő gazdasági érdekekkel rendelkeztek. Lula számára mégis azt jelképezte, hogy Brazília már nem kizárólag a nyugati hatalmak közvetítésével juthat el a világpolitika legfontosabb fórumaira.

Dél-Afrika később csatlakozott a csoporthoz, és ezzel alakult ki a BRICS elnevezés. Lula első két elnöki ciklusának értékelésekor ezért fontos megkülönböztetni a BRIC kezdeti politikai találkozóit a később kibővült intézményi együttműködéstől. A csoportban nem létezett egységes ideológia vagy közös külpolitikai álláspont minden nemzetközi kérdésben. A résztvevő országok inkább azt a közös érdeket ismerték fel, hogy a világgazdaság súlypontjának átrendeződését a globális intézményekben is nagyobb beleszólás kövesse. Ez a korlátozott, de jelentős összetartó erő hosszabb távon is meghatározta az együttműködés működését.

HÁTTÉRGYÁR

A brazil külpolitika egyik legnagyobb vitát kiváltó vállalkozása az iráni nukleáris program körüli közvetítés volt. 2010-ben Brazília Törökországgal együtt megpróbált diplomáciai megállapodást elérni Teheránnal az alacsony dúsítású urán külföldi cseréjéről. A májusi teheráni nyilatkozatot Lula és Recep Tayyip Erdoğan jelentős diplomáciai eredményként mutatta be. A kezdeményezés célja az volt, hogy tárgyalásos úton enyhítse a nukleáris programmal kapcsolatos bizalmatlanságot. A nyugati hatalmak egy része azonban úgy ítélte meg, hogy a javaslat nem kezeli megfelelően az időközben megváltozott technikai és politikai helyzetet, ezért a Biztonsági Tanácsban újabb szankciók támogatása mellett döntött.

Brazília és Törökország a 2010 júniusában elfogadott újabb ENSZ-szankciók ellen szavazott. Lula kormánya azzal érvelt, hogy a diplomáciai lehetőségeket még nem merítették ki, és a nyomásgyakorlás nehezítheti a további egyeztetést. Bírálói viszont úgy látták, hogy Brazília túlértékelte saját közvetítő szerepét, és nem kezelte kellő súllyal a nukleáris programmal kapcsolatos nemzetközi aggodalmakat. A vita túlmutatott Iránon: megmutatta, hogy a nagyobb globális befolyásra törekvő Brazíliának olyan kérdésekben is állást kell foglalnia, amelyekben a kereskedelmi vagy regionális érdekek már nem nyújtanak egyszerű támpontot.

HÁTTÉRGYÁR

A brazil külpolitika önállósági törekvéseinek határait a Közel-Kelet más konfliktusai is érzékeltették. Lula jó kapcsolatokat kívánt fenntartani arab országokkal és Izraellel is, a palesztin államiság kérdésében pedig a nemzetközi jog és a tárgyalásos rendezés támogatását hangsúlyozta. Az egymással szemben álló felek közötti párbeszédre törekvő politika széles diplomáciai mozgásteret kínált, de nem jelentette azt, hogy Brazília képes lenne döntő módon befolyásolni a térség erőviszonyait. A nagyhatalmi ambíció és a valós beavatkozási képesség közötti különbség itt is láthatóvá vált. Lula nemzetközi személyes tekintélye jelentős volt, de a konfliktusok alakulását sokszor olyan katonai és biztonságpolitikai tényezők formálták, amelyek fölött Brazíliának nem volt ellenőrzése.

A külpolitikai aktivitás értékelésében külön kell választani a diplomáciai láthatóságot a tartós intézményi eredményektől. Brazília több tárgyaláson nagyobb szerepet kapott, a fejlődő országok közötti együttműködésben fontos kezdeményezéseket indított, és a nagyhatalmak egyre gyakrabban tekintettek rá önálló partnerként. Ugyanakkor a Biztonsági Tanács reformja elmaradt, a dohai kereskedelmi forduló nem hozta meg a remélt átfogó áttörést, és a dél-amerikai integráció szervezetei is sérülékenynek bizonyultak. Lula diplomáciájának története ezért a tartós sikerek mellett

olyan ambíciókról is szól, amelyek megvalósításához Brazília befolyása önmagában kevés volt.

A nemzetközi tekintély növekedése Lula belpolitikai szerepét is megerősítette. A világszerte ismert vezető képe összekapcsolódott a brazil gazdaság fellendülésével, a szociális programokkal és a világgazdasági válság viszonylag gyors átvészelésével. Az elnök számára személyes elégtételt jelenthetett, hogy egykor szegény, iskoláit korán elhagyó munkásként immár a legfontosabb nemzetközi csúcstalálkozókon tárgyalt állam- és kormányfőkkel. Ez az élettörténet sok brazil szemében az ország saját felemelkedését jelképezte. A külpolitika politikai vonzereje így a nemzeti önbecsülés kérdéséhez is kapcsolódott, még akkor is, ha a diplomáciai sikerek mindennapi hatása közvetlenül nem volt mindig mérhető.

Lula két első elnöki ciklusának végére Brazília nemzetközi helyzete érzékelhetően megváltozott. Gazdasági súlya, exportkapcsolatai és diplomáciai aktivitása erősebb tárgyalási pozíciót biztosított, a fejlődő országokkal kiépített kapcsolatok pedig új külpolitikai mozgásteret teremtettek. A teljesítmény azonban egy személyes diplomáciára és kedvező világgazdasági időszakra épülő modell kockázatait is hordozta. A következő kormányoknak kellett megmutatniuk, hogy a kapcsolatok intézményesülnek-e, és megőrizhető-e az

HÁTTÉRGYÁR

önállóság akkor is, amikor a nemzetközi környezet kedvezőtlenebbé válik. Lula 2010 végén népszerű elnökként készülhetett távozásra, de a brazil nagyhatalmi szerepről szőtt elképzelések tartóssága még nyitott kérdés maradt.

HÁTTÉRGYÁR

12. fejezet – Az utód és a búcsú

A 2010-es esztendő elején Luiz Inácio Lula da Silva politikai pályájának különös fordulópontjához érkezett. Brazília elnöke az ország egyik legnépszerűbb közéleti szereplője volt, mégis biztosan tudta, hogy az év végén el kell hagynia a Planalto-palotát. Az alkotmány két egymást követő elnöki ciklust engedett meg, Lula pedig 2002-ben és 2006-ban már győzött. A politikai közbeszédben időről időre felmerült, hogy rendkívüli népszerűségére támaszkodva megpróbálhatná meghosszabbítani hatalmát, ő azonban nyilvánosan elutasította az alkotmány módosításának gondolatát. Döntésének intézményi súlya volt egy olyan földrészen, ahol a vezetők személyes tekintélye gyakran ütközött a hatalom időbeli korlátaiba. Ugyanakkor a távozás nem jelentette azt, hogy lemondott volna saját politikai örökségének alakításáról.

Lula számára az utódlás két kérdést sűrített egyetlen választásba. Egyrészt meg kellett őrizni azt a széles társadalmi koalíciót, amely a munkásság, a szegényebb rétegek, az újonnan megerősödő fogyasztók és a politikai közép egy részének támogatásából állt össze. Másrészt olyan személyt kellett találni, aki a Munkáspárt belső törésvonalait is kezelni tudja, és a kormányzás folyamatosságát ígéri a befektetőknek, a közigazgatásnak és a nemzetközi partnereknek. Ez korántsem volt magától

értetődő. A párt korábbi nagyágyúi közül többen a mensalão-botrány következtében elveszítették politikai tekintélyüket; mások helyi vagy szervezeti beágyazottságuk ellenére országos választáson kevésbé tűntek versenyképesnek. Lula egy olyan politikus mellett döntött, akinek saját története, munkamódszere és nyilvános szereplése feltűnően különbözött az övétől.

Dilma Rousseff személyében Brazília hamarosan az első női elnökét választotta meg. A későbbi győzelem azonban 2010 elején még távolról sem látszott biztosnak. Rousseff sohasem nyert korábban választott tisztséget, és országos ismertségét elsősorban annak köszönhette, hogy Lula kormányában előbb energiaügyi miniszterként, majd a kabinet munkáját összehangoló elnöki hivatal vezetőjeként dolgozott. Az elnöki kabinetfőnöki szerep technikai neve, a Casa Civil, kevés választónak mondott bármit is, a tisztség viselője viszont kulcsfontosságú döntések előkészítését felügyelte. Rousseff ebben a munkában vált Lula egyik legfontosabb bizalmasává. Az elnök a nagy politikai ívű beszédek és a személyes kapcsolatteremtés embere volt; kiszemelt utódjában a részletekre figyelő, fegyelmezett és kemény tárgyalópartnert értékelte.

Rousseff 1947-ben Belo Horizontéban született, bolgár származású apa és brazil anya gyermekeként. Fiatalon csatlakozott a katonai diktatúra ellen szervezkedő baloldali

ellenálláshoz, amelynek egyes csoportjai a fegyveres küzdelem lehetőségét is vállalták. A hatóságok 1970-ben letartóztatták, bebörtönözték és megkínozták. Az évek múltával ez a tapasztalat politikai életrajzának egyik meghatározó eleme lett, ám a kampányban kényes viták övezték. Hívei bátorságát és a diktatúrával szembeni ellenállást hangsúlyozták, ellenfelei pedig a radikális múltjából próbáltak aggodalmat kelteni. A demokratikus átmenet után Rousseff a szakpolitikai és igazgatási munkában talált új pályát. Rio Grande do Sul állam kormányzataiban az energiaügyekkel foglalkozott, majd 2001-ben belépett a Munkáspártba. Lula így olyan szövetségest emelt maga mellé, akinek szocializációja több korszak politikai tapasztalatát kapcsolta össze.

A választás tétje az elnök személyén túl a brazil kormányzás irányáról szólt. A nyolc Lula-év gazdasági bővülést, a minimálbér érdemi emelését, a Bolsa Família támogatási rendszerének kiterjesztését és a társadalmi mobilitás új lehetőségeit hozta. Milliók számára vált elérhetővé olyan fogyasztás, amelyet korábban a középosztály kiváltságának tekintettek. A háztartási gépek vásárlása, a banki szolgáltatások használata, a formális munkaviszony és az egyetemi továbbtanulás esélye sok családban kézzelfogható változást jelentett. Ezeket a folyamatokat a kedvező nyersanyagpiaci környezet, a hitel bővülése és az előző évtized stabilizációs politikájának

HÁTTÉRGYÁR

hatásai is segítették. A választó számára azonban az életszínvonal javulásának politikai arca elsősorban Lula volt. Az utódjelöltnek ebből az elnöki tekintélyből kellett saját támogatottságot építenie.

Lula támogatása egyszerre jelentett hatalmas előnyt és sajátos kötöttséget. Rousseff kampányának egyik alapüzenete az volt, hogy folytatni fogja a működő szociális programokat, az infrastruktúra fejlesztését és az állam aktív gazdasági szerepvállalását. Az elnök országjárása, közös rendezvényeik és a televíziós kampány képei az átadás gondolatát erősítették. Az üzenet mögött ugyanakkor ott húzódott egy kockázat: a közvélemény Rousseffet sokáig Lula választásaként, és kevésbé önálló politikai személyiségként látta. Ez a viszony eleinte segíthette győzelmét, később viszont megnehezíthette saját elnöki tekintélyének felépítését. A politikai örökség átvétele ugyanis minden kormányváltáskor alkut kíván a folyamatosság és a döntési szabadság között.

Az ellenzék legfontosabb jelöltje José Serra lett, São Paulo állam korábbi kormányzója, egykori egészségügyi miniszter és tapasztalt közgazdász-politikus. A Brazil Szociáldemokrata Párt, a PSDB színeiben indult, amely a Fernando Henrique Cardoso nevéhez kötődő stabilizációs időszak egyik fő politikai örököse volt. Serra egészségügyi miniszterként országosan ismertté vált, többek között a

generikus gyógyszerek és a közegészségügyi programok ügyében. Kampánya a kormányzás szakmai minőségét, a közszolgáltatások hiányosságait és a Munkáspárt körüli korrupciós botrányokat hangsúlyozta. Ugyanakkor nehéz volt éles szakítást ígérnie egy olyan kormánnyal, amelyet a választók túlnyomó többsége kedvezően ítélt meg. A két nagy párt gazdaságpolitikája számos alapvető intézmény kérdésében közelebb állt egymáshoz, mint a választási szónoklatok sugallták.

A brazil politikai rendszer sajátosságai még bonyolultabbá tették a versenyt. Az elnökválasztás kétfordulós volt, a Kongresszusban pedig sok párt osztozott a mandátumokon. A kormányzó elnöknek saját pártja támogatása rendszerint nem biztosított törvényhozási többséget, ezért széles, gyakran ideológiailag eltérő koalíciókat kellett fenntartania. Lula a kezdetektől a pragmatikus szövetségépítést választotta. Ennek egyik kulcspartnere a Brazil Demokratikus Mozgalom Pártja, a PMDB lett, amely erős helyi szervezeteire és kongresszusi jelenlétére támaszkodott. Rousseff alelnökjelöltje, Michel Temer éppen ebből a pártból érkezett. A megállapodás választási szempontból racionális volt, de magában hordozta a későbbi kormányzás egyik legsúlyosabb ellentmondását: az elnöki program megvalósításához olyan partnerek támogatására volt szükség, akik saját politikai és szervezeti érdekeiket is

HÁTTÉRGYÁR

érvényesíteni akarták.

A kampányt 2010 tavaszán egy másik ügy is befolyásolta. Rousseffnél az előző évben nyirokrendszeri daganatot diagnosztizáltak, amelyet kezeltek; orvosai később jó kilátásokról számoltak be. A betegséget követő felépülés személyes ellenálló képességét is megmutatta, ugyanakkor a közvéleményben kérdések merültek fel arról, milyen erőnléttel vállalhatja a legmagasabb állami tisztséget. A kampány idején ezek a találgatások fokozatosan háttérbe szorultak. A jelölt egyre határozottabban jelent meg a nyilvános vitákban és a választási rendezvényeken. Mindez nem törölte el a különbséget Lula ösztönös, közvetlen politikai nyelve és Rousseff szigorúbb, technokrata stílusa között, de hozzájárult ahhoz, hogy az utóbbit egyre többen saját jogán is elnökjelöltnek tekintsék.

A nyári és őszi hónapokban a szociális programok és a gazdaság teljesítménye mellett az erkölcsi és vallási kérdések is előtérbe kerültek. Brazília társadalma vallási szempontból sokszínűvé vált; a katolikus egyház megmaradó ereje mellett az evangéliumi keresztény felekezetek politikai befolyása gyorsan növekedett. A terhességmegszakításról folytatott vita különösen érzékenyen érintette Rousseff kampányát. Nyilatkozatai és korábbi álláspontjai körül heves politikai támadások

bontakoztak ki, ezért a jelöltnek ismételten tisztáznia kellett, hogyan viszonyul a fennálló jogi szabályokhoz és a vallási közösségek aggodalmaihoz. A kampány megmutatta, hogy az osztályhelyzet, a szociális biztonság és a gazdasági növekedés mellett a kulturális és erkölcsi identitás is meghatározó erővé vált a választói döntésekben.

A harmadik fontos jelölt Marina Silva volt, aki korábban Lula környezetvédelmi miniszteréként dolgozott, majd nézeteltérései miatt távozott a kormányból és a Munkáspártból. A Zöld Párt színeiben indult, és az Amazonas védelmét, a fenntartható fejlődést, valamint a politikai élet megújítását helyezte előtérbe. Története önmagában is rendkívüli volt: Acre állam szegény gumicsapoló közösségéből jutott a szenátusba és a szövetségi kormányba. Kampánya a hagyományos kétpólusú versenyből kiábrándult választókat is megszólította. Szavazatai végül érdemben hozzájárultak ahhoz, hogy az elnökválasztás az első fordulóban ne dőljön el. A jelenség azt jelezte, hogy Lula személyes népszerűsége mögött nem alakult ki minden kérdésben egységes politikai tábor.

Az október 3-i első forduló eredménye Rousseff számára egyszerre volt siker és figyelmeztetés. A szavazatok mintegy 46,9 százalékát szerezte meg, Serra körülbelül

32,6 százalékot, Marina Silva pedig csaknem 19,3 százalékot kapott. Rousseff világosan vezetett, ám az abszolút többség hiányában második fordulóra kényszerült. A következő hetekben minden korábbinál fontosabbá vált, ki tudja megszólítani a Zöld Párt jelöltjére szavazó, vegyes összetételű választói csoportot. A programok és a gazdasági adatok mellett a személyes hitelesség, az elnöki alkalmasság és a vallási témák váltak a vita központi elemeivé. Lula továbbra is aktívan kampányolt utódja mellett, de az eredmény már világosan jelezte, hogy az ő népszerűsége nem fordítható át automatikusan teljes egészében egy másik politikus támogatásává.

Október 31-én Rousseff a második fordulóban a voksok mintegy 56 százalékával győzött; Serra körülbelül 44 százalékot ért el. A választás történelmi jelentőségét a következő napokban a brazil és a nemzetközi sajtó egyaránt hangsúlyozta. Az egykori diktatúra foglya, a gazdasági és igazgatási munkából érkező politikus lett az ország első női államfője. A győzelem Lula számára személyes diadal is volt: olyan utódot segített hivatalba, aki a kampány alatt a kormányzás folyamatosságát ígérte. A választási eredmény ugyanakkor nem igazolta a Munkáspárt korlátlan fölényét. A PSDB erős ellenzéki táborral rendelkezett, a kisebb pártok pedig jelentős súlyt őriztek a Kongresszusban és az államok politikájában. A

HÁTTÉRGYÁR

győzelem után azonnal kezdetét vette a következő koalíció megszervezésének nehéz munkája.

A hatalom átadásának hónapjaiban Lula rendkívül kedvező gazdasági számokkal búcsúzhatott. A 2009-es visszaesést követően Brazília bruttó hazai terméke 2010-ben mintegy 7,5 százalékkal nőtt, ami kiemelkedő teljesítménynek számított. Az ország nemzetközi tartalékai jelentősen emelkedtek, a korábbi adósságválságok emléke pedig a megerősödött pénzügyi pozíció mellett távolibbnak tűnt. A beruházások, a fogyasztás és a hitelpiac bővülése olyan jövő képét rajzolta fel, amelyben Brazília tartósan a világgazdaság meghatározó feltörekvő országai között maradhat. A 2014-es labdarúgó-világbajnokság és a 2016-os riói olimpia rendezési joga tovább növelte az ország önbizalmát. Az ünnepi hangulatban azonban könnyű volt háttérbe szorítani a növekedési modell korlátait.

A fellendülés egy része a belső kereslet gyors bővüléséhez és az állami bankok hitelezéséhez kapcsolódott. A gazdaság szereplői egyre gyakrabban vetették fel, hogy az infrastruktúra, az adórendszer, a szakemberképzés és az ipar versenyképességének hiányosságai fékezhetik a hosszabb távú fejlődést. A magas kamatok, az erősödő valuta és a termelési költségek emelkedése különösen az ipari exportőrök számára

jelentettek gondot. A nyersanyagok, köztük a vasérc és a mezőgazdasági termékek iránti kínai kereslet jelentős bevételt biztosított, de fokozta a világgazdasági ciklusoktól való függést. Lula kormányának utolsó évében ezek a kockázatok még kevésbé voltak látványosak, mert a gyors növekedés elfedte őket. Rousseffre viszont olyan gazdaság irányítása várt, amelyben a szociális ígéretek fenntartása egyre összetettebb költségvetési döntéseket követelt.

A társadalmi mérleg sem volt egyértelműen derűlátó. A szegénység és az egyenlőtlenség csökkenését számos mutató jelezte, de a közoktatás minősége, az egészségügyi ellátás területi különbségei és a nagyvárosi közlekedés gondjai továbbra is súlyosak maradtak. A formális munkahelyek bővülése sokak életét javította, mégis nagy létszámú népesség dolgozott bizonytalan körülmények között. A középosztály megerősödő csoportjai a növekvő fogyasztás után mind határozottabban követeltek megfelelő közszolgáltatásokat is. A társadalmi felemelkedés új elvárásokat teremtett: aki először jutott rendszeres jövedelemhez vagy egyetemi képzéshez, hamarosan jobb iskolát, biztonságosabb várost és működő államot akart. Az első Lula-korszak sikerének egyik következménye éppen az volt, hogy a korábban háttérbe szorított igények politikailag láthatóbbá váltak.

HÁTTÉRGYÁR

Az elnök és a Munkáspárt viszonya szintén változásokon ment át. Lula egykor a fémmunkások szakszervezeti mozgalmából és a diktatúra elleni demokratikus összefogásból nőtt ki. Pártja a társadalmi részvétel, a munkavállalói jogok és a közéleti tisztesség ígéretével alapozta meg népszerűségét. A kormányzati évek azonban kompromisszumok hosszú sorára kényszerítették. A kongresszusi többséghez patronázshálózatokkal és helyi politikai gépezetekkel kellett együttműködnie; a mensalão-botrány megmutatta, milyen súlyos árat fizethet ezért a párt. Lula személyes hitelessége részben megvédte az elnökséget a botrányok közvetlen következményeitől, de a politikai rendszer működésének alapvető problémáit nem oldotta meg. A párt szervezeti identitása és a kormányzati pragmatizmus közötti feszültséget az utód is örökölte.

A politika személyessége Lula utolsó hivatali hónapjaiban különösen érzékelhetővé vált. A választók számára az elnök élettörténete a szegénységből való felemelkedés egyik legerősebb nemzeti szimbóluma volt. A pernambucói gyerekkor, a São Pauló-i iparvidék, az elveszített ujj, a sztrájkok és az elnöki palota történetei újra és újra felidéződtek. Lula kivételes érzékkel alakította politikai nyelvvé saját múltját, és közvetlenül tudott beszélni olyan emberekhez, akik a hagyományos állami intézményektől távol érezték magukat. Ez az erősség azonban a következő korszak problémáját is előrevetítette.

Egy politikai mozgalom, amely hosszú időn át egyetlen vezető személyes tekintélyére támaszkodik, nehezen teremti meg az utódlás és a belső megújulás tartós mechanizmusait.

Lula hivatalos búcsúja ezért kettős érzést keltett. A kormány hívei történelmi jelentőségű nyolc évet ünnepeltek, az ellenzék pedig arra figyelmeztetett, hogy a kedvező gazdasági környezet nem jogosít fel minden döntés felmentésére. A szociális eredmények mérlegelésekor számításba kellett venni a Fernando Henrique Cardoso alatt kialakított inflációellenes és pénzügyi intézményrendszert, amelyet Lula nem számolt fel. Ugyanígy a gyors növekedéshez hozzájárult a nemzetközi nyersanyagpiaci fellendülés is. Mindez azonban semmit sem von le azoknak a politikai döntéseknek a súlyából, amelyek a társadalmi újraelosztást és a munkavállalói jövedelmek javítását a kormányzás központi céljává tették. Lula korszakának sajátossága éppen a gazdasági stabilitás és a szélesebb társadalmi részvétel összekapcsolásában állt.

A demokratikus intézmények szempontjából a békés hatalomátadásnak önálló jelentősége volt. Az ország az 1985-ös polgári átmenet, az 1988-as alkotmány és a kilencvenes évek pénzügyi stabilizációja után újabb fontos próbát tett. A hivatalban lévő elnök hatalmas népszerűsége

HÁTTÉRGYÁR

ellenére elfogadta mandátumának végét, aktívan támogatta utódját, majd az alkotmányos keretek között átadta a tisztséget. A politikai folyamat persze nem vált ettől mentes a pártérdekektől vagy az állami erőforrások kampánybeli felhasználásáról szóló vitáktól. A lényegi intézményi eredmény mégis az volt, hogy a választók 2010-ben valódi versenyben dönthettek, a vesztes jelölt pedig tudomásul vette az eredményt. Brazília demokratikus önképének fontos része lett ez a folytonosság.

2011. január 1-jén Brasília monumentális kormányzati negyedében Rousseff letette az elnöki esküt. Lula átadta az államfői tisztséget, és nyolc év után távozott az elnöki palotából. Az ünnepség képei egyszerre fejezték ki a folyamatosságot és a változást: egykor üldözött baloldali politikus adta át a hatalmat a katonai diktatúra egykori foglyának, aki az ország első női elnöke lett. A pillanatot könnyű volt a brazil demokrácia beteljesedéseként szemlélni. A politikai valóság azonban nyitva hagyta a következő évek legfontosabb kérdéseit. Milyen önállóságot enged majd magának Rousseff? Meddig tart ki a gyors gazdasági növekedés? Képes lesz-e a Munkáspárt megőrizni a szegényebb rétegek és a városi középosztály bizalmát, amikor a reformok költségei és az elvárások egyre növekednek?

HÁTTÉRGYÁR

A következő időszakban Lula a hivatalos politikai hatalomból kilépve is jelen maradt a brazil közéletben. Pártja számára tekintélye és választói kapcsolatrendszere továbbra is felbecsülhetetlen értéket jelentett. Rousseffnek ugyanakkor saját politikai felelősséget kellett vállalnia, és olykor olyan döntéseket hoznia, amelyek eltértek elődje megszokott módszereitől. A két vezető viszonyában így már a hatalomátadás pillanatától benne rejlett a lojalitás és az önállóság közötti feszültség. Az elnöki hivatal nem tűrhet tartós kettős irányítást, a népszerű elől pedig nem válik egyik napról a másikra politikailag jelentéktelenné. Lula 2010 végén látszólag pályája csúcsán zárta le első elnöki korszakát, de az utódjának átadott rendszer politikai próbatételei még csak ezután következtek.

A hatalomátadás előtti Brazília tele volt önbizalommal. A nemzetközi befektetők a feltörekvő gazdaságok egyik legígéretesebb szereplőjeként figyelték, a szegénység csökkenését külföldön is példaként emlegették, a világversenyek megrendezése pedig a jövőbe vetett hit látványos jelképe lett. A korszak fényét azonban később beárnyékolták a gazdasági visszaesés, az utcai tiltakozások, a korrupciós vizsgálatok és az egyre élesebb politikai megosztottság. E fejleményeket nem lehet egyszerűen visszavetíteni 2010-re, mintha már minden következmény előre megjósolható lett volna. A történész számára mégis fontos felismerni azokat a szerkezeti

gyengeségeket, amelyek a gyors fellendülés idején is jelen voltak. A megőrzött intézmények, a koalíciós alkuk, a fogyasztásra és nyersanyagexportra épülő növekedés, valamint az elnök személyes népszerűsége együtt tették sikeressé és sérülékennyé ezt a politikai modellt.

Lula nyolc évének történetét ezért sem lehet egyetlen gazdasági mutatóval vagy választási győzelemmel lezárni. A demokratikus Brazília egyik legmélyebb társadalmi tapasztalata kapcsolódott hozzá: az a felismerés, hogy az állam tudatos politikával csökkentheti a szegénységet, és a korábban mellőzött embereket a nemzeti közösség teljes jogú résztvevőivé teheti. A felemelkedés ugyanakkor új követeléseket és új politikai konfliktusokat hozott felszínre. Rousseff 2011-ben ezzel az örökséggel foglalta el az elnöki hivatalt. Lula pedig úgy lépett ki a Planalto-palotából, hogy személyes pályafutásának legviharosabb fejezetei még előtte álltak: a visszatérés lehetősége, a bírósági eljárások, a börtön és végül a brazil demokrácia újabb, sorsdöntő választása.

13. fejezet – A fellendülés vége

Lula 2011 januárjában távozott a Planalto-palotából, de Brazília politikai életéből nem lépett ki. A nyolc éven át hivatalban lévő elnök számára szokatlan helyzet következett: országos tekintélye megmaradt, miközben a kormányzati döntések felelőssége már Dilma Rousseffet terhelte. A Munkáspárt támogatói továbbra is Lula nevét skandálták a rendezvényeken, a sajtó minden nyilatkozatát figyelte, és az elnöki hatalom környékén sokan úgy vélték, hogy politikai súlya nagyobb maradt, mint számos hivatalban lévő miniszteré. Lula ugyanakkor tudta, hogy utódja csak akkor erősödhet meg, ha saját döntési szabadsága lesz. E kettős helyzetből az első években nem tört ki nyílt szakítás, ám a brazil baloldal működését fokozatosan meghatározta a két politikai tekintély közötti különbség.

Rousseff kormányzását Lula sikereinek folytatását ígérve kezdte meg. Megőrizte a Bolsa Família szociális támogatási rendszerét, támogatta az infrastruktúra fejlesztését, és az állam aktív gazdasági szerepvállalását tekintette a társadalmi felemelkedés biztosítékának. Az új elnök azonban másként működött, mint elődje. Lula gyakran személyes tárgyalásokkal és politikai ösztöneivel oldotta fel a vitákat; Rousseff részletes adatokat, határidőket és szakmai előkészítést követelt

HÁTTÉRGYÁR

munkatársaitól. A kabinet tagjai közül többen nehéznek találták ezt a stílust. A különbség nem vezethető vissza pusztán temperamentumra: az új elnöknek saját politikai bázisa jóval szűkebb volt, ezért a kormányzati teljesítményre különösen nagy hangsúlyt kellett helyeznie. Minél kevésbé tudott pártvezérként fellépni, annál inkább támaszkodott az igazgatási fegyelemre.

A 2010-es választási győzelem után a Munkáspárt és koalíciós partnerei széles kongresszusi többségben bízhattak. A többség mögött azonban egymástól eltérő politikai csoportok, regionális érdekek és személyes hálózatok álltak. Az alelnök, Michel Temer a PMDB egyik vezető személyisége volt, pártja pedig rendkívüli ügyességgel szerzett pozíciókat a törvényhozásban és az államigazgatásban. Rousseff sokszor éppen azokkal a politikusokkal kényszerült megegyezni, akikkel szemben szigorúbb, hatékonyabb kormányzást kívánt kialakítani. A brazil koalíciós elnöki rendszer logikája szerint a törvényhozási támogatásért minisztériumi, költségvetési és más politikai engedményekkel kellett fizetni. Lula személyes kapcsolatrendszerével könnyebben kezelte ezt a világot; utódja gyakran vonakodva fogadta el a kompromisszumokat.

Az első év gazdasági körülményei hamar megmutatták, hogy a korábbi lendület megtartása nehezebb lesz az

eredetileg vártnál. Brazília 2010-ben még kiugróan, 7,5 százalékkal növekedett, a világgazdasági válság utáni gyors helyreállás azonban nem folytatódott ugyanebben az ütemben. A statisztikai hivatal akkori közlése szerint a GDP 2011-ben 2,7 százalékkal bővült; a később felülvizsgált nemzeti számlák 2012-re 1,9 százalékos növekedést mutattak. A lassulás mögött a nemzetközi környezet változásai, a brazil ipar versenyképességi gondjai és a belső gazdasági szerkezet gyengeségei egyaránt szerepet játszottak. A gyors fogyasztásbővülést a termelékenység és az infrastruktúra fejlesztése nem követte mindenütt. Az ország gazdasági méretei és társadalmi ambíciói között egyre nagyobb feszültség keletkezett.

A brazil állam már Lula alatt is jelentős szerepet vállalt a gazdasági fejlődés ösztönzésében. Az állami fejlesztési bank, a BNDES hosszú lejáratú és kedvezményes finanszírozással támogatta a beruházásokat, a Petrobras olajipari óriáscég pedig az új tengeri lelőhelyek feltárásának kulcsszereplője volt. Rousseff megpróbálta tovább erősíteni ezt a modellt. A kormány adókedvezményekkel, célzott támogatásokkal és az állami vállalatokra gyakorolt befolyással kívánta élénkíteni a termelést. Az intézkedések egy részét a munkahelyek védelme és a beruházások ösztönzése indokolta, ám a vállalatok és a közgazdászok között egyre élénkebb vita

HÁTTÉRGYÁR

bontakozott ki arról, mennyire kiszámítható az új gazdaságpolitika. A befektetők hosszú távú döntéseket akartak hozni, miközben a kormány időnként gyors politikai eredményeket keresett.

Rousseff számára különösen érzékeny terület volt az energia ára. A villamosenergia-tarifák mérséklését a versenyképesség javításának és a háztartási terhek csökkentésének eszközeként kezelte. A szabályozás megváltoztatása azonban az ágazat szereplőinek bevételeire és beruházási terveire is hatott, a későbbi energiaellátási nehézségek pedig tovább növelték a bizonytalanságot. Az olajiparban a Petrobras egyszerre volt nemzeti büszkeség, fejlesztéspolitikai eszköz és hatalmas, állami befolyás alatt működő vállalat. A belföldi üzemanyagárak politikai kezelése feszültséget teremtett a vállalat pénzügyi érdekei és a kormány inflációellenes céljai között. A gazdaságirányítás egyre gyakrabban ütközött abba a kérdésbe, hogy a rövid távú társadalmi népszerűség milyen költségekkel járhat a jövő beruházásai számára.

Az infláció fékezése ugyancsak bonyolult feladatnak bizonyult. A brazil lakosság számára az áremelkedés különösen érzékeny emlékeket idézett, hiszen a kilencvenes évek előtt a pénz értékvesztése évtizedeken át meghatározta a mindennapi életet. A Real-terv és az

inflációs célkövetés rendszere a demokratikus korszak egyik legfontosabb gazdasági vívmánya volt. Rousseff hivatalosan fenntartotta a korábbi intézményi kereteket, ám a monetáris és költségvetési politika összehangolása körül viták alakultak ki. A jegybanki kamatpolitika változásait a kormány fejlődési elképzeléseihez viszonyítva értelmezték, a pénzügyi piacok pedig egyre érzékenyebben reagáltak a politikai jelzésekre. A növekedés lassulása és az inflációs nyomás együtt fokozatosan szűkítette az elnök mozgásterét.

Az új kormány mégis fontos szociális kezdeményezéseket indított. A Brasil Sem Miséria program a legsúlyosabb szegénységben élők elérését célozta, és a jövedelemtámogatást a szolgáltatásokhoz, képzéshez, munkavállaláshoz való hozzáféréssel igyekezett összekapcsolni. A Minha Casa Minha Vida lakásépítési és lakásfinanszírozási program újabb szakaszai szintén folytatódtak. A társadalmi újraelosztás nem került le a napirendről, és a munkanélküliség alakulása az első években sok család számára továbbra is viszonylagos biztonságot jelentett. Ezzel párhuzamosan azonban felerősödött az a kritika, hogy a közszolgáltatások minősége lassabban javul, mint a lakosság vásárlóereje. Egy támogatott lakás önmagában kevés volt, ha a környéken hiányzott a megfelelő közlekedés, a csatornázás, az iskola vagy a munkahely.

Lula az új elnök intézkedéseit általában támogatta, de saját politikai szerepét nehezen lehetett egyetlen meghatározással leírni. Volt, amikor pártaktivistaként lépett fel; máskor tekintélyes volt államfőként tárgyalt üzleti és társadalmi szereplőkkel. A Munkáspárt vezetőinek szemében továbbra is ő rendelkezett a legerősebb választói kapcsolatokkal. A politikai közvélemény ezért újra és újra találgatta, vajon 2014-ben visszatér-e, vagy teljes erejével Rousseff újraválasztását támogatja. Az ilyen spekulációk sérthették az elnök önállóságát, még akkor is, ha Lula nem akarta megingatni utódját. Brazíliában egy népszerű volt elnök jelenléte óhatatlanul sajátos kettős központot hozott létre a kormányzó politikai táborban.

A visszavonulás első esztendejét Lula életében súlyos személyes próbatétel szakította meg. 2011 őszén gégerákot diagnosztizáltak nála. A betegséget nyilvánosságra hozták, kezelését kemoterápia és sugárkezelés kísérte, a képek pedig a megszokott energikus szónok helyett megviselt, gyógyulásért küzdő embert mutattak. Számos brazil számára a diagnózis személyes ügynek tűnt: az egykori munkáselnök családok millióinak reményeit testesítette meg, és az ország különböző politikai csoportjai közül is sokan együttérzésüket fejezték ki. Lula 2012-ben arról számolhatott be, hogy a kezelés után a daganat nem

mutatható ki. A betegség időszaka mégis megváltoztatta közéleti jelenlétét, és az utódlás körüli korábbi találgatásokhoz új bizonytalanságot adott.

A személyes megpróbáltatások mellett a társadalomban lassan változott a politikai közhangulat. A korábbi évtizedben a tömegek egy része a szegénység csökkenését, a formális munkahelyek növekedését és az új fogyasztási lehetőségeket ünnepelte. Az előrelépésből részesülő fiatalabb városi rétegek azonban egyre érzékenyebbé váltak az állami intézmények hibáira. A zsúfolt autóbuszok, a hosszú ingázás, az egészségügyi ellátás nehézségei és a közoktatás hiányosságai a gyorsan növekvő elvárásokkal együtt jelentek meg. A politikai rendszerben közben tovább éltek a korrupciós ügyek és a pártközi alkuk. Az új társadalmi elégedetlenség nem feltétlenül a szociális felemelkedés kudarcából született; részben éppen abból, hogy a felemelkedés magasabb mércét állított az állam elé.

2012-ben a Legfelsőbb Szövetségi Bíróság a mensalão-ügyben hozott ítéleteivel ismét a közélet középpontjába állította a Munkáspárt korábbi finanszírozási gyakorlatát. Több egykori pártvezető és politikai szereplő elmarasztaló döntéssel szembesült, köztük José Dirceu, aki Lula első kormányának egyik kulcsfigurája volt. Az ügy még az előző elnöki időszakban robbant ki, bírósági lezárása azonban már Rousseff alatt

következett be. Lula személyes felelősségét az ítéletek nem állapították meg, politikai szempontból mégis nehéz volt elkülöníteni a párt korábbi vezetőit az általa megtestesített korszak örökségétől. A közvélemény egy része úgy látta, hogy a hatalmon lévő baloldal ugyanazokba a klientúraépítési gyakorlatokba sodródott, amelyeket ellenzékből élesen bírált.

A mensalão-ítéletek különös ellentmondásra világítottak rá. A brazil demokratikus intézmények képesek voltak magas rangú politikai szereplők ügyét tárgyalni és büntetőjogi következményekkel lezárni, ami a jogállami ellenőrzés erejét mutatta. Ugyanakkor az állam és a pártok működési módja továbbra is számos korrupciós kockázatot hordozott. A bírói fellépés egyesek szemében a tisztulás reményét erősítette, mások számára viszont a politikai ellenfelek elleni küzdelem új színterének tűnt. A Munkáspárt szavazói között különösen érzékeny kérdés lett, hogy miként lehet egyszerre elismerni a visszaélések súlyát és megvédeni a szociális politika eredményeit. Ez a feszültség a következő években mind erősebben meghatározta Lula közéleti megítélését.

2013 júniusában egy látszólag helyi vitából országos tiltakozási hullám nőtt ki. São Paulóban az autóbusz- és metrójegyek árának húsz centavóval történő emelése ellen szerveztek demonstrációkat. Az első felvonulásokban a

Movimento Passe Livre, az ingyenes közösségi közlekedésért küzdő mozgalom játszott fontos szerepet. A követelések középpontjában a mindennapi élet költségei, a városi mobilitás és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés állt. A rendőri fellépés, különösen egyes tüntetők és újságírók elleni erőszak, tovább szélesítette a tiltakozók körét. A helyi vezetők végül több városban visszavonták a vitatott díjemeléseket, de addigra a megmozdulások már messze túlnőttek az eredeti követelésen.

Az utcákon rövid idő alatt egymástól nagyon különböző csoportok jelentek meg. Egyesek a közlekedési szolgáltatások minőségét és az egészségügyi rendszer hiányosságait bírálták, mások a politikai korrupció ellen tiltakoztak. Sokan nehezményezték, hogy Brazília hatalmas összegeket fordít a 2014-es labdarúgó-világbajnoksághoz kapcsolódó beruházásokra, miközben az iskolákban, kórházakban és a városok peremkerületeiben alapvető hiányok mutatkoznak. A demonstrációk nem rendelkeztek egységes vezetőséggel, és különféle politikai hagyományokból táplálkoztak. Baloldali aktivisták, pártoktól távolságot tartó fiatalok, liberális reformerek és később konzervatív csoportok is saját jelentést tulajdonítottak az eseményeknek. Éppen ez a sokféleség tette nehézzé a kormány számára, hogy egyetlen engedménnyel vagy tárgyalással véget vessen a válságnak.

HÁTTÉRGYÁR

A tüntetések mérete és hangulata a kormányzó Munkáspártot különösen meglepte. Az a politikai mozgalom, amely a nyolcvanas években szakszervezeti és társadalmi tiltakozásokból nőtt ki, most maga is a közfelháborodás célpontjává vált. A fiatal demonstrálók közül sokan már úgy nőttek fel, hogy Lula elnöksége jelentette számukra a politikai normalitást. Nem rendelkeztek személyes emlékekkel a katonai diktatúráról vagy a hiperinfláció legsúlyosabb éveiről. Számukra a brazil demokrácia mércéje a jelen működése volt: mennyit várnak a buszra, mennyi idő alatt jutnak orvoshoz, és mit tapasztalnak a közpénzek felhasználásából. A korábbi fejlődésre való hivatkozás ezért egyre kevésbé bizonyult elegendő válasznak.

Rousseff igyekezett politikai választ adni a tiltakozásokra. Beszédeiben elismerte, hogy a társadalom valós problémák miatt követel változást, és reformkezdeményezéseket hirdetett a közlekedés, az egészségügy, az oktatás és a politikai rendszer területén. A kormányzat számára azonban világos korlátot jelentett, hogy a brazil föderális berendezkedésben számos közszolgáltatásért állami és városi hatóságok is felelősek. A demonstrálók ráadásul gyakran magukat a pártokat és képviseleti intézményeket bírálták, ezért a hagyományos pártközi alku aligha kínálhatott megnyugtató megoldást. A kormány reformígéretei a következő hónapokban sokak

HÁTTÉRGYÁR

számára túl lassúnak vagy elégtelennek bizonyultak. A júniusi napok után a brazil politikát már nem lehetett ugyanazzal a közbizalmi tartalékkal irányítani, mint néhány évvel korábban.

Lula személyes tekintélye sem kínált egyszerű kiutat. Az egykori szakszervezeti vezető jól ismerte a tüntetések erejét, és politikai ösztöne azt sugallta, hogy a követeléseket komolyan kell venni. Ugyanakkor a demonstrációkban számos olyan hang jelent meg, amely a Munkáspárt teljes kormányzati örökségét kérdőjelezte meg. Lula számára a helyzet azért is nehéz volt, mert a tömegekhez való személyes kapcsolata korábban gyakran segített a konfliktusok kezelésében, ezúttal azonban az elégedetlenség olyan nemzedékekből és társadalmi közegekből táplálkozott, amelyek nem feltétlenül fogadták el a tekintélyét. A politikai mozgalmak életében ritka pillanat, amikor egy sikeres társadalmi átalakulás következményei saját vezetői ellen fordulnak. Brazíliában a 2013-as tiltakozások részben ilyen fordulatot jelentettek.

A tüntetéshullám az ország nemzetközi megítélését is átalakította. A világbajnokság és a riói olimpia rendezési joga korábban a brazil felemelkedés jelképének számított. A stadionok építéséről és a nagyvárosi beruházásokról szóló beszámolókat most mind gyakrabban kísérték a költségtúllépésekről, a kilakoltatásokról, a korrupció

veszélyeiről és a társadalmi egyenlőtlenségekről folytatott viták. A nemzeti büszkeség helyét nem váltotta fel teljesen a csalódottság, de a két érzés egy időben volt jelen. Sok brazil továbbra is büszke volt az ország nemzetközi szerepére, miközben azt kérdezte, milyen hasznot hoznak számára a látványos rendezvények. A nagyszabású állami projektek így a gazdasági modellről és a kormányzás átláthatóságáról folytatott viták középpontjába kerültek.

Az események értelmezésében később élesen eltérő politikai elbeszélések alakultak ki. A baloldal egy része a tiltakozásokat a szociális reformok következő szakaszának követeléseként értette, mások a konzervatív erők megerősödésének kezdetét látták bennük. A liberális és jobboldali ellenzék a kormány teljesítményének bírálatára használta fel az utcai elégedetlenséget. E magyarázatok mindegyike megragadott valamit az eseményekből, de egyik sem tudta önmagában leírni a sokszínű mozgalmat. A 2013-as júniusi megmozdulások politikai következményei hosszú idő alatt bontakoztak ki, és később sem alakult ki teljes egyetértés arról, milyen közvetlen kapcsolat fűzte őket a következő évek válságaihoz. A könyv történetében azért jelentenek fordulópontot, mert megmutatták, hogy Lula első két ciklusának társadalmi koalíciója már korántsem volt sérthetetlen.

HÁTTÉRGYÁR

Rousseff 2013-ban még képes volt bizonyos mértékig helyreállítani politikai helyzetét, a gazdaság ugyanakkor nem tért vissza a 2010-es dinamizmushoz. A később felülvizsgált statisztikai adatok szerint a GDP 2013-ban 3 százalékkal emelkedett, ami átmeneti javulást jelentett, de nem oldotta meg a termelékenységi, beruházási és költségvetési gondokat. A külső környezet is kedvezőtlenebbé vált: a feltörekvő piacok iránti befektetői lelkesedés változott, a nyersanyagárak és a nemzetközi pénzügyi feltételek egyre nagyobb bizonytalanságot okoztak. A kormány számára a társadalmi támogatások fenntartása, az infláció ellenőrzése és a növekedés ösztönzése között nehéz egyensúlyt kellett teremteni. Lula örökségének korábbi, magától értetődőnek tűnő gazdasági alapja mind törékenyebbnek bizonyult.

Az elnök népszerűségének csökkenése politikai következményekkel járt. Rousseff ugyan a Munkáspárt hivatalban lévő vezetője volt, a pártban mégis mind többen fordultak Lula felé tanácsért. A korábbi elnök kapcsolatai a szakszervezetekkel, a koalíciós pártokkal és a gazdasági élet szereplőivel továbbra is rendkívül értékesnek számítottak. Ebből azonban nem következett, hogy visszatérése automatikusan megoldhatná a kormányzás strukturális problémáit. Az elnök személyének megváltoztatása önmagában nem épít új közlekedési rendszert, nem javítja meg a költségvetési intézményeket,

és nem teremti meg a politikai pártok iránt elveszített bizalmat. Lula befolyása mégis erősödött, mert a Munkáspártban kevés más vezető rendelkezett hasonló országos tekintéllyel.

A 2014-es elnökválasztás közeledtével egyre fontosabbá vált, képes-e Rousseff második ciklust nyerni. Lula nyilvánosan támogatta az újraválasztását, noha a politikai elemzők folyamatosan találgatták, volna-e értelme más jelöltet állítani. A korábbi elnöknek ebben a helyzetben saját hosszú távú érdekeit is mérlegelnie kellett. Ha utódja vereséget szenved, a Munkáspárt kormányzati korszaka lezárulhat; ha győz, Lula politikai öröksége tovább él, de az elnöknek viselnie kell a növekvő elégedetlenség következményeit. A kampány előkészületei ezért a személyes lojalitás mellett az egész brazil baloldal jövőjéről szóltak. A következő választás már jóval élesebb, kevésbé kiszámítható versenyt ígért, mint a 2010-es hatalomátadás.

A brazil társadalom a 2010-es évek elején egyszerre élte meg a korábbi előrelépés eredményeit és az új bizonytalanságot. A szegénységből kikerült családok jelentős része továbbra is nagyra tartotta Lula korszakát, a középosztály bizonyos csoportjai viszont növekvő adóterhekről, gyenge közszolgáltatásokról és az állami döntések kiszámíthatatlanságáról beszéltek. A különböző

társadalmi rétegek elvárásai egymástól is eltértek. A kormányzati koalíció olyan feszültségeket próbált egyben tartani, amelyeket a gazdasági fellendülés idején könnyebb volt kezelni. A válság lehetősége ekkor még sokak számára távolinak tűnt, de a kompromisszumok költsége már növekedett. Lula politikai történetének következő szakaszát éppen az tette drámaivá, hogy egy korábban sikeresnek látszó modell egyre több oldalról került nyomás alá.

A 2013-as tüntetések után Brazília politikai életében új nyelv jelent meg. Az utcára vonulók a korrupcióról, a képviselet válságáról és az állam hatékonyságáról beszéltek; a közösségi média pedig korábban ismeretlen gyorsasággal terjesztette a felhívásokat és a felháborodást. A politikai viták mind könnyebben alakultak erkölcsi ítéletekké, amelyekben a felek saját táborukat a nemzet valódi képviselőjének, ellenfeleiket pedig a közélet romlásáért felelős erőnek tekintették. Ez a szemlélet fokozatosan kiszorította a kompromisszumos tárgyalások egy részét. Lula személye éppen ezért vált egyre megosztóbb szimbólummá: hívei a társadalmi felemelkedés bizonyítékát, ellenfelei a Munkáspárt hatalomgyakorlásának problémáit látták benne. A korábbi elnök népszerűsége jelentős maradt, ám a társadalom egy része már egészen másképpen értelmezte a nevét, mint egy évtizeddel korábban.

HÁTTÉRGYÁR

Lula 2011 és 2013 közötti pályája a háttérbe húzódás és a fokozatos politikai visszatérés története volt. Betegsége miatt egy időre saját túlélésével kellett foglalkoznia, miközben utódja a gazdasági és társadalmi feszültségek egyre bonyolultabb rendszerével szembesült. A Munkáspárt egyik legnagyobb ereje, Lula személyes kapcsolatteremtő képessége továbbra is rendelkezésre állt, de a politikai környezet megváltozott. A 2010-es önbizalmat már nem lehetett sértetlenül visszahozni. Amikor Brazília a 2014-es választásra készült, az új korszak fő kérdése az volt, megőrizhető-e a szociális felemelkedés eredménye olyan gazdasági és intézményi feltételek között, amelyek kevésbé kedveznek a kormányzó baloldalnak. A következő években erre a kérdésre a politika egyre élesebb konfliktusokkal válaszolt.

HÁTTÉRGYÁR

14. fejezet – A győzelem árnyéka

A 2014-es brazíliai elnökválasztás már egészen más légkörben zajlott, mint négy évvel korábban. Dilma Rousseff hivatalban lévő államfőként indult újabb mandátumért, de a gazdaság lassulása, a 2013-as utcai tiltakozások emléke és a kormányzati koalíció körüli állandó viták meggyengítették politikai helyzetét. Luiz Inácio Lula da Silva, aki 2010-ben szinte saját népszerűségéből teremtett győzelmi esélyt utódjának, ezúttal sokkal bizonytalanabb országban kampányolt. A szegénység csökkentésének eredményeit továbbra is emberek milliói érezték saját életükben, de a mindennapi elégedetlenség közben erősödött. A társadalom kétféle emlékezet között kezdett megoszlani: az egyik a felemelkedés éveit, a másik a romló közszolgáltatásokat és a politikai visszaéléseket helyezte előtérbe. A választás azt döntötte el, melyik értelmezésnek lesz nagyobb mozgósító ereje.

Lula a Munkáspárt legfontosabb kampányembere maradt. A korábbi elnök szakszervezeti múltja, közvetlen beszédmódja és szociális programjai sok választó számára olyan hitelességet jelentettek, amelyet Rousseff technokrata politikai stílusa nehezebben tudott megteremteni. A közös rendezvények ezért egyfajta

HÁTTÉRGYÁR

politikai folytonosságot ígértek. Lula arról beszélt, hogy az előző évtized eredményei veszélybe kerülhetnek, ha az ellenzék visszatér a hatalomba. Ellenfelei viszont azzal érveltek, hogy a kormányzó baloldal saját sikereinek foglyává vált, és nem képes választ adni a növekedés megtorpanására. A vita egyre személyesebb hangot kapott, mert a választók immár a Munkáspárt tizenkét évnyi kormányzásának egészéről mondtak véleményt.

A gazdaság állapota különösen érzékeny kérdésnek bizonyult. Az előző évek kedvező nyersanyagpiaci környezete gyengült, a beruházások visszaestek, az ipar versenyképességi problémái pedig makacsul megmaradtak. A később felülvizsgált hivatalos adatok szerint Brazília bruttó hazai terméke 2014-ben mindössze 0,5 százalékkal bővült; az egy főre jutó teljesítmény már csökkent. A kormány a munkahelyek és a fogyasztás védelmére hivatkozva továbbra is aktív gazdaságpolitikát folytatott, ugyanakkor az állami ösztönzők költségei és a költségvetési elszámolások átláthatósága miatt nőtt a bírálat. Az inflációs nyomás és a magas kamatok az üzleti élet szereplőit is aggasztották. A választók előtt azonban a pénzügyi mutatók mellett az a konkrét kérdés állt, meg tudják-e őrizni a korábbi években megszerzett biztonságukat.

HÁTTÉRGYÁR

A kampány elején a legnagyobb ellenzéki párt, a PSDB jelöltje Aécio Neves volt, Minas Gerais korábbi kormányzója és ismert politikai család tagja. A közvélemény figyelme azonban hamarosan a szocialista párti Eduardo Camposra és alelnökjelöltjére, Marina Silvára irányult. Campos pernambucói politikusként saját regionális bázist épített, és a kormányzó baloldaltól eltérő, de a társadalmi egyenlőtlenségekre érzékeny programot hirdetett. 2014 augusztusában repülőgép-szerencsétlenségben életét vesztette. Halála váratlanul átrendezte a választást, mert a kampány vezetését Marina Silva vette át. Az egykori környezetvédelmi miniszter a politikai megújulás és a pártoktól való távolságtartás ígéretével rövid időre komoly esélyesnek látszott. A választási térkép néhány hét alatt gyökeresen megváltozott.

Marina Silva szereplése megmutatta, hogy a választók jelentős része harmadik utat keresett a Munkáspárt és a PSDB régi versengésén túl. Silva személyes története a szegény amazóniai közösségekből a politikai vezetésig vezetett, ami különös erkölcsi súlyt adott fellépésének. Ugyanakkor a kampány során gazdasági elképzeléseit, pártszövetségeit és vallási álláspontjait is egyre intenzívebben bírálták. A kormánypárti propaganda és az ellenzéki támadások között a harmadik jelölt politikai mozgástere szűkült. A verseny ismét két fő tábor köré

rendeződött, és a választás második felében Aécio Neves vált Rousseff legfontosabb kihívójává. Ez a fordulat megerősítette a brazil politika régi pártszerkezeteit, de a választói elégedetlenség új formáit is láthatóvá tette.

A szociális programokról folytatott vita különösen éles volt. Rousseff és Lula a Bolsa Família, a minimálbér-emelések és a felsőoktatási lehetőségek kiszélesítésének folytatását hangsúlyozták. Aécio Neves azt állította, hogy a társadalmi támogatások fontos elemei megőrizhetők, miközben a gazdaságpolitika kiszámíthatóbbá és a kormányzás hatékonyabbá válik. Mindkét oldal igyekezett megszólítani azokat a családokat, amelyek az előző évtizedben jobb anyagi helyzetbe kerültek, és most attól féltek, hogy a lassulás miatt elveszíthetik eredményeiket. A kampány egyre kevésbé szólt a szociális programok puszta létéről, sokkal inkább arról, kinek a kezében maradnak biztonságban. Lula ebben a küzdelemben saját életútjának erejét vetette latba: azt kérte, a választók emlékezzenek arra, milyen volt Brazília, mielőtt először elnökké választották.

A politikai verseny mellett a társadalom regionális különbségei is feltűnően megjelentek. Az északkeleti államokban, ahol a szegénység korábban különösen súlyos volt, a Munkáspárt és Lula személyes tekintélye továbbra is rendkívül erősnek bizonyult. A délkeleti nagyvárosok és

a gazdagabb államok egy részében viszont az ellenzék tudott jelentős támogatást szerezni. A politikai földrajzot nem lehetett egyszerű gazdag–szegény ellentétként leírni, hiszen mindkét tábor társadalmilag sokszínű volt. Mégis fontos szerepet játszottak a jövedelmi, regionális és kulturális tapasztalatok. A választás során gyakran egymásnak feszültek azok, akik elsősorban a szociális felemelkedést akarták megvédeni, és azok, akik a kormányzat intézményi teljesítményét és a korrupció problémáját tartották meghatározónak.

A 2014. októberi első fordulóban Rousseff vezetett, de nem szerzett abszolút többséget. Aécio Neves második helyre került, Marina Silva pedig jelentős támogatással a harmadik lett. A kétfordulós rendszer ismét egyetlen szembenállássá sűrítette a politikai versenyt. A második fordulóban az érzelmek még erősebben domináltak: a televíziós viták, a közösségi médiában terjedő vádak és a kampányrendezvények hangulata egyaránt polarizálódott. Mindkét tábor a másik győzelmétől féltette Brazília jövőjét. Lula személyes fellépése sok helyen lelkesítette a kormánypárti szavazókat, de közben a Munkáspárt ellenzői is egyre határozottabban mozgósítottak. Az eredményről már nem lehetett a korábbi évek magabiztosságával beszélni.

HÁTTÉRGYÁR

Október 26-án Rousseff rendkívül szoros versenyben győzött. A brazil választási bíróság végleges adatai szerint 54 501 118 szavazatot, az érvényes voksok 51,64 százalékát szerezte meg; Aécio Nevesre 51 041 155 választó, 48,36 százalék szavazott. A különbség valamivel kevesebb mint három és fél millió voks volt egy több mint kétszázmilliós országban. Az eredmény a demokratikus választási eljárás keretei között született meg, politikai értelemben azonban nagyon szűk felhatalmazást adott. A vesztes tábor nagy része csalódottan fogadta a folytatást, a győztesek pedig a korábbi szociális vívmányok megőrzését ünnepelték. Lula számára az újraválasztás bizonyította, hogy politikai öröksége továbbra is komoly mozgósító erő, ám a támogatás társadalmi tartalékai már jóval szűkebbek voltak, mint 2010-ben.

Mialatt a kampány Brazília jövőjéről vitatkozott, egy másik történet is kibontakozóban volt. A szövetségi rendőrség 2014 márciusában elindította a Lava Jato, vagyis Autómosó néven ismertté vált korrupcióellenes műveletet. Az elnevezés a kezdeti pénzmosási gyanúk egyik helyszínéhez kapcsolódott, a nyomozás azonban hamarosan messze túlnőtt az eredeti ügyön. A hatóságok pénzváltókat, közvetítőket, üzletembereket és állami vállalatokhoz kötődő szereplőket kezdtek vizsgálni. A szálak elvezettek a Petrobras olajipari óriásvállalathoz, amely Brazília gazdasági és politikai életében stratégiai

szerepet töltött be. Az első letartóztatások és kihallgatások után az ország olyan korrupciós ügy körvonalait látta meg, amely a következő években alapjaiban változtatta meg a belpolitikai erőviszonyokat.

A Petrobras a nemzeti szuverenitás és a modernizáció egyik legrégebbi brazil szimbóluma volt. Az állami részvétellel működő vállalat az olajkutatás, a finomítás, az energetikai beruházások és a nemzetközi üzletek központi szereplőjévé nőtt. A tengeri mélyrétegek alatt feltárt jelentős kőolajkészletek a Lula-korszak végén hatalmas várakozásokat ébresztettek. A vállalat projektjei óriási építőipari és mérnöki szerződésekkel jártak, ezért a legnagyobb brazil beruházóvállalatok számára különösen fontos piacot jelentettek. Éppen ez a méret tette a rendszer egy részét sérülékennyé. A politikai kinevezések, az állami megrendelések és a pártok finanszírozási igényei között olyan kapcsolatok alakultak ki, amelyek alkalmasak voltak a visszaélésekre. A Lava Jato nyomozói ezeknek a kapcsolatoknak a működését próbálták feltárni.

A vizsgálatok során a hatóságok olyan rendszert írtak le, amelyben vállalatvezetők és beszállítók a nagy beruházások szerződéseinél túlárazást és tiltott kifizetéseket szerveztek, a pénz egy része pedig közvetítőkön keresztül politikai szereplőkhöz és pártokhoz juthatott el. A gyanú nem korlátozódott egyetlen pártra:

különböző koalíciós és ellenzéki szereplők neve is felmerült az eljárásokban. A Petrobras egyes volt vezetői és nagy építőipari cégek tisztségviselői a nyomozás központi alakjaivá váltak. A vádalkukból és az együttműködő tanúk vallomásaiból újabb és újabb ügyek bontakoztak ki. A bizonyítékok értékelése azonban minden egyes személy esetében külön bírósági eljárást igényelt. A nyilvánosság számára a botrány hatása már a vizsgálatok kezdetén óriási volt, jóllehet a büntetőjogi felelősség megállapítása még hosszú időre volt szükség.

A 2014-es nyomozás egyik korai fontos szereplője Paulo Roberto Costa, a Petrobras korábbi igazgatója volt, akit márciusban vettek őrizetbe, majd a hatóságok egyre nagyobb figyelmet fordítottak a vállalat szerződéseire és a pénzmozgásokra. Novemberben a Lava Jato új szakasza jelentős építőipari vállalatok vezetőit is érintette. A közvélemény a letartóztatásokat és a házkutatásokat drámai képsorokon követte. A sajtóban megjelent adatok és vallomások a brazil gazdasági elit és a politikai vezetés kapcsolatainak addig rejtettebb oldalát tették láthatóvá. A nyomozás időzítése miatt a politikai táborok egymást is vádolták az ügy kihasználásával. A rendőrségi és ügyészi munka azonban saját jogi folyamatot követett, amelyet a kampány logikájával nem lehetett teljesen azonosítani.

HÁTTÉRGYÁR

Rousseff személyes helyzete különösen nehézzé vált. Korábban a Petrobras igazgatótanácsának elnöke is volt, ezért az ellenzék azt kérdezte, hogyan működhetett ilyen kiterjedt visszaélési rendszer a vállalatban anélkül, hogy a vezető politikusok észrevették volna. E kérdés politikailag súlyos volt, de önmagában nem bizonyított személyes büntetőjogi felelősséget. Az elnök hangsúlyozta, hogy a korrupció feltárását támogatja, és a vizsgálatoknak a törvények szerint kell folyniuk. A kormányzó párt számára azonban komoly hitelességi válságot okozott, hogy egy állami vállalathoz kapcsolódó ügyben éppen a korábban hirdetett tisztesség és társadalmi igazságosság ígérete sérült. A Petrobras körüli fejlemények a gazdasági lassulással együtt egyre nehezebbé tették Rousseff második ciklusának indulását.

Lula szerepét a botrányban különös óvatossággal kell értelmezni. A nyomozás 2014-es első szakaszában a középpontban a vállalati és pénzügyi közvetítők, valamint a Petrobras egykori vezetői álltak. A következő években Lula ellen is több eljárás indult, ám a jogi történet későbbi fordulatai miatt félrevezető volna a 2014-es politikai gyanúkat a végleges bűnösség megállapításával azonosítani. A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság 2021-ben hatásköri okból megsemmisítette a volt elnök egyes büntetőügyeiben Curitibában hozott döntéseket; a guarujaí ingatlan ügyében pedig Sérgio Moro korábbi bíró

elfogultságát is megállapították. Ezek a döntések súlyosan érintették az eljárások jogi érvényességét, miközben a Petrobrasnál feltárt visszaélések különálló tényei és más szereplők ügyei ettől nem tűntek el. A jogállami mérleg éppen e különbségek megőrzését követeli meg.

A Lava Jato élére kerülő bíró, Sérgio Moro a következő években országosan ismert figurává vált. A korrupcióval szembeni határozott fellépés hívei a brazil igazságszolgáltatás megújulásának reményét látták a nyomozásban. Mások már korán aggodalmukat fejezték ki az előzetes letartóztatások kiterjedt alkalmazása, a sajtónyilvánosság és a vádalkuk bizonyítási szerepe miatt. A vita később egyre élesebbé vált, különösen amikor Moro politikai pályára lépett, és a legfelsőbb bíróság egyes döntései az eljárások tisztességességét érintették. A 2014-es pillanatban azonban a közvélemény nagy része még elsősorban egy rendkívüli méretű korrupciós hálózat feltárására figyelt. Az ügyészi és bírói eljárások politikai hatása egyre nagyobb lett, s e hatás megítélése idővel maga is a brazil demokrácia egyik fő vitájává vált.

A Petrobras-botrány az állam és a gazdaság viszonyáról is súlyos kérdéseket vetett fel. A Munkáspárt kormányai a fejlesztő állam hagyományát kívánták továbbvinni, amelyben a nagy közvállalatok és a nemzeti beruházócégek együttműködése ipari fejlődést és

munkahelyeket teremt. A vállalati szerződésekhez kapcsolódó korrupció azonban megmutatta, mennyire sérülékeny lehet a rendszer, ha a politikai ellenőrzés és az átlátható verseny hiányos. A visszaélések elleni fellépés ugyanakkor az építőipari cégeket és a beruházási láncokat is megrázta. A büntetőjogi elszámoltatás és a gazdasági működőképesség megőrzése között egyre élesebb feszültség keletkezett. Az eljárások társadalmi megítélése ezért már a kezdetektől összefüggött a munkahelyek, az állami beruházások és az ország hosszú távú fejlődésének kérdésével.

A politikai küzdelemben a korrupció vádja egyre inkább erkölcsi választóvonallá vált. A Munkáspárt hívei emlékeztettek arra, hogy a visszaélések régebbi intézményi gyökerekkel rendelkeztek, és több politikai erőt érintettek. Az ellenzék szerint a hosszú kormányzás évei alatt a párt a korábban bírált hatalmi gyakorlatok részévé vált. E két állítás bizonyos elemei egyszerre is igazak lehettek: a politikai finanszírozás problémái nem 2003-ban kezdődtek, de ez nem mentesítette a Lula- és Rousseff-kormányok idején felelősséget viselő szereplőket. A nyilvános vita azonban ritkán hagyott teret ilyen különbségtételnek. A korrupcióellenes felháborodás egyre szélesebb társadalmi koalíciót vont össze, amelyben a korábban egymástól távol álló liberális, konzervatív és pártellenes hangok is találkoztak.

HÁTTÉRGYÁR

A 2014-es választást követően Rousseffnek új gazdaságpolitikai irányt kellett keresnie. A kampányban a szociális eredmények védelmét és a megszorításoktól való félelmet hangsúlyozta, az új ciklus elején azonban a költségvetés helyreállításához és a befektetői bizalom megőrzéséhez szigorúbb döntések kerültek napirendre. A pénzügyi stabilizáció kísérlete sok választó szemében ellentmondott a korábbi ígéreteknek, és tovább csökkentette az elnök népszerűségét. A gazdasági visszaesés 2015-ben már mélynek bizonyult; a később felülvizsgált hivatalos adatok szerint a GDP 3,5 százalékkal zsugorodott. A romló gazdasági helyzet és a korrupciós vizsgálatok így egymást erősítették. Az elnök politikai felhatalmazása gyorsabban fogyott, mint ahogyan a kormány választ tudott volna adni a kihívásokra.

A koalíciós rendszer feszültségei ekkor különösen veszélyessé váltak. Rousseff kormányának törvényhozási támogatása továbbra is a Munkáspárton kívüli partnerektől függött, köztük a PMDB-től. A pártok közötti viszonyt azonban a gazdasági nehézségek, a korrupciós vádak és a személyes hatalmi törekvések megrendítették. Az elnök nem rendelkezett Lula személyes alkukészségével, és egyre nehezebben tudta egyben tartani a többséget. A brazil alkotmányos rendszerben a kongresszusi támogatás elvesztése a végrehajtó hatalom egész működését veszélyeztethette. A választás utáni

hónapokban a politikai konfliktus már nem kizárólag arról szólt, milyen gazdaságpolitikát kell folytatni. Egyre inkább az vált kérdésessé, megőrizheti-e Rousseff egyáltalán az elnöki tisztséget.

Lula számára a fordulat személyes politikai drámát jelentett. 2010-ben úgy hagyta el az elnöki palotát, hogy társadalmi tekintélyét és a Munkáspárt kormányzati jövőjét szilárdnak látta. Négy évvel később a párt legfontosabb választási tartaléka továbbra is az ő neve volt, de a politikai környezetben már sokkal nagyobb volt az ellenszenv és a bizalmatlanság. A Petrobras-vizsgálatok közeledő hullámai a régi szövetségeseket és a kormányzás egész gyakorlatát fenyegették. Lula nyilvánosan védte a szociális programok örökségét, miközben a párt számára egyre nehezebb lett a kormányzás és a korrupcióellenes hitelesség összeegyeztetése. Az egykori munkásvezető, aki saját életútját mindig a felemelkedés történeteként mesélte el, most olyan korszakba lépett, amelyben politikai múltját és személyes becsületét is támadások érték.

A 2014-es év ezért két, egymással összefüggő fordulatot hozott. Rousseff megnyerte a választást, de a szoros eredmény és a gazdasági lassulás miatt törékeny felhatalmazással kezdte második ciklusát. Ugyanekkor a Lava Jato elindulása olyan vizsgálatsorozatot nyitott meg, amely a Petrobras vezetőitől az üzleti eliten át a politikai

pártokig terjedt. A nyomozás tényleges eredményeit és később megkérdőjelezett módszereit egyaránt a brazil demokratikus intézmények történetének részeként kell értékelni. Lula életében pedig a következő években a közéleti tekintély, az igazságszolgáltatás és a politikai túlélés kérdései összefonódtak. A brazil baloldal egy évtizeddel korábbi magabiztossága szertefoszlott, és már az sem látszott biztosnak, hogy a választási győzelem elegendő lesz a kormányzás folytatásához.

HÁTTÉRGYÁR

15. fejezet – Az elnökség bukása

Amikor Dilma Rousseff 2015 januárjában másodszor is letette az elnöki esküt, aligha számíthatott arra, hogy mandátuma húsz hónap múlva véget ér. Az újraválasztás rendkívül szoros eredményt hozott, a brazil társadalom pedig politikailag és gazdaságilag egyaránt feszült állapotban várta a következő éveket. A kormány mögött továbbra is jelentős választói tábor állt, ám a törvényhozási szövetség gyengült, a befektetői bizalom megrendült, és a Petrobras körüli korrupciós nyomozás egyre magasabb politikai körökbe ért el. Luiz Inácio Lula da Silva, aki négy évvel korábban diadalmasan adta át a hatalmat utódjának, most olyan helyzetben találta magát, amelyben korábbi tekintélye már kevésnek bizonyult a válság megfékezéséhez. A brazil baloldal egyik legsúlyosabb korszakának kezdetén álltak.

A válság első, mindennap érzékelhető következménye a gazdasági visszaesés volt. A 2010-es lendület után a növekedés elgyengült, majd 2015-ben a brazil gazdaság már mély recesszióba zuhant. A statisztikai hivatal később felülvizsgált számai szerint a bruttó hazai termék abban az évben 3,5 százalékkal, 2016-ban pedig további 3,3 százalékkal csökkent. A beruházások visszaesése, az infláció és a munkanélküliség emelkedése különösen

fájdalmasan érintette azokat a háztartásokat, amelyek az előző évtizedben léptek ki a szegénységből. A társadalmi felemelkedés addig biztosnak vélt eredményei sérülékenynek mutatkoztak. Lula számára a gazdasági fordulat politikai szempontból is megrendítő volt, mert saját elnökségének egyik legfontosabb ígérete éppen a tartós biztonság megteremtéséhez kapcsolódott.

Rousseff az új ciklus elején megpróbálta helyreállítani a pénzügyi bizalmat. A pénzügyminiszteri tisztségbe Joaquim Levyt nevezte ki, akit a piacok a költségvetési fegyelem híveként ismertek. Az adóbevételek növelése, a kiadások visszafogása és a pénzügyi egyensúly rendezése azonban súlyos politikai ellenállást váltott ki. A Munkáspárt baloldali szárnya attól tartott, hogy a szigorítások éppen azokat az embereket terhelik meg, akik a kormány szociális programjait támogatták. Az ellenzék viszont a választási kampány és a kormányzati intézkedések közötti ellentmondást emelte ki. A megszorító irányváltás mindkét oldalról támadhatóvá tette az elnököt: a politikai közép egy részének szemében késlekedett a rendrakással, saját táborának egyes szereplői számára viszont feladta korábbi ígéreteit.

A recesszióhoz több tényező vezetett. A nyersanyagárak és a nemzetközi kereslet változásai kedvezőtlenül érintették a brazil export egy részét; a belső gazdaságot a

gyenge termelékenység, a magas termelési költségek és a beruházási bizonytalanság terhelte. Az előző évek állami ösztönzői és kedvezményes hitelei nem hozták meg mindenütt a várt növekedést, az energia- és üzemanyagárak körüli korábbi politikai beavatkozások pedig további korrekciókat tettek szükségessé. A Petrobras és a nagy építőipari cégek ellen folyó vizsgálatok a beruházási láncokat is megrázták. A gazdasági visszaesésért egyetlen szereplőt vagy döntést felelőssé tenni ezért leegyszerűsítés lenne, de a kormányzati stratégia hibái kétségkívül szerepet játszottak a válság elmélyülésében.

Miközben a gazdasági helyzet romlott, a Lava Jato nyomozás a brazil közélet mindennapos témájává vált. Vállalatvezetők, pénzügyi közvetítők és politikai szereplők ügyei követték egymást; a sajtó a vallomások, az előzetes letartóztatások és a bírósági döntések szinte minden új részletét bemutatta. A Petrobras szerződéseivel kapcsolatos visszaélések súlyát nem lehetett félvállról venni, de a büntetőeljárások működése is vitát váltott ki. A vádalkuk bizonyítási erejéről, a nyomozati információk nyilvánosságra kerüléséről és az igazságszolgáltatás politikai szerepéről egyre élesebb vélemények ütköztek. Az eljárások jogi és társadalmi hatása már messze túlterjedt az eredetileg vizsgált pénzügyi visszaéléseken.

HÁTTÉRGYÁR

A korrupcióellenes tiltakozások 2015-ben új méreteket öltöttek. São Paulóban, Rio de Janeiróban, Brasíliában és más városokban sokan vonultak utcára, hogy Rousseff távozását és a politikai elit elszámoltatását követeljék. A demonstrációkon a brazil zászló színei és a korrupcióellenes jelszavak váltak meghatározó jelképekké. A résztvevők között voltak liberális reformpártiak, konzervatív választók, a Munkáspártból kiábrándult polgárok és olyan csoportok is, amelyek az egész politikai rendszerrel szembeni elégedetlenségüket fejezték ki. A kormánypárt hívei ugyanakkor saját tüntetéseket szerveztek a demokratikusan megválasztott elnök támogatására. A közterek politikai versengése egyre élesebb társadalmi törésvonalakat tett láthatóvá.

Az elnök leváltására irányuló követelések azonban önmagukban még nem jelentettek alkotmányos indokot. Brazília államfőjét a hivatali idő lejárta előtt csak meghatározott felelősségre vonási eljárásban lehetett eltávolítani. Rousseff ellen az úgynevezett költségvetési pedálozás, a pedaladas fiscais vált az egyik központi váddá. Ez olyan államháztartási elszámolási gyakorlatokra utalt, amelyekben a szövetségi kormány késve rendezett bizonyos, állami bankok által előfinanszírozott kiadásokat, és ezzel a költségvetési helyzet tényleges bemutatása körül vitát keltett. Az eljárás az előzetes törvényhozási felhatalmazás nélküli pótlólagos költségvetési rendeleteket

HÁTTÉRGYÁR

is érintette. A kérdés jogi magva tehát a költségvetési szabályok és az elnöki felelősség megítélése volt, jóllehet a közvéleményben az ügy gyakran összemosódott a Petrobras korrupciós botrányával.

Ez a különbség alapvető jelentőségű. A Rousseff elleni impeachment eljárás jogi tárgya nem az volt, hogy személyesen részesült-e a Petrobrasnál feltárt tiltott kifizetésekből. A vádirat és a szenátusi döntés a költségvetési és pénzügyi szabályok megsértésére épült. A politikai közbeszéd mégis a korrupcióellenes felháborodás általános légkörében értelmezte az eljárást. A kormány támogatói ezért azt állították, hogy a formális jogi kifogások valójában a választáson legyőzni nem tudott elnök eltávolítását szolgálták. Az ellenzék pedig azzal érvelt, hogy a költségvetési törvények betartása az elnök számára is kötelező, és megszegésük alkotmányos felelősséget vonhat maga után. A vita máig élesen megosztja a brazil közéletet.

A parlamenti küzdelem központi alakjává Eduardo Cunha, a képviselőház elnöke vált. Cunha a PMDB politikusaként maga is a brazil koalíciós rendszer egyik befolyásos szereplője volt, és súlyos jogi, illetve politikai viták övezték. Rousseff és Cunha között a kapcsolat egyre ellenségesebbé vált, miután a képviselőház elnöke 2015 decemberében befogadta az impeachment iránti kérelmet.

A döntés időzítése és politikai háttere miatt a kormány hívei megtorló lépést láttak benne, miközben az ellenzék az alkotmányos ellenőrzés működésére hivatkozott. A folyamatot áthatották a kongresszusi alkuk, a pártok közötti bizalmatlanság és a politikai túlélés szempontjai. Éppen ezért az eljárás megértéséhez a költségvetési tények mellett a parlamenti erőviszonyokat is vizsgálni kell.

A Munkáspárt helyzetét tovább nehezítette, hogy a koalíciós szövetségesek egyre kevésbé voltak érdekeltek Rousseff megmentésében. A PMDB több vezetője önálló hatalmi lehetőséget látott az elnök meggyengülésében, Michel Temer alelnök pedig az alkotmányos utódlási rend következtében közvetlenül érintetté vált. A brazil elnöki rendszerben a kormányzó koalíció működését hosszú ideig a minisztériumi, regionális és költségvetési alkuk biztosították. A recesszió és a korrupciós ügyek nyomán azonban ezek az alkuk már nem teremtettek tartós stabilitást. Rousseff kormányának bukása így egy olyan politikai rendszer belső válságát is megmutatta, amelyben a választott elnök és a törvényhozási pártok egymás támogatására szorulnak, de külön intézményi legitimációval rendelkeznek.

Lula a válság idején mind határozottabban lépett fel Rousseff védelmében. Egykori szakszervezeti vezetőként a

tömegek mozgósítására, volt elnökként pedig a politikai partnerek befolyásolására törekedett. Arra figyelmeztetett, hogy az elnök eltávolítása a választói akarat megsértésének veszélyét hordozza, ha a politikai többség a büntetőjogi és alkotmányos feltételektől elszakadva dönt. Ugyanakkor saját helyzete is mind bonyolultabbá vált. A Lava Jato nyomozás egyes ágai már az ő környezetét és korábbi kapcsolatait is vizsgálták. A volt elnök így egyszerre próbált a Munkáspárt megmentőjeként fellépni és megvédeni magát a személyével kapcsolatos gyanúkkal szemben. A két történet a nyilvánosságban fokozatosan összekapcsolódott.

2016 márciusában Lula személyes és politikai sorsa különösen drámai fordulatot vett. A hatóságok meghallgatásra vitték, az eljárás módja pedig országos felháborodást és éles vitát váltott ki. Hívei a volt elnök megalázásának szándékát látták benne, a nyomozás támogatói szerint viszont az igazságszolgáltatás előtt senki sem állhat kivételezett helyzetben. Néhány nappal később Rousseff bejelentette, hogy Lulát a kormány munkáját összehangoló Casa Civil élére nevezi ki. A döntés politikai értelme világos volt: Lula kapcsolatrendszerével és tárgyalókészségével megpróbálhatták volna helyreállítani a parlamenti támogatást. A kinevezés azonban újabb jogi konfliktust idézett elő, mert a miniszteri tisztség a büntetőeljárások illetékességi rendjét is érintette volna.

A legfelsőbb bíróságon több beadvány támadta meg a kinevezést arra hivatkozva, hogy célja Lula büntetőügyeinek Curitibából a felsőbb bírói fórum elé helyezése lehetett. Gilmar Mendes bíró 2016. március 18-án ideiglenes intézkedéssel felfüggesztette a kinevezés hatályát. A döntés körüli vita a brazil igazságszolgáltatás és a politika kapcsolatának egyik legismertebb epizódjává vált. A kormány hívei hangsúlyozták Lula politikai alkalmasságát a válság kezelésére; ellenfelei a kinevezés céljával kapcsolatos súlyos aggályokat emelték ki. A jogi kérdés itt sem azonos a politikai megítéléssel: a kinevezés mögötti szándékra vonatkozó állításokat a bírósági eljárásban kellett vizsgálni, és a felfüggesztés konkrét ideiglenes döntés volt, nem valamennyi későbbi büntetőügy érdemi lezárása.

A válságot tovább élezte a Lula és Rousseff közötti telefonbeszélgetés nyilvánosságra kerülése. A rögzített beszélgetés és annak közzététele heves vitát váltott ki a kinevezés céljáról, a lehallgatások jogszerűségéről és a nyomozati információk politikai felhasználásáról. A későbbi bírósági megállapítások egyes eljárási lépések jogi megítélését is módosították. A közvéleményben azonban a felvételek azonnal a politikai válság részévé váltak, és tovább erősítették a kölcsönös bizalmatlanságot. A Munkáspárt támogatói a jogállami garanciák sérelmét hangsúlyozták, ellenfelei pedig azt állították, hogy a

kormány az igazságszolgáltatás elől próbálja megvédeni Lula környezetét. A politikai indulatok egyre kevésbé hagytak teret a jogi részletek higgadt értelmezésének.

A képviselőház 2016. április 17-én történelmi jelentőségű szavazást tartott. A törvényhozók közül 367-en támogatták az eljárás továbbvitelét, 137-en ellene szavaztak, heten tartózkodtak. A televíziós közvetítésben sok képviselő nem a költségvetési jogi kérdésekről beszélt, hanem családjára, választókerületére, vallására vagy a politikai rendszerrel kapcsolatos meggyőződésére hivatkozott. Ez a látvány megerősítette a kormány híveiben azt az érzést, hogy az eljárás a parlamenti erőviszonyok átrendeződéséről szól. Az ellenzék ugyanakkor a magas szavazatszámot annak bizonyítékaként ünnepelte, hogy Rousseff elveszítette a kormányzáshoz szükséges politikai felhatalmazás jelentős részét. A döntés megnyitotta az utat a szenátusi eljárás előtt.

Májusban a Szenátus a felelősségre vonási eljárás idejére felfüggesztette Rousseff elnöki jogköreinek gyakorlását, és Michel Temer alelnök ideiglenesen átvette a kormány irányítását. Az ország kettős politikai valóságban élt. Az egyik oldalon Rousseff és hívei demokratikusan megválasztott vezetőjük jogait és a korábbi szociális politika örökségét védték. A másikon Temer és új szövetségesei a költségvetési válság

megoldását, a befektetői bizalom helyreállítását és a kormányzati működőképességet ígérték. A társadalmi tiltakozások nem csillapodtak, és a pártok közötti szakadék mélyült. Lula egyre erősebben az eltávolított elnök táborának politikai szimbólumává vált, miközben saját jogi ügyei is napirenden maradtak.

A Rousseff elleni jogi eljárás egyik legnehezebb kérdése az volt, hogyan mérhető a költségvetési szabálytalanság súlya az elnöki mandátum megszüntetésének alkotmányos következményéhez. Támogatói azzal érveltek, hogy hasonló költségvetési technikákat más kormányok is alkalmaztak, és a vitatott döntések nem indokolják a népszavazással felérő elnökválasztás eredményének megsemmisítését. Az eltávolítást pártolók szerint viszont éppen az alkotmányos pénzügyi szabályok érvényesítése a demokratikus ellenőrzés lényege. A brazil jogrend lehetővé tette az eljárást, de a döntés politikai legitimitása körüli vita ennél sokkal szélesebb volt. Az intézményi szabályszerűség és a társadalmi elfogadottság nem mindig esik egybe, különösen olyan polarizált környezetben, ahol a vesztes fél az egész folyamat tisztességét kérdőjelezi meg.

A Szenátus augusztus végén lezárta a tárgyalást. 2016. augusztus 31-én 61 szenátor szavazott Rousseff elmarasztalására, 20-an ellene. A határozat szerint a

költségvetési rendeletek és a Plano Safra mezőgazdasági hitelprogramhoz kapcsolódó állami banki elszámolások miatt az elnök alkotmányos felelősséget viselt. Az elnöki mandátum megszűnt, Michel Temer pedig átvette az államfői tisztséget. Egy külön szavazásban a szenátorok úgy döntöttek, hogy Rousseff megtarthatja politikai jogait, és nem tiltották el nyolc évre a közhivatal viselésétől. Ez az eljárási különbség is jelezte, mennyire rendkívüli és vitatott volt az egész döntéssorozat.

A leváltás megítélése a brazil közélet egyik legmélyebb törésvonalává vált. Rousseff és a Munkáspárt hívei gyakran parlamenti puccsként írták le az eseményeket, mivel szerintük a költségvetési vádak mögött a választási vereségét elfogadni nem kívánó ellenzék és a korábbi koalíciós partnerek hatalmi törekvései álltak. A leváltást támogató erők ezzel szemben azt hangsúlyozták, hogy a Kongresszus az alkotmány által biztosított eljárás keretében, a legfelsőbb bíróság elnökének közreműködésével döntött. E két értelmezés máig egymás mellett létezik. A történeti megértéshez egyszerre kell számításba venni a formális jogi eljárást, a megválasztott elnök politikai felhatalmazását és a kongresszusi hatalmi küzdelmet. A folyamat összetettségét egyik politikai jelszó sem képes teljesen kifejezni.

HÁTTÉRGYÁR

Temer hivatalba lépése a Munkáspárt tizenhárom éves elnöki korszakának végét jelentette. Az új kormány több gazdaságpolitikai és költségvetési kérdésben szakítani kívánt elődje módszereivel, miközben a recesszió és a politikai bizalmi válság következményeivel szembesült. Az elnökváltás azonban nem állította helyre automatikusan az intézményekbe vetett bizalmat. A Lava Jato nyomozás más pártok vezetőit is érintette, és a korrupcióellenes követelések a kormányváltás után sem tűntek el. A politikai rendszer egészének hitelessége sérült; a választók egy része már egyik nagy pártban sem látott megnyugtató megoldást. Ez a kiábrándultság később új politikai szereplők felemelkedésének is kedvezett.

Lula számára Rousseff leváltása súlyos személyes vereség volt. Az általa kiválasztott utód elveszítette hivatalát, a Munkáspárt kikerült a szövetségi végrehajtó hatalomból, és a korábbi évek társadalmi felemelkedésének politikai története egyre hevesebb támadások célpontjává vált. A volt elnök ugyanakkor továbbra is jelentős támogatottsággal rendelkezett, különösen a szegényebb rétegek és az északkeleti régió választóinak körében. A pártban sokan úgy vélték, hogy csak ő lehet képes visszaszerezni az elnöki hatalmat. A politikai visszatérés lehetősége azonban már közvetlenül összefonódott a folyamatban lévő büntetőeljárásokkal. Lula pályájának következő szakaszában a választói

HÁTTÉRGYÁR

támogatás és a bírósági döntések egymással versengő időrendje vált meghatározóvá.

A 2016-os év végén Brazília gazdasági, politikai és intézményi értelemben egyaránt megváltozott. A munkássorból felemelkedett elnök korábbi sikereinek egy része tovább élt a társadalom emlékezetében, más eredményeket a recesszió és a bizonytalanság kezdett kikezdeni. A Munkáspárt a szociális igazságosság ígéretével jutott hatalomra, de hosszú kormányzása végére a koalíciós alkuk, a korrupciós ügyek és a gazdaságpolitikai hibák súlyos terheket róttak rá. Rousseff elmozdítása történelmi fordulópont lett, ám a válság távolról sem ért véget. Lula most már egy olyan Brazíliában próbált politikai jövőt építeni, ahol személyes örökségének megítélése és saját jogi helyzete az ország demokratikus konfliktusainak középpontjába került.

HÁTTÉRGYÁR

16. fejezet – Út a börtönbe

Luiz Inácio Lula da Silva 2016 őszén olyan politikai helyzetben találta magát, amelyre hosszú pályafutása sem készíthette fel teljesen. Dilma Rousseffet, az általa kiválasztott utódot eltávolították hivatalából, a Munkáspárt elveszítette a szövetségi végrehajtó hatalmat, és a Petrobras korrupciós botránya körüli nyomozások már Lula személyét is érintették. A korábbi szakszervezeti vezető, aki harminc évvel azelőtt a katonai diktatúra utáni brazil demokrácia egyik megújítójának számított, most az igazságszolgáltatás és a közvélemény ítélete között próbálta megőrizni politikai jövőjét. Hívei továbbra is a társadalmi felemelkedés jelképét látták benne. Ellenfelei szemében viszont egy olyan hatalmi korszak megtestesítőjévé vált, amelyben szerintük a korrupció és a pártpolitikai érdekek mélyen összefonódtak az állammal.

A Lava Jato nyomozás 2014-ben pénzmosási gyanúkkal indult, majd a Petrobras nagyberuházásai, a beszállító vállalatok és politikai közvetítők kapcsolatrendszere került előtérbe. A vizsgálatokban feltárt tények nyomán több vállalatvezető és politikai szereplő ügyében indult eljárás. A korrupcióellenes fellépés támogatói történelmi áttörésként ünnepelték, hogy a hatóságok a gazdasági elit legbefolyásosabb tagjaihoz is eljutnak. Az eljárások módszerei ugyanakkor vitát váltottak ki: az előzetes

letartóztatások alkalmazása, a vádalkuk, a nyomozati adatok nyilvánosságra kerülése és a bírói pártatlanság kérdése mind fontosabbá vált. Lula ügyét csak e kettős összefüggésben lehet megérteni. A valóban feltárt korrupciós hálózatok létezése és egy konkrét vádlott tisztességes eljáráshoz való joga két külön kérdés.

A volt elnök ellen megfogalmazott legismertebb vád a São Paulo állam tengerpartján fekvő Guarujá egyik társasházának háromszintes lakásához, az úgynevezett triplexhez kapcsolódott. Az ügyészség szerint az OAS építőipari vállalat olyan ingatlant és felújítási munkálatokat biztosított Lula javára, amelyek összefüggtek a Petrobras szerződéseiből származó tiltott előnyökkel. A vád felépítésében ezért az ingatlan tényleges használatának, a tulajdoni viszonyoknak, a vállalati pénzmozgásoknak és a politikai befolyásnak egyaránt jelentősége volt. Lula és védői vitatták, hogy a lakás valaha is a tulajdonába került volna, és azt is, hogy cserébe bármiféle jogellenes előnyt nyújtott volna a vállalatnak. A nyilvános vita e részleteket gyakran leegyszerűsítette arra a kérdésre, hogy az egykori elnök elfogadott-e egy luxusingatlant.

A nyomozás politikai környezete rendkívüli volt. Brazíliában a korrupcióellenes tiltakozások már tömegeket mozgattak meg, és a Munkáspárt sok szavazója úgy érezte,

hogy az ország hagyományos elitje megpróbálja megsemmisíteni Lula szociális örökségét. A volt elnök számos alkalommal nyilvánosan tagadta a korrupciós vádakat, és politikai üldözésről beszélt. Ellenfelei ezzel szemben az igazságszolgáltatás függetlenségét hangsúlyozták, és azt követelték, hogy a bíróság ugyanazokat a szabályokat alkalmazza rá, mint más vádlottakra. A két tábor közötti szakadék egyre mélyült, mert a büntetőeljárás tétje messze túlterjedt a konkrét ingatlanügyön. Lula következő elnökjelöltségének lehetősége és a brazil politikai rendszer jövője is összekapcsolódott vele.

A curitibai szövetségi bíróságon a Lava Jato eljárásainak közismert alakja Sérgio Moro bíró volt. A közvélemény egy része a korrupcióellenes küzdelem hősének tekintette, mások a bíró és az ügyészség működésében már korán a pártatlanság hiányának jeleit keresték. Moro 2017 júliusában a guarujái triplex ügyében passzív korrupció és pénzmosás miatt bűnösnek találta Lulát, és kilenc év hat hónap szabadságvesztésre ítélte. Az ítélet hatalmas visszhangot váltott ki. Az ellenzéki táborban sokan úgy látták, hogy a bíróság végre felelősségre vonhat egy korábban érinthetetlennek tartott politikust. A Munkáspárt hívei viszont az ügy bizonyítékait és az eljárás körülményeit vitatták, és attól tartottak, hogy a döntés megakadályozza Lula visszatérését a választási politikába.

HÁTTÉRGYÁR

Az elsőfokú ítélet önmagában még nem jelentette a történet végét. A brazil jogrend lehetővé tette a fellebbezést, a védelem pedig több kérdésben támadta meg a döntés indokolását és a bíróság eljárását. Az ügy a Porto Alegrében működő negyedik szövetségi regionális bíróság, a TRF4 elé került. 2018. január 24-én a háromtagú tanács egyhangúlag helybenhagyta a bűnösség megállapítását, és a büntetést tizenkét év egy hónap szabadságvesztésre emelte. A döntés a választási szabályok miatt is súlyos következményekkel járt. Brazíliában a többtagú bíróság által hozott bizonyos elmarasztaló ítéletek a Ficha Limpa, vagyis a tiszta előéletet előíró törvény alapján akadályozhatták a jelöltséget. A bírósági ítélet és a 2018-as elnökválasztás időrendje így közvetlenül egymás mellé került.

Lula politikai népszerűsége a jogi nehézségek ellenére jelentős maradt. Több közvélemény-kutatásban az elnökjelöltek között az élmezőnyben, gyakran az első helyen szerepelt. A Munkáspárt ezért továbbra is őt tekintette a legerősebb jelöltjének, különösen a szegényebb és északkeleti választói csoportok mozgósításában. A párt vezetői azt hangoztatták, hogy a választók kezében kell maradnia a döntésnek, és a büntetőeljárásokkal szemben a demokratikus részvétel jogát hangsúlyozták. Lula ellenfelei számára viszont éppen az volt a tét, hogy a bírósági ítéleteknek legyen politikai

következményük, és a korrupcióellenes szabályok egy volt elnökkel szemben is érvényesüljenek. Az ügy jogi és választási természete így egyre nehezebben választható el a közéleti vitában.

A másodfokú döntés után a szabadságvesztés végrehajtásának kérdése került előtérbe. A brazil legfelsőbb bíróság korabeli gyakorlata és az egyes ügyekben hozott döntései körül heves vita folyt arról, hogy a másodfokú elmarasztalás után megkezdhető-e a büntetés végrehajtása, mielőtt valamennyi jogorvoslat kimerülne. A vita az ártatlanság vélelmének, a jogerőnek és a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának egymáshoz való viszonyát érintette. Lula védői a fogva tartás elkerülését kérték, miközben az ügyészségi és bírói eljárás folytatódott. A következő napokban a jogi kérdésből országos politikai dráma lett. A volt elnöknek el kellett döntenie, hogyan viszonyul a bírósági végzéshez, és milyen üzenetet küld támogatóinak.

2018 áprilisának elején Lula visszatért arra a helyre, ahonnan több évtizeddel korábban országos politikai pályája elindult: São Bernardo do Campóba, a fémmunkások szakszervezetének központjába. A szakszervezeti épület környékén támogatók tömegei gyűltek össze. A régi munkatársak, pártvezetők és szimpatizánsok számára a helyszín egyszerre idézte fel az

1970-es és 1980-as évek sztrájkjait és a demokratikus küzdelmek emlékét. A történet erős szimbolikus keretet kapott. Lula egykor itt tanulta meg, hogyan lehet tömegeket mozgósítani és a hatalommal tárgyalni; most innen készült elindulni a börtönbe. A helyszín az élettörténet két korszakát kötötte össze, és ezt az érzelmi erőt a televíziós közvetítések is felerősítették.

Lula a szakszervezeti központnál beszédet mondott, és továbbra is vitatta az ellene hozott ítélet igazságosságát. Támogatóit arra kérte, hogy a politikai küzdelmet folytassák, és ne hagyják elveszni azokat a társadalmi eredményeket, amelyekért a Munkáspárt hosszú éveken át dolgozott. A jelenlévők számára az esemény személyes búcsúként hatott, de politikai üzenete ennél szélesebb volt. A volt elnök saját életútját a munkásság és a szegényebb brazilok történetével kapcsolta össze, és a közelgő fogva tartást e közösség politikai tapasztalatának részévé tette. Ellenfelei ugyanakkor úgy látták, hogy a nagygyűlés a bírósági döntés politikai megkérdőjelezését szolgálja. A gyülekezés e kettősségében mutatta meg, milyen mélyen megosztottá vált Brazília.

Lula 2018. április 7-én adta át magát a hatóságoknak, és a curitibai szövetségi rendőrség épületében kezdték meg fogva tartását. Az esemény egykori államfő esetében rendkívüli volt, de politikai és jogi történetének későbbi

fordulatai miatt utólag még jelentősebbnek látszik. Az ország egy része az elszámoltathatóság diadalát ünnepelte, másik része igazságtalanságként élte meg a fogva tartást. A tény ekkor az volt, hogy Lula másodfokon is elmarasztaló ítélettel szembesült, és e döntés alapján börtönbe került; az ügyek jogi érvényességéről a későbbi években újabb döntések születtek. A korabeli és az utólagos jogi helyzetet ezért szigorúan el kell választani egymástól.

A curitibai fogva tartás a brazil politika mindennapjainak visszatérő témájává vált. A Munkáspárt hívei a rendőrségi épület közelében rendszeres demonstrációkat és szolidaritási rendezvényeket szerveztek. Lula levelekkel, nyilatkozatokkal és ügyvédein keresztül továbbra is kapcsolatban maradt politikai környezetével. A párt vezetői meglátogatták, és a választás előkészítésében is igyekeztek figyelembe venni álláspontját. A fogva tartás azonban valódi személyes és szervezeti korlátokat jelentett. A politikai kampányt nem tudta a korábban megszokott módon végigjárni, és az országos médiában való jelenléte is átalakult. A börtön egyszerre választotta el támogatóitól és tette alakját a Munkáspárt egyik legerősebb jelképévé.

Az elnökjelöltség kérdése 2018 nyarán továbbra is nyitott maradt a nyilvánosságban. A Munkáspárt

hivatalosan Lula indulása mellett tartott ki, miközben a választási jogi akadályok egyre nyilvánvalóbbá váltak. A párt azt hangsúlyozta, hogy a bírósági ítéletet vitatják, és a választóknak joguk van ahhoz a jelölthöz, akit támogatni kívánnak. A politikai ellenfelek szerint viszont a Ficha Limpa törvényt éppen azért fogadták el, hogy a meghatározott bűncselekményekben elmarasztalt jelöltek ne indulhassanak. A vita egy olyan demokrácia alapvető kérdéséhez vezetett, ahol a választójog, a jelölhetőség és a bírósági eljárások különböző intézményi logika szerint működnek. Lula személyes sorsa a választási rendszer egészéről szóló vitába olvadt.

A választási bíróság, a TSE 2018. augusztus 31-én, szeptember elsejére átnyúló ülésén hat szavazattal egy ellenében elutasította Lula elnökjelölti nyilvántartásba vételét. A döntés a Ficha Limpa törvény alkalmazásán alapult, és arra kötelezte a koalíciót, hogy meghatározott határidőn belül másik jelöltet nevezzen meg. A Munkáspárt végül Fernando Haddadot, São Paulo korábbi polgármesterét állította a helyére. Lula a választás központi szereplője maradt, noha neve nem szerepelhetett elnökjelöltként a szavazólapon. A párt kampánya a politikai folytonosságot hangsúlyozta, és Haddadot Lula szociális örökségének folytatójaként próbálta bemutatni. A választási mozgósítás azonban jóval nehezebbnek bizonyult a személyesen népszerű volt elnök nélkül.

HÁTTÉRGYÁR

A 2018-as elnökválasztás másik meghatározó szereplője Jair Bolsonaro lett, aki a közbiztonság, a korrupcióellenesség, a konzervatív értékek és a hagyományos politikai elit elutasításának ígéretével szerzett támogatást. A Munkáspárt hosszú kormányzása iránti indulatok, a gazdasági válság és az intézményekbe vetett bizalom megrendülése kedvezett felemelkedésének. Bolsonaro politikai stílusa éles konfliktusokat vállalt, és gyakran a katonai diktatúra emlékét is ellentmondásos módon idézte fel. A választás végül túlmutatott a Lula-ügyön, de a volt elnök elítélése és jelöltségének elutasítása meghatározta a verseny környezetét. A társadalom a régi kormánypárt és egy radikálisan más politikai ajánlat között kényszerült választani.

Haddad a második fordulóig jutott, de Bolsonaro győzött. A vereség a Munkáspárt számára újabb súlyos csapás volt Rousseff leváltása után. A baloldal vezetői között vita bontakozott ki arról, mennyiben magyarázható az eredmény Lula távollétével, a korábbi kormányzás hibáival, a korrupciós botrányokkal vagy a társadalmi értékrend változásával. Egyetlen tényező sem adott teljes magyarázatot. Lula börtönben volt, miközben Brazília politikai rendszerét átalakító választás zajlott. A Munkáspárt megőrizte jelentős támogatottságát, de országos többséget nem tudott építeni. A volt elnök körüli szolidaritás politikailag fontos maradt, a választói többség

HÁTTÉRGYÁR

megszerzéséhez azonban szélesebb társadalmi koalícióra lett volna szükség.

A jogi küzdelem a 2018-as választás után is folytatódott. Lula védői újabb jogorvoslatokat nyújtottak be, és vitatták az ítéletek bizonyítási alapját, valamint az eljárások tisztességességét. A Legfelsőbb Bíróság és más felsőbb bírói fórumok több különböző ügyben hoztak döntéseket, amelyek időnként a büntetés mértékét, máskor az eljárási garanciákat érintették. 2019 áprilisában a Superior Tribunal de Justiça (STJ), Brazília egyik felsőbírósága a triplexügyben nyolc év tíz hónap és húsz napra csökkentette a büntetést. Ez akkor az elmarasztalás fennmaradásával járt, nem a bűnösség megállapításának megsemmisítésével. A döntések különböző jogi természetét az események értelmezésekor mindig figyelembe kell venni.

A későbbi években azonban az egész ügy jogi alapja új megvilágításba került. A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság 2021-ben megállapította, hogy a curitibai bíróságnak több Lula ellen folytatott büntetőügyben nem volt hatásköre, ezért a meghozott döntéseket és az ezekre épülő elmarasztalásokat megsemmisítették. Egy másik eljárásban a legfelsőbb bíróság Sérgio Moro elfogultságát is megállapította a triplexügyben. E döntések azt jelentették, hogy a korábbi büntetőítéleteket nem lehetett

tovább érvényes, Lula bűnösségét jogerősen megállapító határozatként kezelni. A jogi fordulat természetét pontosan kell leírni: a megsemmisítés és az elfogultság megállapítása elsősorban az eljárás jogszerűségét, a hatáskört és a tisztességes bíráskodás követelményeit érintette. Nem jelentette automatikusan valamennyi vizsgált történeti tény külön bírósági bizonyítását vagy cáfolatát.

A 2021-es fordulat visszamenőleg is új kérdéseket vetett fel a 2018-as választással kapcsolatban. Lula azért nem indulhatott, mert a választási bíróság az akkor fennálló másodfokú elmarasztaló ítélet alapján alkalmazta a jelölhetetlenségi szabályokat. Amikor a legfelsőbb bíróság később megsemmisítette a releváns ítéleteket, a jelöltség akadálya is megszűnt. Ebből azonban önmagában nem lehet biztosan megállapítani, mi történt volna, ha Lula 2018-ban a szavazólapra kerül. A választási kampányok, a jelöltek népszerűsége és a társadalmi mozgósítás dinamikája mindig változik. A jogi döntések politikai következménye így történeti viták tárgya maradt, ám annyi kétségtelen, hogy a büntetőeljárások a brazil demokrácia egyik legfontosabb választásának résztvevői körét közvetlenül alakították.

Lula történetében a börtönévek nem egyetlen politikai vereség hosszú utójátékát jelentették. A fogva tartás

időszakában továbbra is fennmaradt egy jelentős társadalmi közösség, amely a szegénység csökkentésének és a munkavállalók politikai képviseletének eredményeit hozzá kapcsolta. A szolidaritás szervezett formái, a párt belső vitái és a választási vereség feldolgozása egyszerre alakították a Munkáspárt következő éveit. Lula személye körül ugyanakkor az elutasítás is erős maradt, és a korrupciós ügyek társadalmi emlékezete nem tűnt el a bírósági döntések hatására. A kétféle értelmezés közötti távolság az egész brazil közéletet áthatotta. A volt elnök politikai visszatérése ezért már nem ugyanahhoz a Brazíliához szólt, amely 2002-ben először választotta őt elnökké.

A 2017-es ítélettől a 2018-as bebörtönzésig vezető út több szempontból is páratlan a demokratikus Brazília történetében. A munkásszövetségek egykori vezetője, aki a szegények képviseletével jutott az elnöki palotába, a korrupcióellenes küzdelem leginkább megosztó alakjává vált. A büntetőeljárások egy ideig kizárták a választási politikából, majd a későbbi bírósági döntések megváltoztatták a helyzetét. E történetben a személyes sors és az intézményi válság szorosan összekapcsolódott: a bírói függetlenségbe vetett bizalom, a pártpolitikai küzdelem és a korrupciós ügyek feltárásának követelménye mind egyszerre jelent meg. Lula életének következő fordulata már a börtönből való szabadulás és a

HÁTTÉRGYÁR

politikai visszatérés lehetősége felé vezetett.

HÁTTÉRGYÁR

17. fejezet – A visszatérés

2019. november 8-án Curitiba szövetségi rendőrségi épülete előtt emberek gyülekeztek, akik több mint másfél éve vártak erre a pillanatra. Luiz Inácio Lula da Silva a fogva tartásának ötszáznyolcvanadik napján kiléphetett az utcára. A kapu előtt a Munkáspárt zászlóit lengették, régi szakszervezeti társai, politikai szövetségesei és a családtagjai várakoztak. A volt elnök beszédében köszönetet mondott azoknak, akik a börtön közelében kitartóan tiltakoztak fogva tartása ellen. A jelenet könnyen kínálta magát egy politikai újjászületés nyitóképeként, Lula helyzete azonban ekkor még korántsem volt rendezett. Az elítélő határozatok érvényben maradtak, a választáson való indulás előtt pedig továbbra is jogi akadályok álltak. Szabad emberként hagyta el az épületet, de politikai jövőjét még a bíróságok döntései és az ország átalakult erőviszonyai határozták meg.

Szabadulása közvetlen előzménye a Legfelsőbb Szövetségi Bíróság november 7-i határozata volt. A testület újraértelmezte a büntetés-végrehajtás megkezdésének szabályát, és arra jutott, hogy főszabály szerint az elmarasztaló ítélet jogerőre emelkedéséig nem kezdhető meg a szabadságvesztés végrehajtása. Ez a döntés nem kizárólag Lula ügyéről szólt: a brazil büntető igazságszolgáltatás sok más eljárására is kihatott. A

bíróság nem mondta ki, hogy a volt elnök ártatlan, és nem semmisítette meg a korábbi ítéleteket. A fogva tartás jogalapjának megváltozásából következett a szabadlábra helyezés. Ez a különbség alapvető a történet megértéséhez, mert a szabadulást követő hónapokban Lula a politikai nyilvánosságban ismét aktív lehetett, miközben a büntetőügyek jogi kimenetele nyitva maradt.

A börtönben töltött idő nem törte meg Lula kapcsolatát politikai bázisával, de átrendezte az életét. 2019 februárjában meghalt egyik testvére, Genival Inácio da Silva, akit a családban Vavá néven ismertek, és a volt elnök nem vehetett részt a temetésén. Ugyanabban az évben elveszítette hétéves unokáját, Arthur Araújo Lulát is; a temetésére külön engedéllyel utazhatott. A személyes veszteségek súlyát a politikai híradások csak részben tudták érzékeltetni. Lula korábban is megélt drámai családi fordulatokat, köztük felesége, Marisa Letícia 2017-es halálát. Most egy szigorúan szabályozott, elkülönített környezetben kellett szembenéznie a gyásszal. A hozzá érkező ügyvédek, politikustársak és vallási vezetők látogatásai mind fontosabbá váltak, mert ezek őrizték meg kapcsolatát a külvilággal.

A 2018-as elnökválasztás után a Munkáspárt olyan ellenféllel találta szembe magát, akinek felemelkedése a korábbi brazil politikai rend válságát fejezte ki. Jair

Bolsonaro elnökként a közbiztonság, a konzervatív társadalmi értékek, a katonai múlt sajátos értelmezése és a hagyományos pártelit elleni indulatok nyelvén szólt híveihez. A korrupcióellenes mozgalom egykori sztárja, Sérgio Moro igazságügyi miniszteri posztot vállalt kormányában. Lula támogatói ezt annak bizonyítékaként értelmezték, hogy a bírói szerep és a politikai pálya között problematikus kapcsolat alakult ki. Önmagában a miniszteri kinevezés nem döntötte el a korábbi eljárások jogszerűségét, mégis megerősítette azok gyanúját, akik már a per idején vitatták Moro pártatlanságát. A kérdés az igazságszolgáltatásba vetett társadalmi bizalom központi problémájává vált.

Az ország 2019-ben egyszerre próbált megbirkózni a gazdasági lassulás, a mély társadalmi különbségek és az állandósult politikai összecsapások következményeivel. A Munkáspárt vezetői számára az egyik legnehezebb feladat annak felismerése volt, hogy Lula személyes népszerűsége önmagában nem elegendő a választási többség megszerzéséhez. A baloldalnak újra meg kellett szólítania a középosztály bizonytalan rétegeit és azokat a szavazókat, akik a korábbi munkáspárti kormányzás szociális eredményeit elismerték, de a korrupciós ügyek miatt elfordultak a párttól. Lula szabadulása ezért ünnep volt a híveinek, a politikai szervezés szempontjából viszont hosszú munka kezdete. A párt megőrizte országszerte

működő hálózatait, de a 2018-as vereségből levont tanulságokban korántsem alakult ki egyetértés.

A következő év elején a koronavírus-járvány gyökeresen átalakította ezt a küzdelmet. Brazíliában a fertőzés gyors terjedése a nagyvárosok zsúfolt negyedeitől az Amazonas-vidék távoli településeiig súlyos következményekkel járt. A kormány járványügyi kommunikációja és Bolsonaro tudományos tanácsokkal szembeni visszatérő fellépése éles bírálatokat váltott ki. A szövetségi állam és a tagállami kormányzók között intézkedési viták bontakoztak ki, miközben az egészségügyi rendszer több régióban rendkívüli nyomás alá került. Lula a járványt az állami felelősség és a társadalmi szolidaritás felől értelmezte. Arra figyelmeztetett, hogy a válság a szegényeket sújtja a leginkább, hiszen sokan nem dolgozhatnak otthonról, és az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésük is bizonytalanabb. Ezzel ismét előtérbe helyezte politikai pályájának régi témáit.

A járvány idején Brazília gazdasági és társadalmi sebezhetősége különösen láthatóvá vált. A segélyprogramok és a rendkívüli támogatások milliók megélhetésében játszottak szerepet, de a munkanélküliség, az élelmiszerárak emelkedése és a létbizonytalanság tovább mélyítette az elégedetlenséget. A

bolsonarói kormány körüli vita nem mindig a klasszikus baloldal–jobboldal választóvonal mentén húzódott: a járvány kezeléséről jobboldali politikusok, egészségügyi szakemberek, egyházi személyiségek és korábbi kormánypárti szövetségesek is eltérően vélekedtek. Lula számára ez azt jelezte, hogy a későbbi választási ellenzék bázisa túlnyúlhat a Munkáspárt hagyományos körén. Ugyanakkor óvakodnia kellett attól, hogy a társadalmi tragédiát csupán egy leendő kampány nyersanyagának lássa. Politikai megszólalásai azért kaphattak visszhangot, mert sokan valóban hatékonyabb állami cselekvést követeltek.

A döntő fordulat mégsem a közvélemény-kutatásokban, hanem a bíróságon következett be. 2021. március 8-án Edson Fachin, a Legfelsőbb Szövetségi Bíróság bírája megsemmisítette Lula több, Curitibában tárgyalt büntetőügyében hozott döntéseit. Indokolása szerint az ottani szövetségi bíróság nem rendelkezett a szükséges hatáskörrel, mert az érintett ügyek nem tartoztak közvetlenül a Petrobras-hoz kapcsolódó Lava Jato-eljárások körébe. A döntés a guarujái triplex, az atibaiai vidéki ingatlan és a Lula Intézet egyes ügyeit is érintette. A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság teljes ülése áprilisban megerősítette a hatásköri megállapítást. Ennek közvetlen politikai következményeként megszűnt az az ítéleti akadály, amely korábban kizárta Lulát a választási

versenyből. Ismét indulhatott közhivatalért, beleértve az elnöki tisztséget.

A jogi helyzethez egy másik, önállóan is súlyos határozat társult. A legfelsőbb bíróság egyik tanácsa 2021. március 23-án megállapította Sérgio Moro elfogultságát a triplexügyben, a teljes testület pedig júniusban fenntartotta ezt a döntést. A korábbi bíró az eljárás vezetése során nem felelt meg a megkövetelt pártatlanságnak; az érintett bírói döntéseket ezért megsemmisítették. A hatásköri és elfogultsági döntések jogilag eltérő kérdésekre válaszoltak, de együttesen alapvetően átírták Lula közéleti helyzetét. A volt elnök ellen korábban kimondott elmarasztalásokat többé nem lehetett érvényes ítéletként kezelni. A határozatok ugyanakkor nem jelentettek minden egyes történeti állításra kiterjedő, új érdemi bizonyítást. Lula és hívei politikai rehabilitációként ünnepelték a fordulatot, ellenfelei közül sokan továbbra is vitatták az ügyek közéleti értelmezését.

A döntés visszamenőleg is megvilágította a 2018-as választás különös történetét. Lula akkor a közvélemény-kutatások egyik legnépszerűbb jelöltje volt, mégis kizárták az indulásból. A később megsemmisített büntetőítéletek alapvetően befolyásolták, kik közül választhattak a szavazók. Ebből azonban nem következik

bizonyíthatóan, hogy részvétele esetén ő nyerte volna a választást. A kampányban más jelöltek, más szövetségek és más mozgósítási folyamatok alakultak volna ki. A történésznek és az újságírónak éppen e két megállapítást kell egyidejűleg szem előtt tartania: az eljárások politikai következménye közvetlen volt, az elmaradt választás eredményét viszont senki sem ismerheti. Lula politikai stratégiájában mindenesetre a visszaszerzett választhatóság nyitotta meg az utat az új elnökjelöltség előtt.

Ekkorra a hetvenes évei közepén járó politikus már maga is sokat változott. A börtön és a gyász évei után új társkapcsolata alakult ki Rosângela da Silvával, akit Brazíliában Janjaként ismernek. 2022 májusában házasodtak össze São Paulóban. Janja a választási kampányban is aktív szerepet vállalt, érzékelhetően különbözve a korábbi elnökfeleségek visszafogottabb nyilvános jelenlététől. Lula ismét közvetlen családi támaszt talált, miközben személyes életét egyre szorosabban figyelte az ország. A választók számára azonban a magánéleti megújulásnál fontosabb volt, hogy az egykori államfő milyen választ ad a megélhetési gondokra és a politikai ellenségeskedésre. A kampányban egyre világosabbá vált, hogy Bolsonaro legyőzéséhez Lula nem építhet kizárólag a múlt emlékezetére.

HÁTTÉRGYÁR

A politikai szövetségépítés leglátványosabb jelzése Geraldo Alckmin alelnökjelölti felkérése volt. A São Paulo államot korábban hosszú ideig kormányzó politikus konzervatívabb, mérsékelt jobboldali hagyományból érkezett, és 2006-ban maga is Lula elnökválasztási ellenfele volt. A két politikus közös indulása ezért sokaknak első pillantásra természetellenesnek tűnhetett. Valójában a brazil pártrendszer koalíciós gyakorlatából nőtt ki, ahol különböző társadalmi csoportok és politikai hagyományok képviselői gyakran kénytelenek együttműködni. Alckmin a közép felé tett gesztus volt, egyben annak elismerése, hogy Bolsonaro ellen szélesebb demokratikus összefogásra van szükség. A Munkáspárton belül akadtak, akik nehezen fogadták el a régi ellenfelet, ám a választási győzelem reménye végül erősebbnek bizonyult az ideológiai fenntartásoknál.

A 2022-es kampány így két, egymással élesen szemben álló politikai világ találkozásává vált. Bolsonaro a nemzeti konzervativizmus, a vallási értékek és a politikai elittel szembeni lázadás nyelvén mozgósított. Lula a társadalmi békét, az éhezés elleni fellépést és a demokratikus intézmények védelmét állította előtérbe. Egyik tábor sem volt egységes: a bolsonarói szavazók között a gazdasági liberalizmus hívei és az állami támogatások kedvezményezettjei egyaránt jelen voltak, Lula mellett pedig radikális baloldaliak, mérsékelt centristák és olyan

konzervatívok is felsorakoztak, akik a hivatalban lévő elnök stílusát vagy intézményellenes megnyilvánulásait utasították el. A társadalmi polarizációt tovább mélyítették a közösségi médiában terjedő hamis vagy félrevezető állítások, valamint a választási rendszer megbízhatósága körüli visszatérő viták.

Lula kampánybeszédeiben gyakran visszatért az első két elnöksége alatt szerzett tapasztalatokhoz. A munkához jutás, a minimálbér vásárlóereje, a szegénység visszaszorítása és az élelmiszerbiztonság kérdése összekapcsolta múltját a jelen gazdasági problémáival. Azt ígérte, hogy újraépíti az állam társadalmi szerepét, és figyelmet fordít azokra, akiket a válságok magukra hagytak. Egyúttal az Amazonas védelmét és Brazília nemzetközi megítélésének helyreállítását is programjának fontos részévé tette. A környezetpolitika ekkor már külpolitikai kérdés volt, hiszen az erdőirtás, az őslakos közösségek védelme és az éghajlatváltozás körüli viták jelentősen befolyásolták az ország kapcsolatait az európai államokkal és a világ más szereplőivel. Lula abban bízott, hogy korábbi nemzetközi tekintélyét ismét politikai tőkévé alakíthatja.

Bolsonaro ellenfelei számára a választás egyik legnagyobb tétje a brazil demokrácia működőképessége volt. A hivatalban lévő elnök korábban többször támadta a

választási hatóságokat és kétségbe vonta az elektronikus szavazás megbízhatóságát, miközben ezekre az állításokra nem mutatott be olyan bizonyítékokat, amelyek a rendszer általános alkalmatlanságát igazolták volna. A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság és a választási bíróság ezért szokatlanul erős politikai nyomás alatt dolgozott. Lula a demokratikus intézmények melletti kiállást a kampány egyik központi üzenetévé emelte, de támogatóinak is szembe kellett nézniük a Munkáspárt korábbi kormányzati hibáival és a korrupciós botrányok társadalmi emlékezetével. A választás tétje a közéleti bizalom helyreállítása volt, amelyet egyik oldal győzelme sem oldhatott meg automatikusan.

Az október 2-i első forduló megmutatta, milyen szoros verseny alakult ki. Lula az érvényes szavazatok 48,43 százalékát kapta, Bolsonaro 43,20 százalékkal végzett mögötte. A volt elnök kényelmesebb győzelmére számító hívek csalódhattak, mert a hivatalban lévő államfő a várakozások egy részénél erősebbnek bizonyult. A számok azonban világosan jelezték, hogy Lula széles társadalmi támogatást tudott összegyűjteni a börtön és az eljárások évei után. Az első forduló egyben földrajzi megosztottságot is kirajzolt: az északkeleti államokban Lula hagyományosan erős támogatást élvezett, míg Bolsonaro az ország több déli és középnyugati térségében számíthatott jelentős többségre. A második fordulóig

hátralévő hetekben mindkét tábor az ingadozó választók és az első fordulóban más jelöltekre szavazók megnyerésére törekedett.

Az utolsó kampányhetekben tovább nőtt a feszültség. A jelöltek televíziós vitákban, tömeggyűléseken és közösségi médiás üzenetekben próbálták a saját értelmezésüket érvényesíteni az ország állapotáról. Lula a politikai megbékélés hangját igyekezett megütni, de élesen támadta Bolsonaro járványkezelését és az éhezés újbóli terjedését. Bolsonaro a korábbi munkáspárti kormányzáshoz kapcsolódó korrupciós botrányokat emelte ki, és a baloldali hatalomátvétel következményeitől óvta híveit. A közvélemény polarizációja miatt sok brazil családban és munkahelyen is megromlottak a politikai kapcsolatok. A kampányban megjelent a fenyegetőzés és az erőszak veszélye, ezért a választási hatóságoknak a szavazás technikai lebonyolításán túl a demokratikus verseny elfogadható kereteit is védeniük kellett.

Október 30-án, a második forduló estéjén ismét Lula nevét hirdették ki győztesként. A végleges országos összesítés szerint 60 345 999 szavazatot kapott, ami az érvényes voksok 50,90 százalékát jelentette. Bolsonaro 58 206 354 szavazattal, 49,10 százalékkal maradt alul. A különbség alig valamivel haladta meg a kétmillió szavazatot egy több mint kétszázmilliós országban. Lula

harmadszor nyerte el az elnöki tisztséget, ám az 1989-ben elindult politikai pályájának talán legmegosztottabb országát kellett átvennie. A győzelem történelmi volt: egy korábban elítélt, bebörtönzött, majd a releváns ítéletek megsemmisítése után ismét választható politikus jutott vissza az ország legmagasabb hivatalába. Az eredmény ugyanakkor megmutatta ellenfele táborának erejét is. Brazília másik felét nem lehetett egyszerűen figyelmen kívül hagyni.

A győzelem utáni órákban Lula a demokrácia helyreállításáról és az ország egyesítésének szükségességéről beszélt. A szavazók olyan politikust küldtek vissza a hatalomba, aki már két teljes elnöki ciklus tapasztalatát hordozta, de akinek új kormányzása a korábbiaktól alapvetően különböző körülmények között indult. A kongresszusban a jobboldali és centrista erők jelentős befolyást őriztek, a gazdaságban pedig az infláció, az államháztartási mozgástér és a társadalmi támogatások finanszírozása jelentett nehéz kérdéseket. A választási vereséget Bolsonaro szavazótáborának egy része nehezen fogadta el. Az elnöki átmenet ezért nagyfokú intézményi körültekintést igényelt. Lula személyes diadala nem jelenthette a politikai szembenállás végét, és a megújulást ígérő koalíción belül is hamarosan napirendre kerültek a nehéz kormányzati kompromisszumok.

HÁTTÉRGYÁR

Az újabb győzelemben benne volt Lula egész korábbi élete. Az északkeleti szegénységből elinduló fiú, a São Paulo iparvidékén felnövő munkás, az autógyári szakszervezeti vezető, a diktatúra utolsó éveinek ellenzéki szervezője és a kétezres évek népszerű elnöke ugyanannak az életútnak az alakjai voltak. De a politikai visszatérés ereje abból is fakadt, hogy nem próbálhatta változatlanul megismételni a múltat. A 2022-es Brazíliában másként működött a közvélemény, átalakult a pártrendszer és erősebb lett a közösségi média szerepe. Lula új szövetségesei között olyanok ültek, akik korábban hevesen bírálták. Kormányzása esélyét éppen az határozta meg, képes-e a korábbi személyes és politikai ellentéteket a közös intézményi felelősség érdekében háttérbe szorítani.

A 2019-es curitibai kapunyitástól a 2022-es választási győzelemig vezető három év története ezért többről szólt egy politikus rehabilitációjánál. Közben a brazil bíróságok újra meghatározták a büntetőeljárások garanciáit, a járvány próbára tette az állam működését, és a választók éles vitában döntöttek arról, milyen országot szeretnének. Lula visszatérése egyszerre volt személyes elégtétel, a Munkáspárt újbóli felemelkedése és a demokratikus intézmények teherbírásának próbája. A győztesnek azonban már az ünneplés napján tudnia kellett, hogy az elnöki palota ajtaja mögött nehezebb munka vár rá, mint egy újabb választási kampány. A brazil társadalom

megosztottságát, a szegénységet és az állam iránti bizalom válságát nem oldhatta meg egyetlen szavazás. A következő fejezetben e harmadik elnökség első próbái következnek.

HÁTTÉRGYÁR

18. fejezet – A harmadik elnökség

2023. január 1-jén Luiz Inácio Lula da Silva harmadszor tette le a brazil elnöki esküt. A brazíliavárosi ünnepség képein egyszerre volt jelen a politikai folytonosság és a történelmi szakítás. A hetvenhét éves államfő régi munkáspárti zászlók és új koalíciós szövetségesek között tért vissza az elnöki palotába. A szertartás különösen emlékezetes pillanata volt, amikor az elnöki vállszalagot a brazil társadalom különböző csoportjait képviselő állampolgárok közreműködésével kapta meg. Bolsonaro nem vett részt utódja beiktatásán, és nem adta át neki személyesen a hatalom jelvényét. A gesztus hiánya jól érzékeltette, milyen mély politikai szakadék választotta el a két tábort. Lula beszédében az éhezés felszámolását, a demokratikus intézmények megerősítését és az ország nemzetközi tekintélyének helyreállítását helyezte előtérbe. A visszatérés ünnepélyes pillanatai mögött azonban már ott voltak a kormányzás nehézségei.

A harmadik elnökség alapvetően más feltételek között kezdődött, mint az első, 2003-ban. Akkor a nyersanyagárak emelkedése, Kína gyors gazdasági növekedése és a kedvező nemzetközi pénzügyi környezet mozgásteret adott a szociális intézkedések bővítéséhez. Két évtizeddel később az ország a járvány utóhatásaival, növekvő

államadóssággal, drága hitelekkel és mély politikai bizalmatlansággal nézett szembe. A kongresszus összetétele sem kedvezett egy tisztán baloldali kormányprogram megvalósításának. A képviselőházban és a szenátusban jelentős erővel rendelkeztek a centrista és jobboldali pártok, amelyek nélkül a legfontosabb törvények elfogadása nehéznek ígérkezett. Lula tudta, hogy a választási koalíciót kormányzóképes parlamenti többséggé kell alakítania, ami a brazil politikában mindig tárgyalások, tárcamegosztások és gyakran kényelmetlen kompromisszumok sorozatát jelentette.

Az elnök mellett Geraldo Alckmin alelnök állt, aki korábbi politikai ellenfélből vált szövetségessé. A választás előtti együttműködés jelentősége a kormányalakítás során mutatkozott meg igazán. Lula a gazdaság irányításában Fernando Haddadot, a Munkáspárt egykori elnökjelöltjét és São Paulo korábbi polgármesterét bízta meg a pénzügyminiszteri tisztséggel. A kormány tagjai között egyszerre kaptak helyet a szociális mozgalmakhoz kötődő politikusok, a környezetvédelem képviselői és mérsékeltebb, piacbarát szereplők. E sokféleség előnye a széles társadalmi képviselet lehetett, ára viszont a belső nézetkülönbségek állandó kezelése. A kabinetnek olyan ígéreteket kellett összehangolnia, amelyek a választási kampányban különböző közönséghez szóltak: több pénzt az oktatásnak és az egészségügynek, kiszámítható

HÁTTÉRGYÁR

költségvetést a befektetőknek, hatékonyabb erdővédelmet a környezetvédőknek és nagyobb termelési lehetőséget az agrárvállalkozóknak.

A beiktatást követő első hét még nem telt el, amikor az új elnökséget súlyos támadás érte. 2023. január 8-án Bolsonaro választási vereségét elutasító tüntetők ezrei vonultak a brazíliavárosi Három Hatalom terére. A tömeg egy része áttörte a biztonsági kordont, behatolt a kongresszus, a Legfelsőbb Szövetségi Bíróság és az elnöki hivatal, a Planalto-palota épületébe. Az ablakokat bezúzták, irodákat rongáltak meg, bútorokat és műalkotásokat pusztítottak el. A jelenetek sokakat a két évvel korábbi washingtoni Capitolium elleni támadásra emlékeztettek, bár a két esemény körülményei és szereplői eltértek. A brazil támadók között voltak olyanok, akik katonai beavatkozást követeltek, és vitatták a 2022-es választási eredmény érvényességét. A demokratikus hatalomátadás alig egy héttel az eskütétel után veszélyes próbatétel elé került.

Lula a támadás idején São Paulo államban tartózkodott, az árvízkárokkal kapcsolatos helyszíni programon. A hírek érkezése után határozott hangon ítélte el az erőszakot, és szövetségi beavatkozást rendelt el a fővárosi közbiztonság helyreállítására. A rendőrség fokozatosan visszafoglalta az épületeket, a hatóságok pedig őrizetbe vették a helyszínen

elfogott résztvevőket, majd felszámolták a katonai létesítmények közelében kialakított tiltakozótábor egy részét. A későbbi vizsgálatok a támadás előkészítését, finanszírozását, az érintett biztonsági szervek magatartását és a politikai felelősség kérdését is érintették. Fontos különbséget tenni a helyszínen erőszakos cselekményeket elkövetők, a szervezéssel gyanúsított személyek és a politikai szereplők között, akiknek esetleges felelősségét külön eljárásokban kellett megvizsgálni. Az állam jogi válasza maga is a demokrácia próbája lett.

A január 8-i támadás közvetlenül érintette az államhatalom jelképeit. A modernista Brasília építészeti együttese, Oscar Niemeyer és Lúcio Costa terveinek nyomán, a demokratikus intézmények térbeli kapcsolatát is kifejezi. A három épület megrongálása ezért sajátos szimbolikus erővel bírt: a támadók éppen azokat a helyeket igyekeztek birtokba venni, ahol a törvényhozás, a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás működik. A brazil szövetségi ügyészség később a jogállami rend elleni szervezett fellépésként vizsgálta az eseményeket. Lula számára azonban a jogi válasz mellett politikai feladat is adódott. Meg kellett erősítenie a közhatalom folyamatosságát anélkül, hogy minden Bolsonaro-szavazót a támadók közé sorolt volna. A választáson a vesztes jelölt több mint ötvennyolcmillió szavazatot kapott. E társadalmi

erővel egy demokratikus elnöknek akkor is számolnia kell, ha a választási eredmény erőszakos megváltoztatására irányuló kísérleteket elutasítja.

A fegyveres erők és a rendvédelmi szervek szerepe különösen érzékeny kérdéssé vált. Brazília 1964 és 1985 között katonai diktatúrában élt, ezért a hadsereg politikai beavatkozását követelő jelszavak történelmi emlékeket idéztek fel. A biztonsági intézmények vezetőinek fel kellett mérniük, milyen kapcsolat alakult ki egyes katonai körök és a radikális Bolsonaro-hívek között, és hogyan állítható helyre a hivatásos állomány politikai semlegessége. Lula a polgári irányítás elsődlegességét hangsúlyozta, ugyanakkor elkerülhetetlen volt, hogy a kormány együttműködjön azokkal a szervekkel is, amelyeknek egyes tagjait a közvélemény bizalmatlanul figyelte. A bizalom helyreállítása hosszú folyamatnak ígérkezett, mert a demokratikus intézmények tekintélye a politikai kultúrától és a mindennapi működés következetességétől is függ.

Az államfő a válság heteiben igyekezett olyan programokkal előállni, amelyek visszavezették a közbeszédet a lakosság életkörülményeihez. Ennek legfontosabb eleme a Bolsa Família megújítása volt. A szegény családoknak nyújtott pénzbeli támogatás eredeti programja Lula első elnökségének egyik meghatározó intézkedésévé vált, a Bolsonaro-kormány idején pedig

Auxílio Brasil néven átalakították. Az új kabinet 2023 márciusában visszaállította a Bolsa Família nevét és módosította a juttatások szerkezetét. A szabályok szerint a jogosult családoknak havi legalább hatszáz reál támogatás járt, a hatévesnél fiatalabb gyermekek után további százötven reállal, más gyermekek és várandós nők után pedig külön kiegészítéssel. A program újraindítása egyszerre jelentett gyakorlati szociálpolitikai lépést és a munkáspárti kormányzás régi identitásának visszaállítását.

A készpénzes támogatások körüli vita jól mutatta a brazil társadalompolitika nehéz választásait. A közvetlen jövedelempótlás gyorsan enyhítheti az éhezést és a legsúlyosabb nélkülözést, de tartós eredményéhez munkalehetőségekre, egészségügyi ellátásra és megfelelő oktatásra is szükség van. A Bolsa Família korábbi sikere részben abban rejlett, hogy a juttatásokat a gyermekek iskolalátogatásával és az egészségügyi ellenőrzésekkel kapcsolták össze. Az új rendszerben is fontos maradt a társadalmi szolgáltatásokhoz való hozzáférés. A bírálók a költségvetés terheit, a nyilvántartások pontosságát és az ellenőrzések hatékonyságát vetették fel, míg a támogatók arra figyelmeztettek, hogy a szegénység miatt kieső emberi lehetőségeknek szintén súlyos társadalmi ára van. Lula politikai hitelessége ezen a területen különösen nagy várakozásokat keltett.

Az éhezés elleni fellépésnek erős személyes vonatkozása volt. Lula gyermekkorának emlékei, a Pernambuco állambeli nélkülözés és a család São Paulóba költözése egész közéleti pályáján meghatározó tapasztalat maradt. Idős elnökként is gyakran beszélt arról, hogy egy ország gazdasági fejlődésének mércéje az, jut-e megfelelő étel a legszegényebbek asztalára. E közérthető, erkölcsi hangsúlyú beszédmód nagyban hozzájárult politikai népszerűségéhez. A kormányzati teljesítmény megítéléséhez azonban a szándék és a program bejelentése önmagában kevés. Az ellátás tényleges elérése, az élelmiszerárak alakulása, a munkaerőpiac és a regionális különbségek megmutatják, mennyit sikerül a vállalásokból megvalósítani. A brazil északkelet szegényebb településein egészen mások a kiinduló feltételek, mint São Paulo vagy Rio de Janeiro dinamikusabb térségeiben.

Hasonlóan nehéz egyensúlyt kellett kialakítani a pénzügyekben. Fernando Haddad pénzügyminiszter az államháztartás fenntarthatóságát biztosító új szabályrendszer kidolgozását tekintette elsődleges feladatának. A 2023 augusztusában elfogadott törvény a korábbi merev kiadási korlát helyett olyan keretet hozott létre, amely a bevételek alakulásához és a költségvetési célokhoz kötötte a kiadások növekedését. A kormány ennek segítségével kívánta összeegyeztetni a társadalmi

beruházások bővítését a pénzügyi hitelességgel. A vita mindkét oldalon elégedetlenséget keltett. Egyes baloldali szövetségesek attól tartottak, hogy a fiskális fegyelem korlátozza a szegénység elleni programokat, a piac szereplőinek egy része viszont a bevételekre építő tervek megbízhatóságát kérdőjelezte meg. Lula számára a kormányzás a korábbi ígéretekhez képest sokkal összetettebb feladatnak bizonyult.

A gazdaságpolitika szereplői között a jegybank is állandó vitaforrás lett. A független központi bank magas kamatpolitikáját Lula gyakran bírálta, arra hivatkozva, hogy a drága hitel akadályozza a beruházásokat és a munkahelyteremtést. A bank vezetése az infláció leszorításának szükségességét hangsúlyozta, és arra figyelmeztetett, hogy az árstabilitás nélkül a lakosság vásárlóereje sérül. Az ilyen konfliktusok demokratikus gazdaságokban korántsem szokatlanok, Brazíliában azonban különös politikai súlyt kaptak, mert a jegybanki autonómia körüli viták a Bolsonaro-korszakhoz és a két tábor gazdaságpolitikai elképzeléseihez is kapcsolódtak. A kormánynak egyszerre kellett csökkentenie a bizonytalanságot és megőriznie a növekedési kilátásokat. Az elnök egykori szakszervezeti tapasztalata a munkavállalók szempontjait erősítette, de a pénzügyi stabilitás követelményeit sem lehetett figyelmen kívül hagyni.

HÁTTÉRGYÁR

Külpolitikai téren Lula ismét aktív, sokirányú diplomáciát kívánt folytatni. Első két elnöksége alatt Brazília a feltörekvő nagyhatalmak egyik vezetőjeként igyekezett megjelenni, s ekkor erősödött a BRICS-együttműködés és a dél-amerikai regionális diplomácia. A harmadik ciklus elején a világpolitikai környezet jóval feszültebb volt: Oroszország Ukrajna elleni háborúja, az Egyesült Államok és Kína rivalizálása, valamint a nemzetközi gazdaság sérülékenysége szűkítette a mozgásteret. Lula olyan Brazíliát szeretett volna képviselni, amely önálló hangon szólal meg, tárgyal minden nagy szereplővel, és a globális Dél érdekeinek is teret ad. E törekvés visszhangot keltett, de ellentmondásokat is szült. A nemzetközi közvetítői ambíció nem pótolhatta a háborús felelősség, a nemzetközi jog és a szövetségi kapcsolatok pontos megítélését.

Az ukrajnai háborúról tett egyes elnöki kijelentések különösen sok bírálatot váltottak ki nyugati partnereiben. Lula a diplomáciai tárgyalások fontosságát hangsúlyozta, de olykor olyan megfogalmazásokkal élt, amelyek az agresszor és a megtámadott ország felelősségét túlságosan közel helyezték egymáshoz. Brazília hivatalos álláspontja a szuverenitás és a területi integritás elvét is elismerte, ám a külpolitikai kommunikáció néha elhomályosította ezt. Az elnök számára a tárgyalások közvetítésének gondolata a hagyományos brazil diplomácia

önállóságához kapcsolódott. A kritikusok azt vetették fel, hogy az elvek és a közvetítői szerep közötti egyensúlyt nem sikerült minden megszólalásában megtalálnia. Ez a vita jól jelezte: az első elnökségének kedvező világgazdasági és geopolitikai korszaka végleg elmúlt.

A környezetpolitika ugyanakkor olyan területnek ígérkezett, ahol Lula gyorsabban és egyértelműbben jelezhette az irányváltást. A környezetvédelmi tárca élére visszahívta Marina Silvát, akivel az első elnöksége idején már együtt dolgozott, majd súlyos viták után különváltak útjaik. A kormány megújította az amazóniai erdőirtás elleni ellenőrzéseket és a védett területek kezelését, miközben az illegális fakitermelés, a bányászat és a földfoglalások visszaszorítását ígérte. E célok különösen élesen ütköztek egyes mezőgazdasági és bányászati érdekekkel. A nagyüzemi agrártermelés Brazília exportjának meghatározó része, politikai képviselete erős, és a kongresszusban is jelentős befolyással rendelkezik. Lula számára ezért az erdővédelem nem maradhatott külpolitikai kirakatügy: a valódi eredmények a hatósági kapacitástól, az őslakos közösségek jogainak védelmétől és a helyi gazdasági lehetőségektől függtek.

A 2023-ban közzétett hivatalos műholdas becslés szerint az amazóniai erdőirtás mértéke az előző mérési időszakhoz képest 22,3 százalékkal csökkent. Az INPE Prodes

rendszere 9001 négyzetkilométernyi erdőveszteséget mutatott ki az augusztustól júliusig tartó időszakban. Az adat biztató fordulatot jelzett, értelmezéséhez azonban fontos tudni, hogy a mérési év 2022 augusztusában, még a Bolsonaro-kormány alatt kezdődött, és 2023 júliusában zárult le. Az egész eredményt ezért nem lehet egyszerűen egyetlen kabinet első hónapjainak tulajdonítani. A környezetvédelemben is fennmaradtak súlyos problémák, köztük a Cerrado szavannás vidékének pusztulása és az illegális bányászat. Lula új kormánya kedvezőbb nemzetközi fogadtatásra számíthatott, de a tartós teljesítményhez évek következetes munkája kellett.

2023 augusztusában Belém városában nyolc amazóniai ország vezetői és képviselői találkoztak, hogy az erdővidék jövőjéről tárgyaljanak. A közösen elfogadott belémi nyilatkozat az együttműködés új kereteit jelölte ki a fenntartható fejlődés, a környezetvédelem és a helyi lakosság életkörülményeinek javítása érdekében. A részt vevő államok gazdasági szerkezete és politikai érdekei azonban eltértek egymástól, ezért a közös szándéknyilatkozatok és a végrehajtható kötelezettségek között jelentős távolság maradt. Lula diplomáciai célja az volt, hogy Brazília a globális klímapolitika egyik nélkülözhetetlen szereplőjeként jelenjen meg. E szerep egyfelől nemzetközi támogatást és beruházásokat vonzhatott, másfelől állandó számonkérést jelentett: az

ország vállalásainak hitelét az erdők megőrzéséről szóló hazai döntések adták.

A külpolitikai nyitás gazdasági vonatkozása az Európai Unióval és a Mercosurral folytatott tárgyalásokban is megjelent. Az évek óta vitatott kereskedelmi megállapodás ígéretes piacnyitást kínált, de európai gazdák, dél-amerikai ipari szereplők és környezetvédelmi szervezetek különféle aggodalmakat fogalmaztak meg. Lula a brazil gazdaság fejlesztését és az iparpolitikai mozgástér megőrzését hangsúlyozta, miközben az európai partnerek erdővédelmi garanciákat követeltek. Ez a vita túlmutatott a vámokon: arról szólt, mennyire lehet összeegyeztetni a szabadkereskedelmet a klímavédelmi és társadalmi célokkal. A brazil elnök diplomáciai tekintélye segíthette a tárgyalásokat, a kompromisszumhoz azonban több állam egymástól eltérő belpolitikai szempontjait is figyelembe kellett venni.

A következő év nemzetközi napirendjét részben már 2023 végén kijelölték. Brazília 2023. december 1-jén átvette a G20 soros elnökségét, és a szegénység, valamint az éhezés elleni küzdelmet a legfontosabb témák közé emelte. A kormány emellett a fenntartható fejlődésről, az energiaátmenetről és a globális intézmények reformjáról kívánt egyeztetni. Lula ezzel személyes politikai történetét fordította a nemzetközi diplomácia nyelvére: a brazil

munkáscsaládból indult politikus immár a világ legnagyobb gazdaságainak fórumán próbálta központi kérdéssé tenni a társadalmi egyenlőtlenségeket. A célkitűzés politikai jelentősége nagy volt, ám a G20-ban részt vevő hatalmak között súlyos geopolitikai ellentétek húzódtak. A nyilatkozatok nem biztosították maguktól a finanszírozást vagy a végrehajtást. Az elnökség sikerét az mutathatta meg, mennyiben sikerül a közös célokat konkrét együttműködéssé alakítani.

A harmadik elnökség mindennapi valóságát azonban a külpolitikai találkozóknál jobban meghatározták a kongresszusi viták és a társadalmi várakozások. Lula a választáson széles szövetséget hozott létre, de az eltérő érdekek a kormányzás során újra megjelentek. A progresszív környezetvédelmi célok összeütközhettek a mezőgazdasági nagyvállalkozók és az infrastrukturális fejlesztéseket sürgető helyi politikusok igényeivel. A szociális kiadások bővítését a pénzügyi tárca költségvetési megfontolásai fékezhették. Az államfőnek olyan képviselőkkel is tárgyalnia kellett, akik ideológiailag távol álltak tőle, de nélkülözhetetlenek voltak a törvényhozási többséghez. Az egykori szakszervezeti alkudozó tapasztalata itt ismét értékesnek bizonyulhatott, ám a kompromisszumok időnként elhalványították a kampány radikálisabb ígéreteit.

A kormány körüli társadalmi vita a személyes politikai vezetés kérdését is felvetette. Lula rendkívüli szónoki tehetséggel és a szegényebb választók körében erős hitelességgel rendelkezett, de nyolcvanadik életévéhez közeledve egyre fontosabbá vált, milyen politikai nemzedék követi majd. A Munkáspárt hosszú ideje erősen az ő alakjához kötődött, és az utódlás kérdésére nem született megnyugtató válasz. Az új kabinetben több ambiciózus politikus kapott szerepet, a népszerűségi viszonyokat azonban továbbra is az elnök személye határozta meg. Lula számára a harmadik ciklus ezért intézményépítési feladat is volt. Az általa képviselt társadalompolitikai célok tartóssága attól függhetett, sikerül-e őket olyan intézményekhez, működő szolgáltatásokhoz és politikai megállapodásokhoz kötni, amelyek személyes jelenléte nélkül is fennmaradnak.

Az elnök 2023 elején sokak szemében a brazil demokrácia megmentőjeként tért vissza, de az ilyen várakozás önmagában is veszélyes lehet. Egy demokratikus rendszer nem teheti működésének biztosítékát egyetlen politikus személyévé, bármilyen kivételes élettörténet álljon mögötte. Lula sikerének éppen az lenne a legfontosabb mércéje, ha a bíróságok, a kongresszus, a közigazgatás és a választási intézmények saját szabályaik szerint, tartós társadalmi bizalom mellett működhetnének. A január 8-i erőszak, a pártok közötti

HÁTTÉRGYÁR

ellenségeskedés és a korrupciós ügyek emlékezete mind arra figyelmeztetett, hogy az intézményi bizalmat lassú, következetes munkával lehet helyreállítani. A társadalmi igazságosság iránti igény és a jogállami felelősség ebben a feladatban szorosan összetartozott.

A harmadik elnökség első éve tehát egyszerre hozott drámai biztonsági válságot, jelentős szociálpolitikai döntéseket és látványos diplomáciai kezdeményezéseket. Lula visszatérése után ismét megmutathatta, mennyire képes eltérő társadalmi csoportokat egyetlen politikai program mögé gyűjteni. A nehézség immár az volt, hogyan fordítja ezt a képességet tartós kormányzati eredményekre egy megosztott országban, korlátozott költségvetési mozgástérrel. Az első ciklusok emléke egyszerre segítette és terhelte: a támogatók a korábbi felemelkedés megismétlését várták, az ellenfelek a régi hibák visszatérésétől tartottak. Az idős államfő számára a történelmi elégtétel nem helyettesíthette a jelen feladatait. A következő években az dönthette el örökségének megítélését, miként alakul a brazilok megélhetése, a természeti környezet állapota és az ország demokratikus közélete.

HÁTTÉRGYÁR

19. fejezet – A negyedik győzelem

2024 elejére Luiz Inácio Lula da Silva harmadik elnökségének első, drámai éve lezárult. A január 8-i brazíliavárosi támadás után az államhatalom folyamatosságát sikerült megőrizni, a szociális támogatási rendszer újjászervezése pedig jelezte, hogy a Munkáspárt az éhezés elleni küzdelmet ismét kormányzati elsőbbségnek tekinti. Az elnöki palota falain kívül azonban az ország alapvető ellentétei változatlanul megmaradtak. A törvényhozásban erős konzervatív többség és befolyásos középpártok ültek, a munkavállalók jövedelmi reményei a magas hitelkamatokkal és a megélhetési költségekkel ütköztek, a környezetvédelmi vállalásoknak pedig a mezőgazdasági és energiaipari érdekek szabtak határokat. Lula ezúttal már nem a feltörekvő baloldal fiatal vezetőjeként próbálta átalakítani Brazíliát. Olyan politikusként kellett kormányoznia, akinek rendkívüli múltja egyszerre adott tekintélyt és támasztott nehezen teljesíthető várakozásokat.

A 2024-es év egyik legsúlyosabb tragédiája az ország déli részét érte. Április végén és májusban rendkívüli esőzések és áradások pusztítottak Rio Grande do Sul államban, különösen Porto Alegre és környéke szenvedett nagy károkat. A folyók kiléptek medrükből, utak és hidak

rongálódtak meg, települések kerültek víz alá, családok százezrei kényszerültek elhagyni otthonukat. Az állami polgári védelem későbbi összesítése szerint mintegy 2,4 millió embert érintett a katasztrófa, és 185 halálesetet igazoltak. Az adatok érzékeltetik a tragédia méretét, de a személyes veszteségek ennél sokkal szerteágazóbbak voltak. Akiknek a háza állva maradt, azok is elveszíthették munkahelyüket, vállalkozásukat vagy a mindennapi élethez nélkülözhetetlen közlekedési kapcsolatokat. A kormánynak azonnali mentési és hosszú távú újjáépítési feladatokkal kellett szembenéznie.

Lula a válságot a szövetségi állam felelősségének próbájaként kezelte. A katonai és polgári mentőerők, a szövetségi, tagállami és önkormányzati szervek együttműködése az első napoktól fontos volt, ám a különböző intézmények koordinációja korántsem bizonyult magától értetődőnek. A kormány rendkívüli pénzügyi intézkedéseket és lakhatási támogatásokat helyezett kilátásba, miközben a vállalkozások újraindítása és a közlekedési infrastruktúra helyreállítása is napirendre került. A katasztrófa belpolitikai vitává vált: milyen állapotban voltak a gátak és a vízelvezető rendszerek, mennyire vették figyelembe a helyi hatóságok a korábbi figyelmeztetéseket, és milyen beruházásokat kellett volna időben elvégezni? Az államfő számára világos lett, hogy a klímaváltozás nem távoli diplomáciai ügy. A szélsőséges

HÁTTÉRGYÁR

időjárás közvetlenül alakítja a brazil családok biztonságát, a szövetségi költségvetést és a kormány politikai hitelességét.

A déli áradások arra is rámutattak, hogy Brazíliában az éghajlati veszélyek földrajzilag igen eltérő formában jelentkeznek. Az Amazonas-vidéken aszály és erdőtűz, a déli államokban heves esőzés, a nagyvárosok szegényebb negyedeiben pedig az épített környezet sérülékenysége okozhat súlyos válságokat. A kormány környezetpolitikáját ezért érdemes szélesebben megítélni, mint az erdőirtási statisztikák alakulása alapján. Az alkalmazkodáshoz korszerű településtervezés, megbízható előrejelzés, biztonságos lakhatás és olyan szociális háló kell, amely válság idején is eléri a legszegényebbeket. Lula korábbi politikai programjának központjában a jövedelmek emelése állt; a harmadik elnökség során a társadalmi biztonság új tartalommal bővült. A természeti katasztrófa megmutatta, hogy a szegénység elleni küzdelem és a klímavédelmi beruházások gyakorlati okokból is összekapcsolódnak.

Mindeközben a gazdasági adatok egy része kedvezőbben alakult, mint a kormány kritikusai előzetesen feltételezték. A brazil statisztikai hivatal, az IBGE kimutatása szerint a gazdaság 2024-ben 3,4 százalékkal növekedett. Az ipar és a szolgáltatások bővülése

ellensúlyozta a mezőgazdasági termelés visszaesését, amelyet részben kedvezőtlen időjárási körülmények okoztak. A számok fontos politikai érvet jelentettek Lula és Fernando Haddad pénzügyminiszter számára: azt mutatták, hogy az új költségvetési keret és a szociális intézkedések mellett is fennmaradhat a gazdasági növekedés. Az ország sok lakosa azonban a statisztikai eredményeknél közvetlenebb mércét alkalmazott. A mindennapi bevásárlás költségei, a hitelkártya-adósságok, az albérletárak és a munkalehetőségek sokkal gyorsabban formálták a politikai hangulatot, mint a bruttó hazai termék éves növekedési üteme.

A növekedés tartósságával kapcsolatban továbbra is akadtak kétségek. A brazil gazdaság régóta küzd az alacsony beruházási aránnyal, a termelékenység lassú javulásával és a közlekedési infrastruktúra hiányosságaival. Egy-egy jó év önmagában nem képes felszámolni ezeket a szerkezeti problémákat. Haddad a költségvetési szabályok fenntartása mellett az adórendszer egyszerűsítését és a bevételek kiszámíthatóbbá tételét sürgette. Az elnök a magas kamatokat továbbra is a gazdasági fejlődés akadályának tartotta, a jegybank vezetése pedig az inflációs kockázatokra figyelmeztetett. A vita a brazil politika régi dilemmáját idézte fel: miként lehet egyszerre bővíteni a szociális szolgáltatásokat, megőrizni a pénzügyi stabilitást és ösztönözni a

HÁTTÉRGYÁR

beruházásokat? Lula harmadik elnöksége során a különböző érdekek közötti közvetítés fontosabbá vált, mint a könnyen megjegyezhető kampányígéretek.

A hazai vitákkal párhuzamosan Lula 2024-ben jelentős diplomáciai lehetőséget kapott. Brazília töltötte be a G20 soros elnökségét, amelynek novemberi csúcstalálkozóját Rio de Janeiróban rendezték meg. A világ legnagyobb gazdaságait tömörítő fórum alkalmat kínált arra, hogy az ország ismét a nemzetközi politikai kezdeményezések középpontjába kerüljön. Lula nem kívánta a házigazda szerepét kizárólag protokolláris találkozókra korlátozni. A szegénység és az éhezés elleni fellépést, a fenntartható fejlődést és a globális intézmények reformját nevezte meg a brazil elnökség fő témáinak. Ezzel az államfő saját életútjából ismert kérdéseket emelt világpolitikai szintre. Az első elnöksége idején működő Bolsa Família tapasztalatát immár nemzetközi együttműködés példájaként igyekezett bemutatni.

A november 18–19-i riói csúcson hivatalosan is útjára indult az Éhezés és Szegénység Elleni Globális Szövetség. A kezdeményezéshez államok, nemzetközi szervezetek, pénzügyi intézmények és civil szereplők csatlakoztak. A szövetség célja az volt, hogy a bevált szociálpolitikai megoldások megosztását és finanszírozását szervezettebbé tegye. Lula számára különös jelentősége volt annak, hogy

HÁTTÉRGYÁR

az élelmezésbiztonság kérdése a nagyhatalmi rivalizálás által uralt nemzetközi napirenden önálló hangsúlyt kapott. A közös fellépés lehetősége ugyanakkor nem egyenlő a célok megvalósulásával. A szövetség eredményessége a részt vevő országok saját vállalásain, a rendelkezésre álló forrásokon és a programok ellenőrizhető hatásán múlik. A G20 vezetőinek közös nyilatkozata a társadalmi befogadást, a klímavédelmet és a nemzetközi kormányzás reformját is megerősítette, de az államok között továbbra is mély geopolitikai nézetkülönbségek húzódtak.

Brazília a G20 elnökeként a globális Dél érdekeinek képviseletét is hangsúlyozta. Lula a nemzetközi pénzügyi intézmények és az ENSZ Biztonsági Tanácsának reformját sürgette, miközben a fejlett országok klímafinanszírozási kötelezettségeire emlékeztetett. Ez a diplomácia részben az ország méretéből és hagyományából következett: Brazília gazdasági és népességi súlya alapján régóta nagyobb szerepet kívánt a világpolitikai döntéshozatalban. Ugyanakkor a törekvés határait megmutatta az ukrajnai és a közel-keleti háború körüli viták élessége. Az elnök egyes megfogalmazásait nyugati partnerei bírálták, mert a konfliktusokban nem mindig látták kellően világosnak a felelősség elhatárolását. Lula számára a diplomáciai függetlenség nemzetpolitikai cél volt, de az önálló álláspont megfogalmazása rendszeresen komoly külpolitikai vitákat váltott ki.

HÁTTÉRGYÁR

2025-ben a társadalompolitika újabb kedvező adatot szolgáltatott a kormány számára. Az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezetének jelentése alapján Brazília ismét kikerült az úgynevezett éhezési térképről. A FAO mérőszáma szerint a 2022–2024-es hároméves időszakban az alultápláltság becsült aránya 2,5 százalék alá került. A küszöb átlépése jelentős eredmény volt egy olyan országban, ahol a járvány és az azt megelőző gazdasági válságok nyomán ismét súlyossá vált az élelmezési bizonytalanság. A mutató értelmezésénél azonban fontos, hogy három év átlagát méri, így a kedvező eredmény különböző időszakok intézkedéseinek és gazdasági körülményeinek hatását is tükrözi. Az éhezési térképről való kikerülés nem jelenti, hogy minden brazil család megfelelően táplálkozik, vagy hogy megszűntek az ország mély jövedelmi egyenlőtlenségei.

A FAO 2026-ban közzétett újabb jelentése a 2023–2025-ös időszakra is megerősítette, hogy az ország a küszöb alatt maradt. A kormányzati összegzés szerint a súlyos élelmezési bizonytalanság aránya jelentősen mérséklődött. Az adatok Lula régi politikai üzenetét erősítették, amely szerint a társadalompolitika sikerét a legszegényebbek életfeltételeinek javulása felől kell megítélni. Ugyanakkor a tartós felzárkózás jóval többet kíván készpénzes juttatásoknál. Az oktatás minősége, az egészségügyi rendszer területi egyenlőtlenségei, a

biztonságos munkahelyek és a lakhatási lehetőségek továbbra is meghatározzák, mennyire képesek a családok kilépni a szegénységből. Lula harmadik elnökségének egyik legfontosabb mérlege ezért a támogatások azonnali hatása és a hosszabb távú társadalmi mobilitás lehetősége közötti kapcsolatban kereshető.

A gazdaság 2025-ben már lassabban bővült: az IBGE szerint a bruttó hazai termék 2,3 százalékkal nőtt. A mezőgazdaság erős teljesítményt nyújtott, miközben az ipar és a szolgáltatások szerényebb ütemben emelkedtek. A lassulás ismét előtérbe helyezte a kamatpolitika és az államháztartás vitáit. Az elnöki hivatal és a pénzügyminisztérium a beruházások ösztönzését és a társadalmi programok fenntartását igyekezett összehangolni a hiány és az államadósság kezelésével. A háztartások eladósodottsága, a hitelhez jutás költsége és az élelmiszerárak politikai jelentősége különösen nagy maradt. Lula életének történetében ez már a harmadik alkalom volt, amikor egy kedvezőbb társadalompolitikai mutató mellett súlyos gazdasági elégedetlenséget kellett kezelnie. A választók a fejlődést a saját mindennapjaikban szerették volna érezni.

A környezetpolitikában a 2025-re vonatkozó hivatalos mérés újabb csökkenést mutatott. Az INPE 2026 augusztusában közzétett végleges Prodes-adata szerint az

amazóniai erdőirtás a 2024 augusztusa és 2025 júliusa közötti időszakban 5731 négyzetkilométer volt, 12,07 százalékkal kevesebb az előző évi 6518 négyzetkilométernél. Az eredmény azt jelezte, hogy a Lula-kormány alatt megindult csökkenés több mérési időszakon át fennmaradt. Az erdők sorsát azonban nem lehet egyetlen éves mutató alapján megítélni. A tűzvészek, a szárazság, az illegális kitermelés és a földhasználati konfliktusok más környezeti és társadalmi veszteségeket is okozhatnak. Az Amazonas megóvása ráadásul nem választja el Brazíliát a fosszilis energiahordozók kérdésétől: az olajkitermelés bővítésével kapcsolatos tervek és az éghajlatvédelmi ígéretek között politikai feszültségek alakultak ki.

E feszültségek 2025 novemberében, az ENSZ harmincadik éghajlatváltozási konferenciáján kerültek a nemzetközi figyelem középpontjába. A COP30 házigazdája Belém volt, az Amazonas-vidék egyik nagyvárosa. Lula számára a helyszín szimbolikus üzenetet hordozott: a világ vezetőinek ott kellett tárgyalniuk a klímaváltozásról, ahol az erdőpusztulás és a helyi közösségek kiszolgáltatottsága közvetlenül érzékelhető. A rendezés hatalmas szervezési feladat volt, a város szálláshelyeinek, közlekedésének és infrastruktúrájának korlátai pedig önmagukban is vitát váltottak ki. A konferencia azt a kérdést állította középpontba, milyen felelősséget viselnek a fejlett és a

HÁTTÉRGYÁR

fejlődő országok a kibocsátások csökkentésében, az alkalmazkodásban és az éghajlatváltozás okozta károk enyhítésében.

A belémi konferencia végén elfogadott politikai csomag a fejlődő országok alkalmazkodási finanszírozásának erősítését és az igazságos energiaátmenet támogatását is előmozdította. Az ENSZ értékelése szerint a megállapodás előrelépés volt, de a szükséges kibocsátáscsökkentési ütemhez képest továbbra is jelentős hiányosságok maradtak. A fosszilis energiahordozókról való átállás egyértelmű, kötelező menetrendjében nem született olyan áttörés, amelyet a legambiciózusabb résztvevők szerettek volna. Lula diplomáciai sikerként mutathatta fel, hogy Brazília közvetítő szerepet vállalt a nehéz tárgyalásokon. Ugyanakkor éppen a saját országának energia- és fejlesztéspolitikája mutatta meg, mennyire nehéz a környezetvédelmi célok és a rövid távú gazdasági érdekek összhangját megteremteni. A csúcstalálkozó értékelése ezért szükségképpen vegyes maradt.

A belpolitikai konfliktusok másik központi alakja továbbra is Jair Bolsonaro volt. Az egykori elnök a 2022-es választási vereség után sem tűnt el a közéletből; híveinek jelentős része a brazil jobboldal meghatározó vezetőjeként tekintett rá. A hatósági vizsgálatok közben a demokratikus intézmények elleni támadások és az államcsínykísérlet

gyanúja köré szerveződtek. A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság egyik tanácsa 2025 szeptemberében az államcsínykísérlethez kapcsolódó bűncselekmények miatt 27 év és három hónap szabadságvesztésre ítélte Bolsonarót. A döntés történelmi jelentőségű volt, mert a demokratikus korszak egyik volt elnökét rendkívül súlyos bűncselekmények miatt marasztalta el a bíróság. Az ítéletet és a vele kapcsolatos jogorvoslatokat a jogi eljárásuk szerint kell megítélni; a politikai szimpátia önmagában sem a bűnösség, sem az ártatlanság bizonyítéka.

Lula egykori elítélése és Bolsonaro bírósági ügyei között könnyű párhuzamot vonni, de a két történet jogilag eltérő tényállásokra és eljárásokra épült. Lula korrupciós ügyekben hozott korábbi ítéleteit 2021-ben megsemmisítették, többek között az eljáró bíróság hatáskörével és Sérgio Moro bíró pártatlanságával kapcsolatos okokból. Bolsonaro ügyének középpontjában az alkotmányos rend elleni fellépés és a 2022-es választás eredményének megváltoztatására irányuló törekvés állt. A két eset politikai következménye mégis közös kérdést vetett fel: képesek-e a brazil intézmények párthovatartozástól függetlenül, következetesen érvényesíteni a jogállami eljárási garanciákat? A válasz megítélése megosztotta a társadalmat, mert a politikai táborok hajlamosak voltak saját vezetőjük bírósági ügyét

más mércével szemlélni, mint ellenfelükét.

A Munkáspárt eközben kénytelen volt számot vetni az utódlás kérdésével. Lula 2025-ben betöltötte nyolcvanadik életévét, és a párt országos támogatottsága továbbra is erősen személyéhez kötődött. Fernando Haddad, a szövetségi kormány több tagja és a baloldal fiatalabb politikusai fontos szerepet kaptak, de nem alakult ki olyan egyértelmű utód, aki minden választói csoportban hasonló mozgósító erővel rendelkezett volna. A párt belső vitáiban ezért a kormányzás folytatása és a hosszabb távú nemzedékváltás összefüggött. Lula pályájának sajátos ellentmondása volt, hogy a politikai mozgalom, amelyet egykor a dolgozók kollektív képviselete érdekében segített megalakítani, évtizedekkel később igen nagy mértékben egyetlen személy tekintélyétől függött. Ez a probléma a következő választás közeledtével még sürgetőbbé vált.

A 2026-os elnökválasztási kampányban Lula ismét a saját politikai jövőjét tette próbára. A hivatalban lévő elnök a szociális programok fenntartását, az ipari beruházásokat, a környezetvédelem folytatását és a brazil szuverenitás hangsúlyozását állította előtérbe. A kampányt azonban nem a 2002-ben még optimista gazdasági kilátások jellemezték. A közvéleményt a megélhetési költségek, a családi adósságok, a közbiztonság és a korrupciós ügyek foglalkoztatták. A jobboldalon Bolsonaro politikai

örökségét fia, Flávio Bolsonaro szenátor próbálta elnökjelöltként továbbvinni. A választási verseny így új alakban őrizte a korábbi polarizációt. Lula ellenfele ezúttal nem Jair Bolsonaro volt, de a két tábor közötti ideológiai és érzelmi szakadék a kampány minden fontos kérdésében megmutatkozott.

Az október 4-i első forduló után a hivatalban lévő elnöknek ismét bizonyítania kellett, hogy képes a saját táborán túl új szavazókat megszólítani. Flávio Bolsonaro a szavazatok 47,03 százalékával megelőzte Lulát, aki 45,16 százalékot ért el. A második forduló előtti hetek ezért a koalícióképzés és a mozgósítás különös jelentőségű időszakává váltak. A támogatók számára Lula személyes életútja ismét a kitartás példája volt, ellenfelei azonban az államadósság, a magas kamatok és a kormányzati felelősség kérdését hangsúlyozták. A választási viták sokszor túlfűtötté váltak, a két tábor képviselői pedig egymás intézményi szándékait is kétségbe vonták. A brazil demokrácia számára azonban az volt a legfontosabb, hogy a szavazók szabadon dönthessenek, az eredményeket pedig a megállapított eljárási szabályok szerint fogadják el.

2026. október 25-én Lula újabb, negyedik elnökválasztási győzelmet aratott. A brazil Legfelsőbb Választási Bíróság hivatalos összesítése szerint 64 256 232

voksot, az érvényes szavazatok 51,79 százalékát szerezte meg, míg Flávio Bolsonaro 59 826 041 szavazattal, 48,21 százalékkal maradt alul. Lula több mint négymillió szavazattal előzte meg ellenfelét, és az első fordulóban kialakult hátrányát is megfordította. A választás eredményének kihirdetése azonban nem zárta le a politikai konfliktust. Flávio Bolsonaro megkérdőjelezte a szavazás egyes eljárási körülményeit, különösen a szavazóhelyiségek nyitvatartásának meghosszabbítását, és az eredmény megtámadását helyezte kilátásba. A választási bíróság ugyanakkor hivatalosan Lulát hirdette ki győztesnek. A jogorvoslati állítások és a megállapított választási eredmény között ezért világos különbséget kell tenni.

A negyedik győzelem több szempontból is példátlan politikai teljesítmény volt. A São Paulo ipari övezetében szakszervezeti vezetőként ismertté vált politikus 2002-ben, 2006-ban, 2022-ben és 2026-ban is megnyerte a közvetlen elnökválasztást. Életútja közben áthaladt a katonai diktatúra utolsó évein, a demokratikus átmenet pártalapító küzdelmein, a gazdasági fellendülés időszakán, korrupciós eljárásokon, börtönéveken és egy késői politikai visszatérésen. A választási siker személyes jelentősége kétségtelen volt, mégsem lehetett azonosítani a brazil társadalom egységével. Az ellenzék milliós tömegeket képviselt, a kongresszusban továbbra is erős konzervatív

és centrista szereplők ültek, a költségvetési és közbiztonsági gondok pedig a kampány másnapján sem szűntek meg. Lula újabb felhatalmazást kapott a kormányzásra, de nem korlátlan politikai mozgásteret.

A hivatalos menetrend szerint a negyedik elnöki ciklus 2027. január 5-én kezdődik. Ezt a dátumot a jelen történet lezárásakor még jövőbeli eseményként kell kezelni. Az új kormányzásra vonatkozó ígéretek a szociális védőháló fenntartását, a beruházások ösztönzését és a költségvetési szabályok folytatását helyezték előtérbe, de megvalósításuk csak a következő években ítélhető meg. Az új ciklus egyik legnagyobb feladata a politikai megosztottság kezelése, a másik a pénzügyi fenntarthatóság és a szociális célok összehangolása lehet. Lula maga is jelezte, hogy politikai pályája végső szakaszához közeledik, ezért a nemzedékváltás kérdését a negyedik győzelem tovább élezi. A Munkáspárt számára az a tét, hogy a mozgalom intézményei képesek-e életben tartani az alapító nemzedékének társadalmi céljait egy új politikai korszakban.

Lula öröksége egészében nézve ellentmondásokkal teli, mégis kivételes jelentőségű. A szegény családból induló munkás története a brazil demokrácia egyik legfontosabb társadalmi felemelkedési elbeszélésévé vált. Elnökségei alatt emberek milliói jutottak kiszámíthatóbb

jövedelemhez, miközben a pártja körül súlyos korrupciós botrányok és politikai konfliktusok alakultak ki. Börtönbüntetését később megsemmisített ítéletekre alapozták, politikai visszatérése pedig szorosan összefonódott a brazil jogállami intézmények működéséről folytatott vitával. A 2020-as években a környezetvédelem és a nemzetközi szegénységellenes együttműködés képviseletével ismét világpolitikai szerepet keresett, de a hazai gazdasági korlátok és a geopolitikai ellentétek rendszeresen próbára tették. Története sem egyetlen diadalmas, sem egyetlen elmarasztaló ítélettel nem írható le.

Az elnöki palotában végzett munka eredményének legmélyebb mércéje alighanem továbbra is az marad, amelyet Lula fiatal szakszervezeti vezetőként megfogalmazott: képesek-e a dolgozók, a szegény családok és a társadalom peremén élők részesedni az ország gazdasági lehetőségeiből. A kérdés az évtizedek során új tartalommal bővült. Ma már a munka és a jövedelem mellett az oktatás, az egészségügy, a lakhatás, a klímaváltozáshoz való alkalmazkodás és a demokratikus intézmények megbízhatósága is hozzátartozik. Lula személyes életútja önmagában nem ad választ e feladatokra, de világosan megmutatja, hogyan alakíthatja egyetlen társadalmi tapasztalatokra épülő politikusi pálya egy ország közéletét. Az 1945-ben született gyermekből

négy elnökválasztást megnyerő államfő lett. Hogy Brazília milyen ország lesz utána, az már azok döntésein is múlik, akik politikai örökségét folytatni, bírálni vagy meghaladni kívánják.

HÁTTÉRGYÁR

20. fejezet – Egy korszak öröksége

Amikor Luiz Inácio Lula da Silva 2026 októberében negyedszer is megnyerte Brazília elnökválasztását, egy hosszú és sokszor megtörtnek látszó politikai pálya újabb fordulóponthoz érkezett. Nyolcvanéves volt, két nappal a nyolcvanegyedik születésnapja előtt, és már régóta olyan korszakok tanújának számított, amelyeket a fiatalabb választók történelemkönyvekből ismertek. Emlékezett a katonai diktatúrára, a gyárkapuk előtti szakszervezeti gyűlésekre, az első szabadabb választási küzdelmekre és azokra az évekre, amikor Brazília úgy érezhette, végre helyet követelhet magának a világ meghatározó államai között. Személyes történetében ott volt a gazdasági fellendülés, a korrupciós botrányok súlya, a börtön és a visszatérés is. A negyedik győzelem ezért alkalmat kínál arra, hogy a pillanatnyi politikai vitákon túl mérlegeljük: mi maradt meg a munkásból lett elnök ígéreteiből, és milyen kérdésekre nem tudott választ adni a hatalom évtizedei alatt sem.

Lula életrajzát könnyű volna a felemelkedés megszokott történeteként elmesélni. Egy szegény északkeleti család gyermeke a nagyváros ipari övezetébe kerül, szakmát tanul, balesetben elveszíti egyik ujját, majd a munkások szószólójából országos politikus és elnök lesz. Ez a történet

valóban megtörtént, de egy ilyen összefoglaló kevéssé érzékeltetné az út jelentőségét. Brazíliában a társadalmi származás hosszú időn át meghatározta, kinek van esélye a döntések közelébe jutni. A földbirtokosok, vállalkozók, jogászok és katonák hagyományosan sokkal nagyobb befolyással rendelkeztek, mint az ipari munkások vagy a vidékről érkező szegény családok. Lula megjelenése a nemzeti politika középpontjában ezért különös erővel hatott. Beszéde, hangsúlya és emlékei olyan emberek életét idézték, akik addig gyakran csak a kampányok hallgatóságaként jelentek meg. Ezt a szimbolikus fordulatot később sem lehetett teljes egészében visszavonni.

A szimbolikus képviselet azonban önmagában nem változtatja meg a mindennapi életet. Lula első két elnöki ciklusának legerősebb társadalmi öröksége a szegénység visszaszorítása és a szociális intézmények kiterjesztése volt. A Bolsa Família rendszere több korábbi támogatást fogott össze, és a legszegényebb családokhoz irányított pénzt, miközben ösztönözte a gyermekek iskolába járását és az egészségügyi ellenőrzéseken való részvételt. A Világbank elemzése szerint 2004 és 2014 között több mint 28 millió brazil került ki a szegénységből; ez természetesen az egész gazdaság és a munkaerőpiac alakulásának is eredménye volt. Ugyanebben az időszakban a háztartási jövedelmek egyenlőtlensége is

HÁTTÉRGYÁR

érezhetően mérséklődött. A pénzbeli támogatások jelentősége a legmélyebb szegénységben különösen nagy volt, míg az alacsony jövedelműek többségének tartós felemelkedését a munka és a bérek javulása segítette. Ez a különbség lényeges: a társadalompolitika eredményeit nem lehet egyetlen programra vagy egyetlen politikus személyére visszavezetni.

A Bolsa Família körüli vita mégis sokat elárul Lula politikai módszeréről. Ellenfelei gyakran a választói függőség kialakítását emlegették, támogatói viszont azt, hogy a rendszer a legalapvetőbb biztonságot adta meg olyan családoknak, amelyek korábban kiszolgáltatottan éltek. A program hatásait vizsgáló nemzetközi értékelések szerint a támogatások valóban hozzájárultak a szegénység és az egyenlőtlenség csökkentéséhez, és az iskolai részvétel szempontjából is kedvező eredmények mutatkoztak. A program azonban nem helyettesítette a jó minőségű iskolát, a működő egészségügyet vagy a helyi munkalehetőségeket. Az elnök politikai ereje abban rejlett, hogy megértette a kiszámítható havi összeg jelentőségét a szegény háztartások számára. A korlát ugyancsak innen látható: ha a kedvezményezett nem kap megfelelő oktatást, lakhatást és munkát, a támogatás megóvhatja a nélkülözéstől, de nem feltétlenül kínál biztos utat a középosztályba.

HÁTTÉRGYÁR

A munkából élők helyzetének javítása Lula politikai gondolkodásában a szakszervezeti évektől kezdve központi helyet foglalt el. A minimálbér reálértékének emelése, a formális foglalkoztatás bővülése és a belső fogyasztás erősítése a 2000-es évek brazil fejlődésének fontos összetevői voltak. A javuló keresetek lehetővé tették, hogy sok család tartós fogyasztási cikkeket vásároljon, lakását rendbe hozza, utazást vagy továbbtanulást tervezzen. Ez a változás a társadalmi önbecsülésre is hatott. Ugyanakkor az új fogyasztói lehetőségek egy részét hitelből finanszírozták, és a háztartások adósságterhei később komoly kockázatot jelentettek. Az olcsóbb árukhoz és hitelhez való hozzáférés még nem jelentett feltétlenül stabil megtakarítást vagy tartós vagyoni biztonságot. A Lula-korszak egyik alapvető kérdése így az lett, hogy a fogyasztás fellendülése mennyire fordítható át a termelékenység, a képzettség és a társadalmi mobilitás hosszú távú javulásába.

A brazil állam egyszerre volt Lula terveinek legfontosabb eszköze és legmakacsabb akadálya. Egy ekkora, szövetségi szerkezetű országban az országos programok eredménye attól is függ, hogy az egyes államok és önkormányzatok intézményei képesek-e végrehajtani őket. A nagyvárosok peremén, az északkeleti vidéken és az amazóniai településeken egészen más feltételek között működik az iskola, a rendelő és a közigazgatás. Lula a

szövetségi kormány mozgásterét használta fel arra, hogy bizonyos szolgáltatások és támogatások eljussanak a korábban elhanyagolt térségekbe. Az igazgatási különbségek, a helyi politikai hálózatok és a források szűkössége azonban megakadályozta, hogy az ország minden részén azonos minőségű ellátás épüljön ki. Így a központi szociálpolitika viszonylag gyors eredményei mellett az intézményi egyenlőtlenségek jóval lassabban változtak.

Lula sikerének egyik magyarázata a kedvező gazdasági környezet volt. Első elnöksége idején a nemzetközi nyersanyagkereslet, különösen Kína gyors növekedése, növelte a brazil kivitelből származó bevételeket. A vasérc, a szója és más termékek exportja olyan pénzügyi mozgásteret teremtett, amely megkönnyítette a jövedelmek emelését és a szociális intézkedéseket. Ez az összefüggés éppoly fontos, mint a kormány politikai döntései. A jó világpiaci években megvalósított programokról később derülhet ki igazán, mennyire fenntarthatók kedvezőtlenebb környezetben. A brazil gazdaság termelékenységi gondjai, az infrastruktúra hiányosságai és az ipar versenyképességének gyengesége nem tűntek el. Lula bizonyította, hogy az állam a növekedés hasznából nagyobb részt juttathat a szegényeknek; azt már kevésbé tudta elérni, hogy a fejlődés szerkezete tartósan kevésbé függjön a

nyersanyagáraktól és a külföldi kereslettől.

A politikai vezető személyének szerepe ezen a ponton válik különösen vitathatóvá. A Munkáspárt Lula előtt is létezett, és a katonai diktatúra utáni években szakszervezeti, katolikus társadalmi és baloldali értelmiségi közösségek építették fel. A párt belső vitákból, helyi szervezetekből, önkormányzati tapasztalatokból merített erőt. Az elnök népszerűségével együtt azonban egyre több döntés és választási remény összpontosult egyetlen ember köré. A mozgalom történeti sikere fokozatosan személyes politikai tőkévé alakult. Ez a folyamat részben érthető volt, hiszen Lula olyan társadalmi csoportokat tudott megszólítani, amelyeket más pártvezetők nehezebben értek el. A Munkáspárt számára mégis veszélyt jelentett, hogy a megújulás kérdése újra és újra elhalasztódott. Egy olyan politikai közösségnek, amely a dolgozók szerveződéséből nőtt ki, különösen fontos volna, hogy saját ereje ne egyetlen vezető jelenlététől függjön.

Lula a hatalomhoz vezető úton megtanulta a koalíciós politika brazíliai szabályait is. A pártlista és a regionális érdekek sokfélesége miatt az elnök ritkán számíthat egyetlen fegyelmezett parlamenti többségre. Kormányzáshoz tárgyalások, bizottsági tisztségek, költségvetési alkuk és egymástól távol álló politikusok

támogatása szükséges. Lula ebben a közegben kivételes alkuképességet mutatott, és 2002 után azokkal is megállapodott, akiket korábbi ellenzéki korszakában élesen bírált. Ez segítette a törvényhozási munkát, de megváltoztatta a Munkáspárt erkölcsi arculatát. A kompromisszum olykor a társadalompolitika eszköze volt, máskor a klientúrák és a pártfinanszírozás átláthatatlanságához vezetett. A kettő közötti határvonal a gyakorlatban könnyen elmosódott, különösen akkor, amikor a kormány a parlamenti többség biztosítását a politikai túlélés feltételének tekintette.

A mensalão-ügy, majd a Petrobras körüli korrupciós botrányok ezért a Lula-korszak értelmezéséből nem hagyhatók ki. Ezek az ügyek a pártrendszer finanszírozásának, az állami vállalatoknak és az üzleti-politikai kapcsolatoknak a súlyos problémáit tárták fel. Ugyanakkor a különböző eljárások jogi sorsa nem volt azonos, és minden személy felelősségét külön kell megítélni. Lula ellen a Lava Jato nyomozássorozatban született elmarasztaló ítéleteket később megsemmisítették, a vele szemben eljáró bíró pártatlanságát érintő döntések pedig alapjaiban változtatták meg ügyének megítélését. Ez a jogi fordulat nem törölte el a szélesebb korrupciós botrányokat, viszont megakadályozza, hogy a politikai bírálat helyettesítse a konkrét, érvényes bírói megállapítást. Az életút egyik

HÁTTÉRGYÁR

legkeserűbb tanulsága az lett, hogy a tisztességesebb közélet ígéretével hatalomra jutó párt sem tudta kivonni magát a brazil politika régi függőségi rendszereiből.

A korrupcióellenes küzdelem intézményei maguk is politikai konfliktusok részévé váltak. A nyomozók és bírák fellépését sokan a jogállam megerősödéseként üdvözölték, mások már korán az eljárási visszaélések veszélyeire figyelmeztettek. A Lula-ügy későbbi jogi fordulatai alátámasztották, hogy az igazságszolgáltatás hitelessége nem érhető el az eljárási garanciák rovására. Ugyanez vonatkozik a politikusokkal szembeni társadalmi követelésre is: az elszámoltathatóság annál erősebb, minél kevésbé függ a közvélemény pillanatnyi indulatától. Lula visszatérése egyfelől a bírói hibák korrekciójának jelentőségét mutatta meg, másfelől tovább mélyítette a gyanakvást a brazil táborok között. Az egyik oldal szemében a jogállam helyreállítása történt, a másik oldal a politikai elit önvédelmét látta benne. A két értelmezés közötti szakadék a következő választásokra is rányomta bélyegét.

A politikai megosztottság történetében Lula 2022-es visszatérése önálló korszakhatár. Jair Bolsonaro elnöksége alatt a katonai diktatúra emléke, a közbiztonság, a fegyvertartás és a demokratikus intézmények tekintélye újra heves konfliktusok tárgyává váltak. Lula a széles

demokratikus koalíció jelöltjeként lépett fel, és olyan centrista, sőt korábban ellenfélnek számító szereplőkkel működött együtt, mint Geraldo Alckmin. A 2023. januári brazíliavárosi intézmények elleni támadás megmutatta, mennyire sérülékeny lehet az eredmények elfogadására épülő demokratikus rend. Lula harmadik elnökségének kezdetén ezért a kormányzás a szokásos gazdasági és társadalmi feladatokon túl az intézményi folyamatosság védelméről is szólt. Ezen a területen a személyes tekintély fontos volt, de a bíróságok, a választási szervek, a kongresszus és a közigazgatás önálló működése nélkül nem lehetett volna tartós eredményt elérni.

Brazíliában a demokrácia minőségének mércéje ugyanakkor jóval szélesebb a választások megtartásánál. A nagyvárosi nyomornegyedek lakói, az őslakos közösségek, a fekete brazilok és a távoli vidéki települések polgárai eltérő mértékben részesülnek az állami védelemben. A rendőri erőszak, a fegyveres bűnözés, a gyenge közszolgáltatások és a rasszizmus sokak számára kézzelfoghatóbb tapasztalat, mint a pártok közötti alkotmányos vita. A brazil statisztikai hivatal 2023-as adataiban a fehér munkavállalók óránkénti átlagos jövedelme mintegy kétharmaddal haladta meg a fekete és barna bőrű munkavállalókét. Ez az egyetlen adat is megmutatja, milyen hosszú út vezet a társadalmi egyenlőségig. Lula politikája javíthatott a legszegényebbek

jövedelmi helyzetén, a faji, területi és nemi különbségek teljes felszámolása azonban messze túlmutatott egy-egy elnöki ciklus lehetőségein.

Az oktatás terén hasonló kettősség figyelhető meg. A szövetségi egyetemek fejlesztése, a felsőoktatási hozzáférést segítő programok és a társadalmi hátrányokat ellensúlyozó intézkedések új lehetőségeket teremtettek. Olyan fiatalok is beléphettek az egyetemi világba, akiknek szülei korábban aligha képzelhették volna ezt elérhető célnak. A felsőoktatási részvétel növelése azonban önmagában nem oldotta meg az alapfokú oktatás minőségi problémáit. A szegényebb családok gyermekei gyakran már az első iskolai években olyan hátrányokat halmoznak fel, amelyeket később nehéz kiegyenlíteni. A tanárok képzettsége, az iskolák felszereltsége, a közlekedés és a családi környezet együttesen alakítja az esélyeket. Lula örökségének tehát az a kérdés is része, hogy a megnyitott kapuk mögött milyen minőségű tudáshoz és munkához jutottak az új nemzedékek.

Az elnök társadalompolitikáját különös feszültség kísérte a városok peremén. A munkások lakónegyedeiből indult pályája miatt pontosan ismerte a lakhatási bizonytalanság, a hosszú ingázás és a rossz infrastruktúra hétköznapjait. A lakásépítési és hitelprogramok sok család számára hoztak változást, de a nagyvárosok földrajzi és

társadalmi szétválasztottsága továbbra is súlyos maradt. A távoli lakópark gyakran újabb utazási terhet jelentett, ha nem épültek hozzá iskolák, munkahelyek és megfelelő közlekedési kapcsolatok. A fejlődés mennyiségi mutatói így olykor kedvezőbb képet adtak, mint a lakók mindennapi tapasztalatai. Lula egyik nagy politikai felismerése a szegények láthatóvá tétele volt; a következő nemzedékek feladata már inkább az lehet, hogy a városi térből és a közszolgáltatásokból is kevesebb igazságtalanságot örököljenek.

Az Amazonas-vidék Lula örökségének másik, különösen összetett területe. A 2000-es években kormányai alatt számottevően visszaszorult az erdőirtás, és 2023 után ismét megerősödött az ellenőrzések és a természetvédelmi vállalások politikai súlya. A környezetvédelmi törekvések azonban együtt éltek a mezőgazdasági kivitelre, bányászatra és energiaiparra épülő gazdasági modellel. Lula gyakran hangsúlyozta, hogy az erdő védelme és a szegény térségek fejlődése összeegyeztethető, az intézkedések szintjén viszont a beruházások, a földhasználati érdekek és a helyi közösségek jogai rendszeresen ütköztek. Az amazóniai erdőket fenyegető veszélyek nem vezethetők vissza egyetlen kormány döntéseire; a földfoglalás, az illegális fakitermelés és a szervezett bűnözés hosszú távon épült be a térség életébe. Lula előrelépései mérhetők, de a tartós sikerhez az állam

HÁTTÉRGYÁR

jelenlétének és a fenntartható megélhetés feltételeinek együttesen kell erősödniük.

A nemzetközi politikában Lula sokak számára Brazília önálló hangját testesítette meg. A 2000-es években a globális Dél együttműködését, az élelmezésbiztonságot, a fejlődő országok képviseletét és a többpólusú világrendet hangsúlyozta. Az ország az ő elnöksége alatt a világpolitikai tárgyalások feltűnő szereplőjévé vált, és a BRICS együttműködésében is növekvő figyelmet kapott. Az elnök személyes diplomáciájának vonzereje abból eredt, hogy a világ vezetői előtt is gyakran az egykori munkás saját tapasztalataiból indult ki. Ez a beszédmód különbözött a hagyományos külügyi elit stílusától, és segített kapcsolatot teremteni eltérő politikai rendszerek képviselőivel. A siker árnyoldala az volt, hogy Lula olykor túlzottan bízott a személyes tárgyalások erejében, és kevésbé érzékelte, mikor válnak a nagyhatalmak közötti ellentétek feloldhatatlanná pusztán jó kapcsolatok révén.

A 2020-as évek háborúi és geopolitikai válságai ezt a korlátot különösen világossá tették. Lula az ukrajnai orosz agresszió kapcsán békeközvetítő szerepet keresett, és az amerikai, európai, orosz, illetve kínai álláspontok között próbált diplomáciai mozgásteret találni. Ez a brazil külpolitika önállóságának hagyományába illeszkedett, de egyes nyilatkozatai azt a benyomást keltették, hogy az

agresszor és a megtámadott ország felelőssége közötti különbséget nem érzékeli kellő súllyal. A közel-keleti háború értékelésében is erős, vitát kiváltó kijelentéseket tett. Az elnök meggyőződése szerint a nemzetközi rendszernek a szegényebb államok számára is biztosítania kell a beleszólást a döntésekbe. Ezt a célt ugyanakkor nem minden esetben sikerült olyan nyelven képviselnie, amely egyszerre szolgálta volna a brazil érdekeket és tisztán fogalmazott volna az emberi jogok megsértésének felelősségéről.

A 2024-es riói G20-csúcstalálkozó ebből a szempontból Lula külpolitikai pályájának jellegzetes állomása volt. Az éhezés és a szegénység elleni globális szövetség létrehozásával olyan ügyet helyezett a nagy gazdaságok vezetőinek asztalára, amely személyes életútjához is szorosan kapcsolódott. A kezdeményezés értéke abban rejlett, hogy a szociálpolitika tapasztalatait nemzetközi együttműködésbe próbálta átültetni. A világélelmezési gondok megoldása azonban tartós pénzügyi és intézményi kötelezettségvállalást kíván, és ezt egyetlen csúcstalálkozó nyilatkozata sem helyettesítheti. Lula diplomáciai képessége a témák kijelölésében és a nemzetközi figyelem összpontosításában mutatkozott meg; a kezdeményezések hosszú távú eredményéről az intézmények működése és az érintett országok döntései mondhatnak majd ítéletet.

Az éghajlatváltozás pedig olyan ügy, amelyben a brazil elnök saját politikai hagyományával is kénytelen volt vitatkozni. A szegényebb országok joggal hangsúlyozzák, hogy az iparosodott államok történelmi kibocsátása és gazdasági előnyei nagyobb felelősséget jelentenek. Brazília ugyanakkor hatalmas erdőségeinek megóvásával maga is világméretű közjót véd. Lula idején újra megjelent az igény, hogy az ország a klímapolitika vezető szereplője legyen, miközben az olajkitermelés és az exportorientált mezőgazdaság fejlesztése továbbra is jelentős politikai támogatást élvezett. A belémi 2025-ös klímacsúcstalálkozó szimbolikus helyszíne éppen ezt az ellentmondást tette láthatóvá. A brazil politika egyszerre kívánta megőrizni az Amazonas természeti örökségét és növelni a fejlődéshez szükséges bevételeket. Hogy ez a két törekvés milyen feltételekkel egyeztethető össze, a következő évtizedek egyik legfontosabb feladata marad.

A Lula-korszak mérlege nem választható el a személyes tekintély és a politikai intézmények viszonyától. A karizmatikus vezető képes olyan társadalmi csoportokat megszólítani, amelyek bizalmatlanok a hagyományos pártpolitikával szemben. Ugyanez a személyes kapcsolat viszont megnehezítheti, hogy a támogatók kritikusan vizsgálják saját vezetőjük döntéseit. Lula hívei számára a börtönévek és a visszatérés története különösen erős erkölcsi igazolást jelentett; ellenfelei egy része viszont

éppen emiatt látta benne a régi politikai elit megtestesítőjét. Az ember személyes sorsának drámaisága egyik oldalon sem helyettesítheti a kormányzati munka mérlegét. A társadalmi eredményeknek, a jogi döntéseknek és a politikai felelősségnek saját mércéjük van. Egy érett demokrácia akkor képes tanulni a múltból, ha a vezetőt sem hősi sérthetetlenség, sem végleges démonizálás nem védi a tényszerű megítéléstől.

Ebben az értelemben Lula egyik legmaradandóbb teljesítménye talán az, hogy a szegénységet az országos politika megkerülhetetlen kérdésévé tette. A társadalmi támogatások, a minimálbér és az élelmezésbiztonság kérdéseivel ma már azoknak is foglalkozniuk kell, akik élesen szemben állnak a Munkáspárttal. A politikai ellenfelek természetesen más eszközöket, más költségvetési súlypontokat és más államfelfogást képviselhetnek, ám a szegények helyzetének figyelmen kívül hagyása jóval nehezebbé vált. A közbeszéd ilyen átrendeződése ritkán mérhető egyetlen mutatóval. Abban látszik, milyen témákról vitatkoznak a választási kampányok, milyen ígéreteket várnak a polgárok a jelöltektől, és mely társadalmi csoportok hangját kell meghallania az ország vezetőinek. Lula pályája ebből a szempontból a brazil demokrácia társadalmi tartalmát is alakította.

HÁTTÉRGYÁR

A negyedik választási győzelem egy másik kérdést is előtérbe állított: ki viszi tovább mindezt Lula után? A Munkáspárt hosszú időn át képtelen volt olyan országos tekintélyű utódot felépíteni, aki az elnök személyes jelenléte nélkül is hasonlóan széles választói szövetséget tartana össze. A történelmi vezető sikere ezért a politikai közösség számára egyszerre erőforrás és figyelmeztetés. Ha egy társadalmi mozgalom tartós befolyásra törekszik, meg kell teremtenie a vezetők cseréjének, a belső vitáknak és az új nemzedékek felemelkedésének intézményi feltételeit. Lula negyedik elnöki ciklusa 2026 októberének végén még a jövőhöz tartozott: a választási győzelem ismert volt, a következő évek kormányzati döntései és azok következményei nem. Az örökség mérlegét ezért csak addig lehet megvonni, ameddig az események ténylegesen eljutottak.

Lula történetében gyakran visszatér a család és az otthon motívuma. A pernambucói szegénység, a São Paulóba vezető hosszú út, a fiatalon átélt veszteségek és a családi kapcsolatok meghatározó emlékek maradtak számára. A nyilvános beszédekben ezeknek a személyes emlékeknek politikai jelentésük volt: segítségükkel politikai döntéseit a hallgatóság mindennapi tapasztalataihoz kapcsolta. A szakszervezeti gyűléseken kialakult közvetlenség később az elnöki diplomáciában is megjelent. Nem minden választó számára volt meggyőző

ez a stílus, és időnként a túl hosszú vagy elhamarkodott kijelentések politikai kárt okoztak. Mégis különleges kapcsolatot teremtett az ország sok olyan polgárával, aki saját életének részleteit fedezte fel az államfő történetében. A közelség érzése a modern tömegpolitikában ritka és nagy hatású erő, amelyet sem a pártszervezet, sem a hivatali tekintély önmagában nem tud létrehozni.

Az életút jelentőségét az is növeli, hogy Lula több Brazíliát ismert meg. Gyermekkora országában a vidéki szegénység és az írástudatlanság még széles rétegeket érintett, fiatal munkásként az iparosodás világába került, politikusként a demokratikus jogok kiterjesztésében vett részt, elnökként pedig a globalizált gazdaság lehetőségeivel és veszélyeivel szembesült. A negyedik választási siker idején már az internetes kampányok, az állandó információs verseny és a mély kulturális megosztottság formálták a közéletet. A korszakok között maga is változott. A hajdani radikális szakszervezeti vezető megtanulta az alkukat, a kompromisszumokra építő elnök később kemény személyes és politikai összeütközéseken ment keresztül. A változások nem mindig következetesek, de ez az ellentmondásosság is hozzátartozik a valós politikai életrajzhoz.

HÁTTÉRGYÁR

Brazília jövője szempontjából Lula örökségének legfontosabb próbája az lehet, hogy a társadalmi felemelkedés mennyire válik függetlenné a kedvező nemzetközi gazdasági évektől és az éppen hivatalban lévő elnök személyétől. A szegénység visszaszorítását tartóssá tevő intézmények, a jó minőségű közoktatás, az egészségügyi ellátás, a biztonságos lakhatás és a kiszámítható munkalehetőségek felépítése lassú feladat. Ugyanilyen kitartó munka szükséges a politikai finanszírozás átláthatóságához, az igazságszolgáltatásba vetett bizalomhoz és a természeti környezet megóvásához. A negyedik elnökválasztás megnyerése történelmi teljesítmény, de a történelmi jelentőség végső mércéjét nem a megszerzett tisztségek száma adja. Az a döntő, hogy a társadalom képes-e továbbvinni a megnyitott lehetőségeket akkor is, amikor a kezdeményező már nem áll a politikai élet középpontjában.

A könyv elején egy északkelet-brazíliai kisfiú állt, akinek családja a mindennapi megélhetésért küzdött. Az utolsó oldalakon egy idős államférfit látunk, akit emberek milliói támogatnak, és emberek milliói bírálnak. A két kép között több mint nyolc évtized, egy egész ország társadalmi átalakulása és számtalan személyes döntés húzódik. Lula sorsának legérdekesebb vonása talán az, hogy a legmagasabb tisztségben sem tudott teljesen elszakadni attól a világtól, amelyből érkezett. A munkások és a

szegény családok tapasztalata politikai nyelvének állandó forrása maradt. Az a Brazília, amelynek elnöke lett, már sok tekintetben más, mint születésekor volt, ám az egyenlőtlenség, a kiszolgáltatottság és a méltóságért folytatott küzdelem továbbra is meghatározza. Lula története ezért az ország befejezetlen társadalmi átalakulásának története is. A következő fejezetet már nem ő egyedül írja, hanem a brazilok következő nemzedékei.

HÁTTÉRGYÁR

Függelék

A függelék a 2026. október 29-ig ismert eseményeket foglalja össze. Az időrend a főbb fordulópontokhoz nyújt tájékozódási pontokat; a személyek és fogalmak jegyzéke segíti a húsz fejezet olvasását. Az irodalomjegyzék a legfontosabb ellenőrzési és továbbvezető forrásokat sorolja fel, nem állítja, hogy az egyes művek a teljes kézirat minden állításának forrásai.

1. Lula életútjának időrendje

1945. október 27.

Luiz Inácio da Silva a pernambucói Garanhunsban születik, földművescsaládban. Későbbi közismert neve, Lula, eredetileg becenév.

1952–1956

A család több szakaszban São Paulo államba költözik. A migráció és a városi szegénység Lula gyermekkori tapasztalatainak meghatározó része lesz.

1959–1963 körül

Dolgozni kezd, majd a SENAI szakképzésében esztergályosszakmát tanul. A fémipari üzemekben szerzett tapasztalatai későbbi szakszervezeti pályáját alapozzák meg.

HÁTTÉRGYÁR

1964

Katonai államcsíny Brazíliában. A diktatúra 1985-ig tart; az ipari szakszervezetek mozgásterét erősen korlátozzák.

1969

A São Bernardo do Campo és Diadema fémmunkás-szakszervezetében vezetőségi póttaggá választják.

1972

A szakszervezet első titkára lesz, fokozatosan országos ismertségre tesz szert a nagy São Paulo-i ipari övezetben.

1975

A São Bernardo do Campo-i fémmunkás-szakszervezet elnökévé választják. A kollektív bértárgyalások egyik legjelentősebb munkásvezetője lesz.

1978–1980

Nagy sztrájkhullám az ABC ipari térségében. A katonai kormány fellép a szakszervezeti mozgalom ellen; Lulát 1980-ban körülbelül egy hónapra bebörtönzik.

1980. február 10.

A Munkáspárt (Partido dos Trabalhadores, PT) megalapításának dátuma. A kezdeményezők között szakszervezeti vezetők, baloldali értelmiségiek, keresztény társadalmi aktivisták és mozgalmi szereplők találhatók.

HÁTTÉRGYÁR

1983

Lula részt vesz az Egységes Munkásközpont (Central Única dos Trabalhadores, CUT) megalapításában.

1984

A Diretas Já mozgalom közvetlen elnökválasztásokat követel. A demokratikus átmenet következő éveiben széles társadalmi összefogás formálódik.

1985

Véget ér a katonai kormányzás időszaka. Az elnöki tisztséget José Sarney veszi át a polgári átmenet során.

1986

Lulát szövetségi képviselővé választják São Paulo államban. Részt vesz az új demokratikus alkotmány kidolgozásának folyamatában.

1988

Hatályba lép az új brazil alkotmány, amely jelentősen kiterjeszti a szociális és demokratikus jogok intézményi kereteit.

1989

Az 1960 utáni első közvetlen elnökválasztáson Lula a második fordulóig jut; Fernando Collor de Mello győzi le.

HÁTTÉRGYÁR

1992

Collor elnöksége korrupciós botrány és alkotmányos felelősségre vonási eljárás közepette ér véget. Lula az ellenzéki közélet fontos alakja marad.

1994 és 1998

Lula ismét elindul az elnökválasztáson; mindkét alkalommal Fernando Henrique Cardoso győz.

2002. október 27.

Negyedik elnökjelölti próbálkozására Lula megnyeri a második fordulót José Serra ellen. Megválasztása a Munkáspárt történelmi sikere.

2003. január 1.

Lula hivatalba lép. Első elnöksége idején az éhezés és a szegénység elleni küzdelmet központi politikai célként hirdeti meg.

2003

Elindul a Bolsa Família, több korábbi célzott támogatást összefogó szociális program. Az iskolalátogatás és az alapvető egészségügyi követelmények összekapcsolódnak a juttatásokkal.

2005

Kirobban a mensalão néven ismert politikai finanszírozási botrány. A kormányzó párt hitelessége súlyos csapást szenved.

HÁTTÉRGYÁR

2006. október

Lulát második elnöki ciklusra választják; ellenfele a második fordulóban Geraldo Alckmin.

2008–2009

A nemzetközi pénzügyi válság Brazíliát is eléri. A kormány belső keresletet ösztönző és hitelpiaci intézkedésekkel próbálja mérsékelni a visszaesést.

2010

A Munkáspárt elnökjelöltje, Dilma Rousseff megnyeri a választást. Lula két egymást követő ciklus után távozik a hivatalból.

2011–2014

Rousseff első elnöksége alatt a gazdasági növekedés lassul, fokozódnak a gazdaságpolitikai és társadalmi viták.

2014

A Petrobras körüli ügyek nyomán a Lava Jato nyomozássorozat a brazil politikai élet meghatározó konfliktusává válik.

2016

Rousseff elnököt költségvetési szabálytalanságok miatt alkotmányos felelősségre vonási eljárásban felmentik tisztségéből. Az elnökséget Michel Temer veszi át.

HÁTTÉRGYÁR

2017–2018

Lula ellen korrupciós eljárásban elmarasztaló ítélet születik, majd 2018 áprilisában börtönbe kerül. Az ítélet miatt a 2018-as elnökválasztáson nem indulhat.

2018

Jair Bolsonaro megnyeri az elnökválasztást. A brazil közélet polarizációja tovább mélyül.

2019. november

Lula elhagyja a börtönt, miután a legfelsőbb bíróság megváltoztatja az ítéletek végrehajtásához kapcsolódó jogértelmezést.

2021. március–június

A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság megsemmisíti Lula egyes korrupciós ügyekben született ítéleteit az eljáró bíróság hatáskörének hiánya miatt; a triplexügyben Sérgio Moro korábbi bíró elfogultságát is megállapítja.

2022. október 30.

Lula szoros második fordulóban legyőzi Bolsonarót. Harmadik elnöki ciklusához Geraldo Alckmin lesz az alelnöke.

2023. január 1.

Lula ismét hivatalba lép. A szociális programok helyreállítását és a környezetpolitika megerősítését hirdeti meg.

HÁTTÉRGYÁR

2023. január 8.

Bolsonaro hívei közül tömegek támadják meg a fővárosban a kongresszust, az elnöki palotát és a legfelsőbb bíróság épületét.

2024. április–május

Rendkívüli árvizek pusztítanak Rio Grande do Sul államban. A katasztrófa a klímaváltozáshoz való alkalmazkodás és a szövetségi válságkezelés próbája lesz.

2024. november

Rio de Janeiróban G20-csúcstalálkozót tartanak brazil elnökséggel. A szegénység és az éhezés elleni globális összefogás Lula diplomáciai programjának fontos eleme.

2025. szeptember

A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság elítéli Jair Bolsonarót a demokratikus rend elleni összeesküvés miatt; az ügy mély politikai vitákat vált ki.

2025. november

A brazíliai Belém ad otthont az ENSZ 30. klímakonferenciájának, a COP30-nak.

2026. október 4.

A brazil elnökválasztás első fordulójában Flávio Bolsonaro szerzi a legtöbb szavazatot, Lula a második helyről jut tovább.

HÁTTÉRGYÁR

2026. október 25.

Lula a második fordulóban 64 256 232 szavazatot, a voksok 51,79 százalékát kapja; Flávio Bolsonaro 48,21 százalékkal második. A választási bíróság Lulát hirdeti ki győztesnek.

2. Fontosabb szereplők

Eurídice Ferreira de Mello (Dona Lindu)

Lula édesanyja. A család São Paulo államba költözésének és a gyermekek nevelésének emléke a későbbi elnök önéletrajzi elbeszéléseiben kiemelt helyet kapott.

Aristides Inácio da Silva

Lula édesapja. A családi viszonyok és a korai szegénység megértéséhez fontos szereplő; a róla szóló visszaemlékezéseket személyes forrásokként kell kezelni.

José Ferreira da Silva (Frei Chico)

Lula bátyja, a munkásmozgalomhoz vezető korai kapcsolatok egyik közvetítője. A szakszervezeti szerveződésben szerzett tapasztalata hatott öccsére.

Marisa Letícia Lula da Silva (1950–2017)

Lula második felesége és családi életének hosszú ideig központi alakja. A politikai megpróbáltatásokban is mellette állt.

HÁTTÉRGYÁR

Rosângela da Silva (Janja)

Lula harmadik felesége, szociológus. A 2022-es kampányban és a harmadik elnökség nyilvános eseményeiben is látható szerepet vállalt.

Dilma Rousseff

Lula munkatársa, később kabinetfőnöke és 2011–2016 között Brazília elnöke. Elnöksége súlyos gazdasági és politikai válságban ért véget.

Fernando Henrique Cardoso

Szociológus, 1995–2002 között elnök. A gazdasági stabilizációhoz kötődik; az 1994-es és 1998-as elnökválasztáson is legyőzte Lulát.

Fernando Collor de Mello

Az 1989-es választáson Lula ellenfele és győztese. Elnöksége 1992-ben korrupciós válság és impeachment nyomán ért véget.

José Dirceu

A Munkáspárt meghatározó szervezője és Lula első elnökségének egyik legbefolyásosabb szereplője. A mensalão-ügyben elítélték.

Antonio Palocci

Lula első elnökségének pénzügyminisztere. A mérsékelt gazdaságpolitikai irány képviselője volt; későbbi pályája korrupciós ügyekkel fonódott össze.

HÁTTÉRGYÁR

Geraldo Alckmin

São Paulo állam korábbi kormányzója, 2006-ban Lula elnökválasztási ellenfele. 2022-ben már Lula alelnökjelöltjeként indult, és 2023-tól alelnök.

Jair Bolsonaro

2019–2022 között Brazília elnöke, a jobboldali radikális politika meghatározó képviselője. 2022-ben Lula legfőbb ellenfele volt.

Flávio Bolsonaro

Jair Bolsonaro fia, szenátor; a 2026-os elnökválasztáson Lula második fordulós ellenfele. A hivatalos eredmény szerint 48,21 százalékot szerzett.

Sérgio Moro

A Lava Jato egykori bírája, később Bolsonaro kormányának igazságügyi minisztere. A Legfelsőbb Szövetségi Bíróság 2021-ben a Lula elleni triplexügyben elfogultságát mondta ki.

Fernando Haddad

A Munkáspárt vezető politikusa, korábbi oktatási miniszter és São Paulo-i polgármester; 2018-ban elnökjelölt, 2023-tól Lula pénzügyminisztere.

Marina Silva

Környezetvédő politikus, Lula első elnöksége idején és 2023 után ismét környezetvédelmi miniszter. Az amazóniai természetvédelem egyik legfontosabb brazil képviselője.

HÁTTÉRGYÁR

Chico Mendes (1944–1988)

Acre állambeli gumicsapoló és környezetvédelmi szervező, akinek meggyilkolása világszerte ráirányította a figyelmet az amazóniai erdővédelem és a helyi közösségek ügyére.

3. Fogalmak és intézmények

ABC paulista

São Paulo metropoliszának fontos ipari övezete, amelyhez Santo André, São Bernardo do Campo és São Caetano do Sul neve kapcsolódik. A hetvenes évek végén a fémmunkások sztrájkjai innen indultak ki.

Bolsa Família

2003-ban elindított, feltételekhez kötött családi pénzbeli támogatási rendszer. Története során a szabályok és az elnevezések változtak, ezért különböző évek kedvezményezetti adatai csak a módszertan ismeretében vethetők össze.

BRICS

Eredetileg Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika együttműködése; a későbbi bővítések megváltoztatták a tagságot. Lula diplomáciájában a globális Dél nagyobb érdekérvényesítésének egyik fóruma.

HÁTTÉRGYÁR

CUT

Central Única dos Trabalhadores: 1983-ban alapított országos szakszervezeti központ. A demokratikus átmenet és a Munkáspárt társadalmi bázisának fontos intézménye.

Diretas Já

Az 1983–1984-ben kibontakozó tömegmozgalom, amely a katonai rendszer végén közvetlen elnökválasztást követelt.

Impeachment

Az elnök vagy más vezető közjogi felelősségre vonásának és tisztségéből való eltávolításának alkotmányos eljárása; nem azonos a büntetőbírósági elítéléssel.

Lava Jato

„Autómosó”: 2014-től kibontakozó korrupcióellenes nyomozássorozat. A Petrobras körüli ügyekkel indult, és később súlyos eljárásjogi viták, megsemmisített ítéletek kísérték.

Mensalão

A 2005-ben nyilvánosságra került pártfinanszírozási és parlamenti befolyásolási botrány közkeletű neve. A szó havi kifizetésekre utal.

HÁTTÉRGYÁR

Minha Casa Minha Vida

Szövetségi lakhatási program, amely a lakásépítést és a kedvezményes lakáshoz jutást támogatta. A megvalósítás minősége területileg eltért.

PAC

Programa de Aceleração do Crescimento, azaz növekedésgyorsító beruházási program. Közlekedési, energetikai és más infrastrukturális fejlesztések gyűjtőneve.

Petrobras

A brazil állam meghatározó részvételével működő olaj- és energiatársaság, a gazdaságpolitika és a korrupciós ügyek egyik központi szereplője.

PT

Partido dos Trabalhadores, magyarul Munkáspárt. 1980-ban alapították, Lula politikai otthona; a mozgalmi eredettől a széles koalíciós kormányzásig jelentős átalakuláson ment keresztül.

STF

Supremo Tribunal Federal, Brazília legfelsőbb szövetségi bírósága. Döntései fontos szerepet kaptak Lula büntetőügyeinek jogi fordulataiban és az alkotmányos konfliktusokban.

HÁTTÉRGYÁR

TSE

Tribunal Superior Eleitoral, a brazil választási igazságszolgáltatás legfelsőbb intézménye. A választások szervezésében, felügyeletében és eredményeinek megállapításában is döntő szerepe van.

4. Válogatott forrás- és irodalomjegyzék

Az alábbi művek és elsődleges dokumentumok alkalmasak az életút legfontosabb pontjainak ellenőrzésére. A monográfiák értelmező feldolgozások, a kormányzati és bírósági közlések intézményi források, a statisztikák pedig saját definícióik szerint olvasandók. A hivatkozások elérhetősége idővel változhat.

Életrajzi és történeti feldolgozások

French, John D.: Lula and His Politics of Cunning. From Metalworker to President of Brazil. University of North Carolina Press, 2020.

https://uncpress.org/9781469655765/lula-and-his-politics-of-cunning/

Hunter, Wendy: The Transformation of the Workers’ Party in Brazil, 1989–2009. Cambridge University Press, 2010.

https://doi.org/10.1017/CBO9780511763304

HÁTTÉRGYÁR

Hunter, Wendy: „The Normalization of an Anomaly: The Workers’ Party in Brazil”. World Politics, 63. évf., 2011.

https://www.cambridge.org/core/journals/world-politics/article/abs/normalization-of-an-anomaly-the-workers-party-in-brazil/4BA41B03909E7A3B3B5972FED37ADB10

Arquivo Nacional: „Luiz Inácio Lula da Silva” – hivatalos elnöki életrajz és hivatali időrend.

https://presidentes.an.gov.br/index.php/centro-de-referencia-de-acervos-presidenciais/assuntos/biografias/204-luiz-inacio-lula-da-silva

Presidência da República: „Biografia Completa” – Lula életútjának részletes hivatalos összefoglalója.

https://www.gov.br/secretariageral/pt-br/centrais-de-conteudo/biblioteca-da-pr/galeria-dos-ex-presidentes/luiz-inacio-lula-da-silva/biografia-completa

Választások és jogi fordulópontok

Tribunal Superior Eleitoral: a brazil választások történeti kronológiája.

https://www.tse.jus.br/eleicoes/historia/cronologia-das-eleicoes

Tribunal Superior Eleitoral: a 2026. október 25-i második forduló hivatalos eredményéről szóló közlemény,

HÁTTÉRGYÁR

2026. október 26.

https://www.tse.jus.br/comunicacao/noticias/2026/Outubro/presidente-do-tse-anuncia-reeleicao-de-lula-e-faz-balanco-do-2o-turno-das-eleicoes-2026

Supremo Tribunal Federal: „STF confirma anulação de condenações do ex-presidente Lula na Lava Jato”, 2021. április.

https://noticias.stf.jus.br/postsnoticias/stf-confirma-anulacao-de-condenacoes-do-ex-presidente-lula-na-lava-jato/

Supremo Tribunal Federal: „STF confirma suspeição de Sergio Moro na ação do triplex do Guarujá”, 2021. június.

https://portal.stf.jus.br/noticias/verNoticiaDetalhe.asp?idConteudo=468086

Gazdaság és társadalom

Világbank: Strengthening Conditional Cash Transfers and the Single Registry in Brazil, 2020. A Bolsa Família intézményi és társadalmi hatásai.

https://www.worldbank.org/en/results/2020/04/22/strengthening-conditional-cash-transfers-and-the-single-registry-in-brazil

Világbank: Safeguarding Against a Reversal in Social Gains during the Economic Crisis in Brazil, 2017. A

HÁTTÉRGYÁR

2004–2014 közötti szegénységi folyamatok elemzése.

https://documents1.worldbank.org/curated/en/567101487328295113/pdf/112896-WP-P157875-PUBLIC-ABSTRACT-SENT-SafeguardingBrazilEnglish.pdf

IBGE: Síntese de Indicadores Sociais, 2024. A társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségek statisztikai áttekintése.

https://www.ibge.gov.br/estatisticas/sociais/educacao/9221-sintese-de%20indicadores-sociais.html

IBGE: a 2024-es GDP végleges éves közlése, 2025. március.

https://agenciadenoticias.ibge.gov.br/en/agencia-press-room/2185-news-agency/releases-en/42777-gdp-grows-3-4-in-2024-and-closes-the-year-at-r-11-7-trillion

IBGE: a 2025-ös GDP éves közlése, 2026. március.

https://agenciadenoticias.ibge.gov.br/en/agencia-press-room/2185-news-agency/releases-en/45977-gdp-grows-2-3-in-2025-and-closes-the-year-at-r-12-7-trillion

Nemzetközi politika és klímavédelem

G20: Rio de Janeiro Leaders’ Declaration, 2024. november. A brazil elnökség hivatalos záródokumentuma.

HÁTTÉRGYÁR

https://www.g20.org/en/documents/g20-rio-de-janeiro-leaders-declaration

UNFCCC: Outcomes of the Belém Climate Change Conference, COP30, 2025. A tárgyalások hivatalos döntésszövegei.

https://unfccc.int/cop30/auvs

FAO: The State of Food Security and Nutrition in the World, 2025. Az éhezésre vonatkozó nemzetközi módszertan és mutatók.

https://www.fao.org/publications/sofi/2025/en/

További ellenőrzött szakirodalom

Morais, Fernando: Lula. Volume 1. Companhia das Letras, 2021. https://www.companhiadasletras.com.br/livro/9786559212927/

Morais, Fernando: Lula. Volume 2. Companhia das Letras, 2026. https://www.companhiadasletras.com.br/livro/9788535945850/lula-volume-2

Paraná, Denise: Lula, o filho do Brasil. Editora Fundação Perseu Abramo, 2003.

Singer, André: Os sentidos do lulismo: reforma gradual e pacto conservador. Companhia das Letras, 2012. https://www.companhiadasletras.com.br/9788535921588-os-senti

HÁTTÉRGYÁR

dos-do-lulismo-4981/p

Bourne, Richard (szerk.): Brazil after Bolsonaro: The Comeback of Lula da Silva. Routledge, 2024. https://www.routledge.com/Brazil-after-Bolsonaro-The-Comeback-of-Lula-da-Silva/Bourne/p/book/9781003407546

HÁTTÉRGYÁR

Hogyan jutott el egy szegény pernambucói család fia a brazil munkásmozgalom éléről az elnöki palotáig? Luiz Inácio Lula da Silva életútja egy ország küzdelmeinek története is: diktatúra és demokratikus átmenet, társadalmi felemelkedés és korrupciós válságok, börtönévek és politikai visszatérés.
Ez a könyv húsz fejezetben követi végig Lula pályáját, megvizsgálja sikereit és kudarcait, valamint azt, miként alakította át Brazíliát és helyét a világban.

HÁTTÉRGYÁR